

ΚΥΚΛΑΔΙΚΑ

(Πλ. 8-12)

Τὸ 1894 διατρίψας ἓνα καὶ ἥμισυ περίπου μῆνα ἐν Ἀμοργῷ ἀνέσκαψα τάφους τινὰς τῆς κυκλαδικῆς ἐποχῆς¹, πρὸς δὲ τούτοις ἀνεύρον ὀλίγα ἀγγεῖα μᾶλλον ἢ ἤττον ἄρτια καὶ πολλὰ θραύσματα ἄλλων, σύγχρονα τοῖς τάφοις, ἐντὸς λάκκου ἐσκαμμένου ἐν ἀγρῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἤλπιζον ὅτι θά μοι ἐπέτρεπετο ταχέως νὰ ἐπανέλθω εἰς τὰς νήσους, ἀνέβαλον νὰ γράψω τι περὶ τῶν ἐν Ἀμοργῷ ἀνασκαφῶν. Ἐνεκα ἐργασιῶν ἕμως ἐν ἄλλοις τόποις μόλις πέρυσιν ἤδυνήθην νὰ ἐπαναλάβω τὰς ἐρεῦνας ἐκεῖνας καὶ μεταβὰς διέτριψα ἐν Πάρῳ, Ἀντιπάρῳ καὶ Δεσποτικῷ πλέον τῶν δύο μηνῶν ἀνασκάπτων κατὰ τὸ πλεῖστον τοῦ χρόνου πάλιν τάφους τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, συνεργάτην δὲ πλήρη ζήλου ἔχων τὸν Γ. Χρυσάφην². Νῦν φρονῶ ὅτι εἶναι καιρὸς νὰ δημοσιεύσω τὰ ἀποτελέσματα τῶν τε ἐν Ἀμοργῷ καὶ τῶν περυσινῶν ἀνασκαφῶν, ἃν καὶ αἱ ἐργασίαι μέλλουσι πιθανῶς νὰ ἐπεκταθῶσι προσεχῶς καὶ ἐπὶ ἄλλων ἐκ τῶν Κυκλάδων νήσων.

1. Προϊστορικὰ νεκροταφεῖα.

Ὁ Dümmler³ σημειοῖ ἔνδεκα προϊστορικὰς νεκροπόλεις ἐν Ἀμοργῷ κειμένας ἐν ταῖς θέσεσιν Ἀγία Παρασκευῆ, Ἀρκεσίνη, Φοινικίς, Δωκαθίσματα, Νοτινά, Κόκκινα χώματα, Ευλοκερατίδι, Κάπρος, Βουνί, Κόψαλα (οὐχὶ Κέφαλα, ὡς γράφει ὁ Dümmler) καὶ Ἅγιος Γεώργιος. Πλὴν τούτων ἕμως

¹ Μεταχειρίζομαι τὸ ὄνομα τοῦτο ὡς μᾶλλον ἀρμόζον ἀντὶ τῶν Ἀμοργιῶν ἢ Προμυκηναϊκῆς ἐποχῆς, ὧν τὸ μὲν πρῶτον εἶναι λίαν περιορισμένον, τὸ δ' ἕτερον λίαν γενικόν καὶ ἀόριστον. Ὅσαύτως καλῶς κυκλαδικὸς τοὺς ἄλλως καρικὸς λεγομένους τάφους.

² Ἐκφράζω καὶ ἐνταῦθα τὰς εὐχαριστίας μου εἰς αὐτὸν καὶ εἰς τὸν ἐν Πάρῳ κύριον Μπάρον, ὅστις λίαν προθύμως καὶ ἀφιλοκερδῶς μοι ἐπέτρεψε νὰ σκάψω ἐν τῇ ἰδιοκτητῇ νήσῳ τοῦ Δεσποτικοῦ. Ἀλλὰ καὶ πρὸς πολλοὺς ἄλλους ἐκ τῶν κατοίκων τῶν νήσων, ἃς ἐπισκέφθην, ὄφειλον εὐγνωμοσύνην διὰ τὴν παρασχεθεῖσάν μοι συνδρομὴν πρὸς ἱπιτυλίαν τῆς ἀποστολῆς μου.

³ Athen. Mitth. 1886 σ. 15 15. μετὰ χάρτου μικροῦ τῶν νεκροπόλεων ἐν Beilage 1.

ἔχουσιν εὐρεθῆ τάφοι μεμονωμένοι καὶ εἰς ἄλλα μέρη· οὕτω εἷς ἐν Αἰγιάλῃ, ἐξ οὗ προέρχεται μαρμαρίνον εἰδώλιον ἀποκείμενον νῦν ἐν τῷ μουσεῖῳ τῆς Ἐλευσίνοσ¹, ἄλλοι δύο οὐχὶ ὀλίγον ἀπέχοντες ἀλλήλων ἐν τῇ θέσει Κάτω Ἀκρωτήρι νοτιοδυτικῶς τῆς Μινώας καὶ πέντε ἢ ἕξ ἐν τῇ θέσει Σταυρὸς πρὸς βορρᾶν τῶν Νοτινῶν, ὧν οἱ τρεῖς ἐν τῷ αὐτῷ ἀγρῷ, οἱ δὲ λοιποὶ ἐν ἄλλοις ἀπώτερον κειμένοις. Ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Dümmler ἀναφερομένων ἔνδεκα νεκροπόλεων ἀγνωῶ κατὰ πόσον δικαιούσιν νὰ φέρωσι τὸ ὄνομα τοῦτο. Διότι ἐν Ἀρκεσίνη μὲν εἷς μόνος τάφος ἀνήκων πιθανῶς εἰς τὴν ἐποχὴν, περὶ ἧς ἐνταῦθα πρόκειται, ἀνεκαλύφθη, ὡσαύτως εἷς ἐν Ἀγία Παρασκευῇ καὶ ἄλλος εἷς ἐν τῇ θέσει Κόκκινα χώματα· ἐν τῇ θέσει δὲ Φοινικίς δύο καὶ ἐν τῇ τῶν Νοτινῶν τρεῖς μὲν ἐν τῷ αὐτῷ ἀγρῷ ἀλλ' οὐχὶ πλησίον ἀλλήλων, τέταρτος δ' ἐν ἄλλῳ ἀγρῷ. Ἐν γένει ὅσον ἐγὼ καὶ ἐκ τῶν ἰδίων ἀνασκαφῶν καὶ ἐκ πληροφοριῶν ἄλλων γνωρίζω, μόνον ἐν Κάπρῳ, Δωκαθίσμασι καὶ Καψάλοις εὐρέθησαν πλείονες τάφοι ὁμοῦ, ἧτοι περὶ τοὺς εἰκοσιν ἐν Κάπρῳ, οὗ τὸ νεκροταφεῖον φαίνεται νῦν ἐξηγητλημένον, ἄλλοι τόσοι περίπου ἐν Δωκαθίσμασι — δὲν εἶναι δὲ πιθανὸν ὅτι κρύπτονται ἐνταῦθα πολλοὶ ἔτι ὑπὸ τὴν γῆν — καὶ ἔνδεκα ἐν Καψάλοις, ἔνθα δὲν εἶχον γένει πρὸ ἐμοῦ ἀνασκαφαί. Ὅστε κατὰ ταῦτα φαίνεται ὅτι ἐν Ἀμοργῷ τὰ συνεχῆ νεκροταφεῖα, τὰ συγκείμενα ἐκ πλείονων τῶν δέκα τάφων, εἶναι σπανιώτερα, συγχρότεροι δὲ οἱ μεμονωμένοι τάφοι ἢ μικραὶ συστάδες ἀποτελούμεναι ἐκ τριῶν ἢ τεσσάρων τάφων ἐκάστη.

Ἐν Πάρῳ, Ἀντιπάρῳ καὶ Δεσποτικῷ τὰ πράγματα δὲν ἔχουσιν ἀκριβῶς οὕτω· διότι ἐκεῖ συνηθέστερα εἶναι τὰ μᾶλλον ἢ ἤττον ἐκτενῆ νεκροταφεῖα, οἱ δὲ μεμονωμένοι τάφοι ἀπαντῶσιν, ὅσον

¹ Μνημονεύει αὐτὸ ὁ Blinkenberg, Antiquités prémycénienes (Mém. des antiquaires du Nord, 1896) σ. 63, ΑΕ.

ἐγὼ ἠδυνήθην νὰ ἐξακριβώσω, σπανιώτερον. Ἐν Πάρῳ ἐννέα νεκροταφεῖα ἐγένοντό μοι γνωστά· ἐκ τούτων τὰ ἐξ κεῖνται εἰς τὰ μεσημβρινοανατολικά τῆς νήσου ἐν θέσει Γλυφά, Γαλανὰ Κρημνά, Παναγία, Πύργος, Δριὸς καὶ ἐν ἄλλῃ τινὶ μεταξὺ Πύργου καὶ Παναγίας, ἣτις ἐνεκα τῶν τάφων καλεῖται Μνημόρια. Ἐν τῷ πρώτῳ ἀνεκαλύφθησαν δέκα τάφοι, ἐν τῷ δευτέρῳ εἴκοσι καὶ ὀκτώ, ἐν τῷ τρίτῳ εἴκοσι καὶ τρεῖς (μοὶ εἶπον ὁμοῦς ὅτι τάφοι τινὲς εἶχον ἀνοιχθῆ καὶ πρότερον ἐν τῷ αὐτῷ νεκροταφεῖῳ) καὶ ἐν τῷ τετάρτῳ πενήκοντα καὶ ὀκτώ. Τὰ νεκροταφεῖα πέμπτον καὶ ἕκτον φαίνεται ὅτι ἦσαν ἐπίσης ἐκτενῆ ὅπως τὸ τοῦ Πύργου, ἦσαν ὁμοῦς σεσυλημένα καὶ κατεστραμμένα ἢ καὶ ἐξ ἀρχῆς τόσοσιν πενιχρά, ὥστε δὲν ἔκρινα καλὸν ν' ἀνασκάψω αὐτὰ τελείως· παρατηρῶ μόνον περὶ τοῦ ἐν Δριῷ ὅτι συνέκειτο ἐκ δύο συστάδων τάφων χωριζομένων ἀπ' ἀλλήλων διὰ βραχῶδους ἐκτάσεως ἐν ἣ δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ σκάψωσι τάφους.

Τὰ ἄλλα τρία ἐκ τῶν ἐννέα νεκροταφείων τῆς Πάρου εὐρίσκονται εἰς τὰ δυτικὰ τῆς νήσου· τὸ ἐν κεῖται ἐν Ἀβύσσῳ, τὸ ἄλλο ἐν θέσει Καμάρη καὶ τὸ τρίτον παρὰ τὰ Ἐπισκοπιανά. Ἐν Ἀβύσσῳ¹ ἀνεσκαψα δέκα τάφους, τὸ νεκροταφεῖον ὁμοῦς ἦτο ἄλλοτε προφανῶς μεγαλείτερον, ἀλλὰ τὰ κύματα τῆς θαλάσσης, παρ' ἣν κεῖται, ὑποσκάπτοντα τὸ γεῶδες ἔδαφος παρέσυραν τὸ πλεῖστον ἴσως αὐτοῦ. Ἐν Καμαρίῳ δ' ἀνεῦρον ἐγὼ τέσσαρας τάφους μόνον, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτῇ θέσει ἔθαψαν κατόπιν οἱ Χριστιανοί, οἵτινες κατέστρεψαν ἀρχαιοτέρους τάφους, ὅπως ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἀπεδείχθη. Ὡσαύτως κατεστράφη ἐν ὄλῳ ἢ ἐν μέρει τὸ παρὰ τὰ Ἐπισκοπιανά νεκροταφεῖον, κατὰ τὸ πλεῖστον μὲν ἐκ τῆς φυτεύσεως ἀμπέλων, τὸ δὲ καὶ ὑπὸ ὁδοῦ διερχομένης δι' αὐτοῦ.

Πῆν τούτων ἀνεκαλύφθησαν τάφοι τινὲς εἰς τὰ ἀνατολικά τῆς νήσου ἐν θέσει, ἣτις καλεῖται Μεσάδα, ἐντὸς ἀμπελῶνος, οὐχὶ μακρὰν δὲ τοῦ ἀμπελῶνος τούτου μοὶ εἶπον ὅτι εὐρέθη ποτὲ ἄλλος τάφος περιέχων δύο μαρμάρηνα εἰδώλια· ἐγὼ ὁμοῦς σκάψας οὐδὲν εὔρον². Εἷς τάφος ἀνεκαλύφθη καὶ

¹ Περὶ τούτου τοῦ νεκροταφείου φαίνεται ὅτι ἤκουσεν ἐν Πάρῳ ὁ Ross, *Reisen auf den Inseln des gr. Meeres*, I σ. 51.

² Καὶ τὴν Μεσάδα μνημονεύει ὁ Ross ἑ. ἀ. ὡς θέσιν, ἔνθα εὐρέθησαν κυκλαδικοὶ τάφοι.

πλησίον τοῦ χωρίου Λεῦκαι, ἄλλος δὲ παρὰ τὸ χωρίον Κῶστος. Δὲν δύναμαι ὁμοῦς νὰ βεβαιώσω, ἐὰν ἀνήκον οὗτοι εἰς νεκροταφεῖα ἢ ἦσαν μεμονωμένοι.

Ἐν Ἀντιπάρῳ τέσσαρα εἶναι τὰ εἰς ἐμὲ γνωστά γενόμενα μείζονα νεκροταφεῖα, κεῖνται δὲ εἰς τὸ νότιον ἡμισυ τῆς νήσου ἐν θέσειν, αἵτινες ὀνομάζονται Ἀπάντημα, Σωρός, Πεταλίδι καὶ Κρασάδες· πάντα ταῦτα ὁμοῦς ἀνεσκάφησαν λαθραίως, τὰ μὲν ὑπὸ τοῦ Th. Bent καὶ τῶν φίλων αὐτοῦ ἀδελφῶν Swan, τὰ δὲ ὑπὸ τινος Γάλλου. Ἐγὼ μόνον ἐν τῷ τῶν Κρασάδων ἔσκαψα, διότι τοῦτο κείμενον πλησίον μεταλλείου καὶ τῶν κατοικιῶν τῶν ἐργατῶν δὲν ἠδυνήθησαν νὰ ἐξαντλήσωσιν οἱ ἀρχαιοκάπηλοι, ἐνῶ τὰ λοιπὰ τρία εὐρίσκονται εἰς μέρη ἢ ἐντελῶς ἀκατοίκητα σήμερον ἢ λίαν ἀραιῶς κατοικημένα. Ἀπετελεῖτο δὲ τὸ νεκροταφεῖον τῶν Κρασάδων ἐκ πενήκοντα τοῦλάχιστον τάφων, διότι τόσοσιν περίπου λάκκους σκαφέντας καὶ ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπ' ἄλλων ἠδυνήθην νὰ μετρήσω. Μεταξὺ δὲ τῆς θέσεως ταύτης καὶ τοῦ Ἀπαντήματος μοὶ εἶπον ὅτι εὐρέθησαν εἰς δύο μέρη ἄλλοι τάφοι, ἀγνωῶ ὁμοῦς ἂν ἦσαν οὗτοι μεμονωμένοι ἢ ἀνήκον εἰς νεκροπόλεις. Εἰς τὴν λοιπὴν Ἀντιπάρῳ ἀνεκαλύφθησαν τάφοι, ὅσων ἠδυνήθην νὰ πληροφορηθῶ, μόνον εἰς δύο θέσεις κειμένας εἰς τὸ μέσον περίπου τῆς νήσου καὶ καλουμένας Γεωργουλάς καὶ Ἰαρόγα· ἐν ἀμφοτέραις φαίνεται ὅτι ὑπῆρχον νεκροταφεῖα ἐξ ὀλίγων τάφων συγχείμενα.

Εἰς τὰ νότια τῆς νήσου τοῦ Δεσποτικοῦ ὑπάρχει μικρὰ κοιλάς καλουμένη Λειβάδι καὶ ὅλως μὲν ἀμμώδης, διότι κατακλύζεται ὑπὸ τῆς θαλάσσης ὅταν πνέῃ σφοδρὸς νότιος ἄνεμος, σπουδαία ὁμοῦς κατὰ τοῦτο, ὅτι ἐνταῦθα μόνον τῆς νήσου ὑπάρχει εἰς μικρὸν ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν βάλθος πόσιμον ὕδωρ, τὸ ὅποιον συλλέγεται ἐντὸς λάκκων¹, οὗς οἱ ποιμένες σκάπτουσι προχείρως ἐπὶ τοῦ ἀμμώδους ἐδάφους χάριν ἑαυτῶν καὶ τῶν ποιμνίων των. Ἐπὶ τῆς κλιτύος δὲ τοῦ ὄρους, τὸ ὅποιον ἀπὸ τοῦ μυχοῦ τῆς κοιλάδος ταύτης ἠρέμα ἀνέρχεται πρὸς βορρᾶν, ἀνεκαλύφθησαν τρεῖς συστάδες τάφων ἀποτελούμεναι ἢ μὲν πρώτη ἐκ τάφων οἰκογενειακῶν διπλῶν² ἕξ,

¹ Τοὺς λάκκους τούτους ἐκάλουν οἱ ἀρχαῖοι λίμνας· πρβ. Ἱστορία 1894 σ. 97 καὶ Athen. Mitth. 1895 σ. 42.

² Ὅρα κατωτέρω τὰ περὶ τῆς κατασκευῆς τῶν τάφων.

ἡ δευτέρα, ἣτις ἀπέχει τῆς πρώτης περί τὰ πενήκοντα μέτρα, ἐκ τεσσάρων συνήθων τάφων καὶ ἡ τρίτη κειμένη ἀπώτερον ἐξ ὀκτώ ἢ ἐννέα πάλιν διπλῶν. Βορειοδυτικῶς δὲ τῶν συστάδων τούτων ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὄρους καὶ ἐν θέσει καλουμένη Ζουμπάρια, ἀνεκαλύφθη μεγαλείτερον νεκροταφεῖον συγκείμενον ἐκ δεκατεσσάρων τάφων· φαίνεται ὁμῶς ὅτι ὑπάρχουσιν αὐτόθι καὶ ἄλλοι, διότι ἐγὼ δὲν ἐπρόφθασα ν' ἀποπερατώσω τὴν ἀνασκαφὴν τοῦ νεκροταφεῖου. Τέλος εἰς τάφος λέγεται ὅτι εὐρέθη καὶ εἰς τὰ βορειοανατολικά τῆς νήσου πλησίον τῆς ἐκκλησίας τῆς Παναγίας.

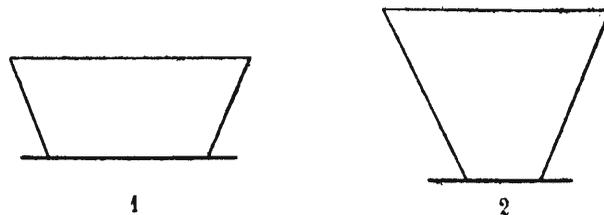
Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐξάγεται ὅτι οἱ κυκλαδικοὶ τάφοι τῶν ἐξερευνηθεισῶν νήσων παρουσιάζονται οἱ μὲν μεμονωμένοι καὶ διεσπαρμένοι, οἱ δὲ ἀποτελοῦντες νεκροπόλεις συνεχεῖς περιλαμβανούσας μέχρι πενήκοντα καὶ ἐξήκοντα τάφων. Καὶ εἶναι μὲν πιθανόν, ὅτι παρὰ τοὺς νῦν μεμονωμένους τάφους ὑπῆρχόν ποτε καὶ ἄλλοι τάφοι καταστραφέντες ἐν τῇ ἀρχαιότητι ἢ καὶ ἐν νεωτέροις χρόνοις ὑπὸ τῶν καλλιεργούντων τὴν γῆν· διότι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν τάφων τούτων εἶναι ὅτι κείνται εἰς μικρὸν βάθος ὑπὸ τὴν ἐπιφάνειαν τῆς γῆς, ὥστε συχνὰ παρασυρομένων τῶν χωμάτων ὑπὸ τῶν βροχῶν ἀποκαλύπτονται τὰ καλύμματα αὐτῶν ἢ, ὅταν λείπη ἤδη τὸ κάλυμμα, τὰ χεῖλη τῶν ὀρθίων πλακῶν· οἱ δὲ ἀροτριῶντες ἢ φυτεύοντες γεωργοὶ ἐξάγουσι τὰς πλάκας ὅπως μὴ τοὺς ἐμποδίζωσιν εἰς τὰς ἐργασίας των. Οὐχ ἦττον δὲν ἐξηγεῖται ἐκ τούτου μόνου τὸ φαινόμενον τῶν μεμονωμένων τάφων καὶ ὀφείλομεν, νομίζω, νὰ παραδεχθῶμεν ὅτι καὶ ἐν ἀρχῇ, δὲν ἦσαν πάντες οἱ τάφοι συγκεντρωμένοι εἰς κοινὰ νεκροταφεῖα, ἀλλ' ὅτι ἕκτοτε ἤδη πολλοὶ — μάλιστα ἐν Ἀμοργῷ — ἔθαπτον τοὺς νεκρούς των μακρὰν τῶν ἄλλων.

2. Κατασκευὴ τῶν τάφων. Θέσις τῶν νεκρῶν.

Κτερίσματα.

Οἱ κυκλαδικοὶ τάφοι εἶναι δύο εἰδῶν, ἀπλοῖ ἢ διπλοῖ. Οἱ ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθέντες ἀπλοῖ τάφοι ἦσαν πάντες τετράπλευροι, δὲν ἦσαν ὁμῶς πάντες ὀρθογώνιοι· τούναντίον οἱ ἐντελῶς ὀρθογώνιοι τετράπλευροι τάφοι, οἱ ἔχοντες δηλαδὴ τὰς δύο μακρὰς πλευρὰς ἴσας ἀλλήλαις καὶ τὰς στενὰς ὡσαύτως ἴσας ἀλλήλαις, ἦσαν λίαν σπάνιοι. Οἱ

πλεῖστοι εἶχον σχῆμα τραπεζίου προσεγγίζον μᾶλλον ἢ ἦττον πρὸς τὸ τριγωνικόν, ὡς δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες 1 καὶ 2 (τάφοι 26 καὶ 22), ἄλλοι

δ' εἶχον τὴν μίαν γωνίαν σχεδὸν ὀρθήν (εἰκ. 3, τάφος 33) ἢ δύο γωνίας ὀρθὰς καὶ τὰς ἄλλας δύο ἀνίσους (εἰκ. 4, τάφος 34). Ἀποτελοῦνται δὲ συνή-

θως ἐκ τεσσάρων ὀρθίων καὶ οὐχὶ λίαν κανονικῶν πλακῶν, σπανιώτερον δὲ ἢ μία τῶν πλευρῶν, καὶ δὴ ἢ ἀπέναντι τῆς μεγίστης, εἶναι κτιστὴ ἐκ λίθων κοινῶν. Ὡς καλύμματα τῶν τάφων χρησιμεύουσι πάλιν πλάκες μᾶλλον ἢ ἦττον μεγάλαι καὶ συνήθως ἔκειτο μία ἐφ' ἐκάστου τάφου· συχνὰ ὁμῶς ἀπαντῶσι καὶ τάφοι ἄνευ καλυμμάτων, τὰ ὅποια ὑπῆρχον μὲν πιθανώτατα ἄλλοτε, ἀλλ' ἀφῆρηθησαν· διότι ὡς εἶπομεν ἤδη οἱ τάφοι κείνται εἰς ἐλάχιστον βάθος. Ἐπὶ τῶν καλυμμάτων δὲ κείνται πολλάκις καὶ μικρότεροι πλάκες ἢ λίθοι κοινοί¹. Τὸ ἔδαφος τῶν τάφων εἶναι συνήθως ἐπεστρωμένον δι' ἄλλης ἢ ἄλλων πλακῶν, οὐχὶ ὁμῶς πάντοτε ὀλόκληρον· διότι ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον τὸ παρὰ τὴν μείζονα πλευρὰν τοῦ τάφου ἡμισυ ἦτο ἐπεστρωμένον καὶ ἐπ' αὐτοῦ, ὡς θὰ ἴδωμεν, ἔκειτο ὁ νεκρός.

Τὰ κατὰ τὰς διαστάσεις τῶν τάφων φαίνονται ἐκ τῆς κατωτέρω χωριστῆς περιγραφῆς ἐκάστου τῶν κυριωτέρων ἐξ αὐτῶν. Ἐνταῦθα δὲ παραθέτω μόνον γενικὰς τινὰς παρατηρήσεις. Τοῦ μεγίστου τῶν ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθέντων τάφων τὸ μῆκος τῆς μακροτάτης τῶν πλευρῶν ἦτο 1,37^m, τῶν ἄλλων

¹ Τοῦτο παρατήρησε καὶ ὁ Dümmler ἐν Ἀμοργῷ, Athen. Mitth. 1886 σ. 17.

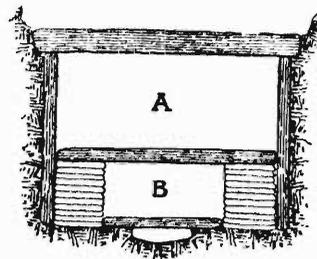
ὅμως σπανίως ὑπερβαίνει τὸ 1,20^μ· καὶ τῶν πλείστων περιστρέφεται περὶ τὸ ἓν μέτρον. Συνήθως δὲ ἐν τοῖς νεκροταφείοις τὸ ἓν πέμπτον περίπου τῶν τάφων ἔχει μῆκος μικρότερον τῶν 0,80^μ· καὶ φαίνεται ὅτι ἐν αὐτοῖς ἐτάφησαν ἄνθρωποι νεαρᾶς ἡλικίας. Ἐν τῷ ἐν Πάρῳ ὅμως νεκροταφείῳ τοῦ Πύργου εὖρον ἀνεστραμμένην τὴν ἀναλογίαν, διότι ἐκεῖ ἐκ τῶν πενήτηντα καὶ ὀκτῶ τάφων μόνον οἱ δεκατρεῖς εἶχον μῆκος μεγαλειότερον τῶν 0,80^μ·, καὶ ἐπειδὴ δὲν εἶναι πιθανὸν ὅτι πάντες οἱ λοιποὶ τεσσαράκοντα πέντε νεκροὶ ἀπέθανον ἐν παιδικῇ ἡλικίᾳ, ὑποθέτω μᾶλλον ὅτι ὁ τρόπος τῆς ταφῆς ἦτο ὀλίγον διάφορος (ἄρα κατωτέρω). Ἐν τῷ αὐτῷ νεκροταφείῳ ἀνεκαλύφθη καὶ ὁ ἐλάχιστος πάντων τῶν τάφων, ὅστις σχεδὸν ὀρθογώνιος ὢν εἶχε μῆκος 0,30^μ·, πλάτος 0,17 καὶ βάθος 0,13.

Τὸ πλάτος τῶν τάφων εἶναι ἐπίσης λίαν ποικίλον· συνήθως κυμαίνεται μεταξὺ ἐνὸς μέτρου καὶ 0,30^μ·, ὑπάρχουσιν ὅμως καὶ πλατύτεροι καὶ στενότεροι· ἐνὸς τάφου τῆς Πάρου τὸ πλάτος ἦτο 1,18^μ·, ἀλλ' οὗτος περιεῖχε δύο νεκρούς, ἄλλου δὲ τινος ἐν Ἀμοργῷ ἦτο 1,50^μ·, καὶ οὗτος ὅμως δὲν ἦτο κατεσκευασμένος δι' ἓνα νεκρὸν. Οἱ ἔχοντες δὲ μικρότερον τῶν 0,30^μ· πλάτος ἢ ἦσαν τάφοι μικρῶν παιδίων, ὡς φαίνεται, ἢ εἶχον τὴν ἀπέναντι τῆς μεγίστης πλευρᾶν κτιστήν, ταύτην δὲ τὴν πλευρᾶν ἔκτιζον πιθανῶς μετὰ τὴν ἐν τῷ τάφῳ κατάθεσιν τοῦ νεκροῦ καὶ τὴν ἔκτιζον οὕτω, ὥστε ὁ τάφος ἐγένετο πρὸς τὰ ἄνω στενότερος.

Τὸ βάθος ποικίλλει ἀπὸ 0,13^μ· μέχρι 0,75^μ·, συνήθως ὅμως εἶναι μικρότερον τοῦ ἡμίσεος μέτρου, ἐκ τῶν 139 δὲ τάφων, ὧν τὸ βάθος ἐμέτρησα, οἱ 83 εἶχον βάθος μικρότερον τῶν 0,40^μ·, καὶ μετὰ τῶν 83 τούτων ὑπῆρχον 23 ἔχοντες μῆκος 0,90^μ· καὶ πλεόν ἦτοι ἀνήκοντες εἰς τοὺς μεγαλειότερους. Ἐν Ἀντιπάρῳ μάλιστα εἰς τάφος μήκους ἐνὸς μέτρου ἦτο μόνον 0,15^μ· βαθύς.

Ἐν ἐκάστῳ τῶν τάφων τούτων ἐθάπτετο, ὅπως ἐκ τῶν ἡμετέρων ἀνασκαφῶν ἐξάγεται, ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εἰς μόνος νεκρός· διότι μόνον εἰς ἑπτὰ περιπτώσεις εὐρέθησαν λείψανα δύο μέχρι πέντε ἴσως νεκρῶν ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ. Ὁ ἀριθμὸς οὗτος δὲν εἶναι βεβαίως μέγας καὶ ἢ ἐνταφίαισι πλειόνων ἀνθρώπων ὁμοῦ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐξαιρέσις, ἣτις ἐνίοτε δύναται νὰ εἶχε καὶ τυχαῖον λόγον, ὡς τὸν

σύγχρονον θάνατον συγγενῶν προσώπων. Τούναντιον συμβαίνει ἐν τοῖς διπλοῖς τάφοις, οἵτινες ἦσαν βεβαίως οἰκογενειακοί· διότι ἐν αὐτοῖς πάντοτε ἐθάπτοντο πλείονες τοῦ ἐνὸς νεκροῦ. Ἡ παρακειμένη εἰκὼν 5 δεικνύει τὴν τομὴν ἐνὸς τῶν τάφων τού-

5

των, ὅστις δύναται νὰ χρησιμεύσῃ ὡς παράδειγμα ἄλλης τῆς κατηγορίας· ὁ τάφος οὗτος ἐκαλύπτετο ὑπὸ μεγάλης τετραπλεύρου πλακῶς μήκους 1,35^μ· καὶ πλάτους 1,16^μ·, πέριξ δὲ τῶν τριῶν πλευρῶν αὐτῆς, πλὴν τῆς προσθίας, ἴσταντο ὄρθιαι ἄλλαι μικραὶ πλάκες ὕψους 0,25^μ· περίπου ἀποτελοῦσαι οἰοῦν περιβόλον. Ἡ πλάξ ἐσκέπαζε τὸν ἀνώτερον τάφον Α, ὅστις ἦτο τετράπλευρος ὀρθογώνιος ἔχων μῆκος 1,28^μ· καὶ πλάτος 0,82^μ·, βάθος δὲ 0,45^μ· περίπου· τὸν πυθμένα του ἀπετέλει ἄλλη πλάξ, ἣτις συγχρόνως ἐχρησίμευεν ὡς κάλυμμα τοῦ τάφου Β, οὗ τὸ μὲν ὕψος ἦτο 0,38^μ·, τὸ πλάτος 0,79^μ· ἦτοι σχεδὸν ἀκριβῶς ὅσον καὶ τὸ πλάτος τοῦ τάφου Α, καὶ τὸ μῆκος 0,74^μ· μόνον· τὸ μῆκος ἠλαττώθη τόσον, διότι ἡ πλάξ, ἣτις ἐχρησίμευεν ὡς πυθμὴν τοῦ Α καὶ κάλυμμα τοῦ Β, ἐπάτει ἐπὶ τοιγῶν κατεσκευασμένων ἐκ πλακῶν ὀριζοντίως τεθειμένων, τὰ τοιχία δὲ ταῦτα ἐμείωσαν πολὺ τὸ μῆκος τοῦ κάτω τάφου. Ὁ πυθμὴν τοῦ τάφου Β ἦτο ὡσαύτως ἐπεστρωμένος διὰ πλακῶς, ὑφ' ἣν ἀνεκαλύφθη λάκκος ἀβαθῆς ἐσκαμμένος ἐν τῷ βράχῳ. Λείψανα νεκρῶν ὑπῆρχον ἐν ἀμφοτέροις τοῖς τάφοις καὶ ἐν τῷ λάκκῳ.

Οἱ ἄλλοι διπλοὶ τάφοι δὲν διαφέρουσι τούτου κατὰ τὰ ἄλλα, στεροῦνται ὅμως συνήθως τοῦ λάκκου καὶ δὲν εἶναι πάντες ὀρθογώνιοι, ἀλλὰ συχνότερον ἔχουσι, ὅπως καὶ οἱ ἀπλοὶ, σχῆμα τραπεζίου, αἱ διαστάσεις των δὲ εἶναι ἢ ἕμοιαι ἢ ὀλίγον μικρότεραι· αἱ πλευραὶ, πλὴν μιᾶς, εἶνε ὡς ἐν τοῖς ἀπλοῖς ἐκ πλακῶν ὄρθιων, ἢ δὲ προσθία, ἣτις ἐν

τοῖς μὴ ὀρθογωνίοις τάφοις εἶνε ἢ ἐλάσσων παράλληλος, εἶναι πολλάκις ἢ ὅλη κτιστὴ ἢ τὸ μὲν κατώτερον μέρος αὐτῆς μέχρι τοῦ πυθμένος τοῦ ἀνωτέρου τάφου ἀποτελεῖται ἐκ πλακῶς, τὸ δ' ὑπέρτερον εἶνε κτιστόν. Δι' ἐκάστην τῶν τριῶν ἄλλων πλευρῶν ἐξαρκεῖ μία μόνη ὑψηλὴ πλάξ, τοῦτο δὲ καὶ τὸ ἐξαιρετικῶς μέγα βᾶθος τῶν τάφων τούτων, τὸ ὁποῖον συχνὰ πλησιάζει τὸ ἐν μέτρον, ἀποδεικνύουσιν ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἦσαν προωρισμένοι ὅπως γείνωσι διπλοῖ, ἤτοι ὅτι ἐξ ἀρχῆς ἦσαν προωρισμένοι ὡς οἰκογενειακοί. Ἐννοεῖται ὅτι δὲν κατεσκευάζοντο ἔκτοτε διπλοῖ· κατ' ἀρχὰς ἐκτιζόντο ὡς οἱ ἄπλοῖ τάφοι, μόνον ὅτι ἦσαν βαθύτεροι, μετὰ καιρὸν δὲ καὶ ἀφοῦ εἶχον ἤδη θάψει ἐν αὐτοῖς νεκρούς τινας, παραμερίζοντες τὰ ὅστ' αὐτῶν ἔκτιζον δύο τοιγία παρὰ τὰς πλαγίας πλευρὰς τοῦ τάφου μέχρις ὕψους τινὸς καὶ ἐπ' αὐτῶν ἔθετον πλάκα διαιρούσαν ὀριζοντίως τὸν ἕνα τάφον εἰς δύο διαχωρίσματα ἢ πατώματα· τὸ ἀνώτερον ἐκ τῶν δύο τούτων διαχωρισμάτων ἐσκέπαζον διὰ τῆς αὐτῆς πλακῶς, ἥτις καὶ πρότερον ἐκάλυπτε τὸν τάφον. Διπλοῖ τάφοι ἀνεκαλύφθησαν ἐν Δεσποτικῷ καὶ εἰς ἐν Ἀντιπάρῳ, ἐξηκριβώσα δ' ἐν αὐτοῖς λείψανα μέχρις ἑπτὰ νεκρῶν, ἴσως ὅμως ἦσαν ἔτι πλείονων.

Πλὴν τούτων ἀνεκαλύφθησαν ἐν Ἀμοργῷ καὶ δύο τάφοι σχήματος κυκλοτεροῦς· ὁ πρῶτος, ἐν τῷ νεκροταφείῳ Κάπρου κείμενος, ἦτο λάκκος οὐχί λίαν κανονικὸς διαμέτρου 1,50^μ περίπου, ἐσκεπασμένος δὲ διὰ πολλῶν μικρῶν λίθων καὶ τινων τεμαχίων πλακῶν ἀτάκτως ἐπερριμμένων· μεταξὺ τῶν λίθων τούτων εὐρέθησαν τεμάχια δύο τοῦλάχιστον μαρμαρίνων ἀγγείων καὶ ἐν τεμάχιον πινακίου ἐκ σχιστολίθου (σχήματος ὡς πίν. 10,12), ὑπὸ τοὺς λίθους δὲ καὶ ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ λάκκου εὔρον λίθινον ἐξάρτημα τετραγώνον εἰς τὸ ἐν ἄκρον (πίν. 8,6^β), τριπτήρα κυλινδρικὸν ἐκ λίθου ὀψιανοῦ (πίν. 8,9), τεμάχια ἀπὸ δύο πηλίνων ἀγγείων καὶ ὀλίγα ὅστ' α. Τοιοῦτοι τάφοι εὐρέθησαν, ὡς μοι εἶπον, ἐν τῷ αὐτῷ νεκροταφείῳ καὶ ἄλλοι, ἡ ἰδική μου ἕμως γνώμη περὶ τοῦ ὑπ' ἐμοῦ ἀνασκαφέντος λάκκου εἶναι ὅτι ἦτο κατεστραμμένος τάφος, οὗ τὸ ἀρχικὸν σχῆμα μένει ἀμφίβολον. Ὁ δεῦτερος ἕμως τάφος εἶχεν ἀναμφισβήτητως κυκλικὸν σχῆμα, ἀνεκαλύφθη δ' οὗτος ἐν τῇ θέσει Φοινικίᾳ καὶ εἶχε διάμετρον ἑνὸς περίπου μέτρου· ἐκάλυπτετο διὰ πλακῶν, αἵ-

τινες εἶχον βυθισθῆ, περίξ δὲ περιέβαλλον αὐτὸν ἄλλαι μικραὶ πλάκες ὀρθαὶ καὶ τὸ ἐδάφος τοῦ ἦτο ἐπεστρωμένον δι' ὁμοίων πλακῶν. Εὐρέθη ἐν αὐτῷ μόνον τὸ ἥμισυ πηλίνου κυαθίσκου καὶ στρογγύλον τεμάχιον κισσήρεως τῆς Θήρας. Τέλος ἐν τῇ θέσει Δωκαθίσματα ἀνεκαλύφθη εἰς τάφος, κατεστραμμένος καὶ οὗτος, σχήματος δὲ πιθανῶς τετραπλευροῦ, ἀλλὰ κατεσκευασμένος ἐκ λίθων μικρῶν, ὧν ἐσώζοντο ὀλίγοι σχηματίζοντες γωνίαν· εὔρομεν αὐτόθι μαρμαρίνον γυναικεῖον εἰδώλιον (πίν. 10,3) καὶ λεπίδα ὀψιανοῦ.

Οἱ ἐν τοῖς τάφοις τούτοις τεθαμμένοι νεκροὶ δὲν ἐκαίοντο, ἀλλ' ἐνεταφιάζοντο τὰ σώματα αὐτῶν ἄκαυτα· τοῦτο καὶ πρότερον ἦτο γνωστόν, ἐπεβεβαιώθη δὲ νῦν. Περὶ τῆς θέσεως ὅμως τῶν νεκρῶν εἰκασίαι μόνον ἐγίνοντο μέχρι τοῦδε· τὸ μῆκος τῶν τάφων εἶναι τόσον μικρόν, ὥστε ἀποκλείεται ἡ σκέψις ὅτι οἱ νεκροὶ ἔκειντο ἐκτάδην, ἕνεκα τούτου δὲ γενικῶς παρεδέχθησαν, ὅτι ἔθαπτον αὐτοὺς καθημένους ἢ ἡμικαθημένους¹. Μόνος ὁ Bent φρονεῖ, ὅτι ἐν τοῖς τάφοις τούτοις ἀπετίθεντο τὰ ὅστ' αὐτῶν νεκρῶν ἐν σωρῷ, ἀφοῦ ἀπεγυμνοῦντο πρότερον τῶν σαρκῶν καθ' οἰονδήποτε τρόπον². Ἐκ τῶν ἡμετέρων ὅμως ἀνασκαφῶν ἀπεδείχθη ὅτι οὐδετέρα τούτων τῶν γνωμῶν εἶνε ὀρθή. Ὡς πρὸς τὴν πρώτην ἀρκεῖ νὰ ὑπομνήσωμεν τὰ περὶ τῶν διαστάσεων τῶν τάφων ῥηθέντα, ἐξ ὧν καταφαίνεται ὅτι ὅπως τὸ μῆκος, οὕτω καὶ τὸ βᾶθος τῶν πλείστων τάφων

¹ Dümmler, Athen. Mitth. 1886 σ. 17. — Wolters, αὐτόθι 1890 σ. 48. — Perrot et Chipiez, Hist. de l'art. VI σ. 471. — Blinkenberg, Antiquités prémycéniennes ἐν Μόν. des antiquaires du Nord, 1896 σ. 4, καὶ ἄλλοι. Τὸ ἀληθές εἶκασεν ἤδη ὁ R. C. Bosanquet (The Annual of the British School at Athens 1895-96, σ. 141, 142), ὅστις ὅμως εὐρίσκει φαίνεται πιθανὴν καὶ τὴν ἐν τῷ κειμένῳ ἐκτιθεμένην γνώμην τοῦ Bent.

² Journal of hell. studies 1884 σ. 48-49. Κατὰ τὸν Bent τὰ ὅστ' εὐρίσκονται ἐν σωρῷ παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου, ἐν τινὶ δὲ λίαν μικρῷ τάφῳ, ἐν ᾧ ἴνα χωρήσωσι δύο νεκροὶ ἔπρεπε νὰ κατατηθῶσι τὰ μέλη των, εὔρε, λέγει, δύο κρανία στερεῶς ἐσφηνωμένα μεταξύ τῶν ὀρθίων πλακῶν· ἐκ τούτου ἐξάγει τὸ ἐν τῷ κειμένῳ συμπέρασμά του. Ἡ ἐνσφηνώσις ὅμως τῶν κρανίων μεταξύ τῶν πλακῶν προφανῶς δὲν ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ὅστ' κατετίθησαν εἰς τὸν τάφον ἐν σωρῷ (διότι τότε δὲν θὰ εἶχον ἀνάγκην νὰ τὰ ἐνσφηνώσωσιν εἰς τὴν γωνίαν), ἀλλὰ μᾶλλον τούναντιον· ὅτι δηλαδὴ οἱ νεκροὶ ἐτάφησαν ἀέρατοι οὕτω, ὥστε αἱ κεφαλαὶ των ἔκειντο εἰς τὴν γωνίαν, ἢ τὰς γωνίας τοῦ τάφου, αἱ δὲ πλάκες αὐτοῦ πιεζόμεναι ὑπὸ τῶν περίξ χωμάτων ἐνέδωκαν σὺν τῷ χρόνῳ καὶ συνέσφιγγαν κατὰ τὰς γωνίας τὰ κρανία μεταξύ των· ἐν πολλοῖς τάφοις μάλιστα παρετήρησα ἐγὼ ὅτι καὶ διεσπάρθησαν αἱ πλάκες εἰς τὸ μέσον ἕνεκα τῆς πίσεως τῶν χωμάτων. Τὴν δ' εὔρεσιν τῶν ὀστέων παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου θὰ ἐξηγήσωμεν ἀμέτῳ κατωτέρω.

εἶναι τόσο μικρόν, ὥστε δυσκόλως ἐννοεῖται, τίνι τρόπῳ ἠδύναντο νὰ κάθηνται ἐν αὐτοῖς ἄνδρες τέλειοι. Τὴν γνώμην πάλιν τοῦ Bentl ἀναιρεῖ ἢ κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς ἡμῶν ἐν πολλαῖς περιπτώσεσιν, ἐν αἷς οἱ σκελετοὶ διετηροῦντο μᾶλλον ἢ ἤττον καλῶς, γενομένη παρατήρησις ὅτι τὰ ὀστᾶ ἔκειντο οὐχὶ ἐν σωρῶ, ἀλλ' ἐν τῇ φυσικῇ ἀκολουθίᾳ των. Ἐκ τῶν αὐτῶν δὲ περιπτώσεων ἐβεβαιώθη, ὅτι οἱ νεκροὶ εἶχον ἐν τῷ τάφῳ τὸ σχῆμα ἀνθρώπων κοιμωμένων, ἔκειντο δηλονότι πλαγίως ἐπὶ τῆς δεξιᾶς — ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τοῦλάχιστον — πλευρᾶς των καὶ εἶχον τὰ σκέλη συνεσταλμένα, ἦτοι τοὺς μηροὺς λοξῶς πρὸς τὰ ἔμπροσθεν καὶ τὰς κνήμας πρὸς τὰ ὀπισθεν κεκαμμένας· οἱ βραχίονες φαίνεται ὅτι δὲν εἶχον πάντοτε τὴν αὐτὴν θέσιν, ἐν μιᾷ δὲ περιπτώσει ὁ μὲν δεξιὸς βραχίον, ὁ ὑπὸ τὸ σῶμα, ἐκάμπτετο κατὰ τὸν ἀγκῶνα καὶ ὁ πῆχυς διηυθύνετο πρὸς τὸ πρόσωπον, ὡς ἐὰν ἢ κεφαλὴ ἤρειδετο ἐπὶ τῆς χειρός, ὁ δὲ ἀριστερὸς ἦτο καθειμένος παρὰ τὴν πλευρὰν καὶ ἢ χεὶρ ἔφθανε μέχρι τῶν λαγόνων· ὁ νεκρὸς οὗτος, ὅστις ἦτο τελείως ἀνεπτυγμένος, κατεῖχε χῶρον ἐνὸς περίπου μέτρου, ἦτοι 0,68^μ· ἀπὸ τῆς κορυφῆς τοῦ κρανίου μέχρι τῆς λεκάνης καὶ μόνον 0,30^μ· ἀπὸ τῆς λεκάνης μέχρι τῶν ποδῶν.

Κατὰ ταῦτα ὅταν τὸ μῆκος τοῦ τάφου ἦτο μεγαλύτερον τοῦ μέτρου, ἐχώρει εἰς αὐτὸν εὐκόλως ἀνὴρ τέλειος — περὶ τούτου ἄλλως ἐβεβαιώθη καὶ πειραματικῶς, ἐνὸς τῶν ἐργατῶν κατακλιθέντος ἐν τάφῳ μήκους 1,14^μ· ἐν θέσει οἷα ἢ τῶν νεκρῶν καὶ φωτογραφηθέντος ὑπ' ἐμοῦ οὕτω —, ἀλλὰ καὶ ὀσάκις ὁ τάφος ἦτο κατὰ τι μικρότερος, πάλιν ἐχώρει ὁ νεκρὸς τελείου ἀνδρὸς, ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ἔμως βεβαίως μετὰ τινος δυσκολίας. Ἀληθῶς δὲ ἐνίστη ἦσαν τὰ σκέλη τόσο κεκαμμένα κατὰ τὰ ἰσχία καὶ τὰ γόνατα, ὥστε μοι φαίνεται ὅτι ἐχρειάσθη βία τις¹. Εἰς τινὰς μάλιστα περιπτώσεις εὐρέθησαν ἐντὸς ἐσκεπασμένων τάφων λίθοι κείμενοι ἐπὶ τοῦ νεκροῦ καὶ ἐπειδὴ δύσκολον εἶναι νὰ ὑποθέσωμεν

¹ Ἡ κάμφσις τῶν σκελῶν ἐγένετο πιθανῶς οὐχὶ ἐν τῷ τάφῳ, ἀλλὰ πρότερον ἀμέσως μετὰ τὸν θάνατον καὶ πρὶν ψυχρανθῆναι τὸ πτώμα. Τοιοῦτό τι ἀναφέρει ὁ Ἡρόδοτος (IV 190) περὶ τῶν Νασαμῶνων τῆς βορείου Ἀφρικῆς· «θάπτουσι δὲ τοὺς ἀποθνήσκοντας οἱ νομάδες κατὰπερ οἱ Ἕλληνες, πλὴν Νασαμῶνων· οὗτοι δὲ κατημένους θάπτουσι, φυλάσσοντας, ἵπικᾶν ἀπὴν τὴν ψυχὴν, ὅπως μιν κατίσουςι μηδὲ ὑπτιος ἀποθανέται».

ὅτι τυχαίως ἐρρίφθησαν ἐκεῖ, πιθανὸν εἶναι ὅτι ἐτέθησαν ἐπίτηδες ὅπως πιέζωσι τὰ μέλη αὐτοῦ. Ὅπως δὴποτε φαίνεται ὅτι ἐν ἄλλοις τάφοις οἱ νεκροὶ ἦσαν μᾶλλον ἐκτεταμένοι καὶ ἐν ἄλλοις μᾶλλον συνεσταλμένοι, οὕτω δ' ἐξηγεῖται νομίζω τὸ μικρὸν μῆκος τῶν πλείστων τάφων τοῦ νεκροταφείου Πύργου ἐν Πάρῳ. Ὅμοίως ἐκ τῆς ἀσυμμέτρου ταύτης θέσεως τῶν νεκρῶν ἐξηγεῖται καὶ τὸ τραπεζιοειδὲς σχῆμα τῶν τάφων· ὁ νεκρὸς ἦτο κατακεκλιμένος παρὰ τὴν μεγίστην τῶν πλευρῶν ἔχων τὴν κεφαλὴν εἰς τὴν μίαν τῶν παρ' αὐτὴν γωνιῶν καὶ τοὺς πόδας παρὰ τὴν ἑτέραν, τὰ γόνατά του ἔμως προετεινόντο μᾶλλον ἢ ἤττον πρὸς τὴν ἀπέναντι ἐλάσσονα πλευρὰν. Ἐνεκα τούτου δὲ εἶδομεν ὅτι ὀσάκις τὸ ἔδαφος τοῦ τάφου εἶνε ἐπεστρωμένον διὰ πλακῶν, συνήθως ἢ στρώσις περιορίζεται μόνον εἰς τὸ πρὸς τὴν μεγίστην πλευρὰν ἡμισυ αὐτοῦ, ἐφ' οὗ κατέκειτο ὁ νεκρὸς. Ἀντὶ δὲ τῆς στρώσεως ἢ καὶ ἐπὶ τῆς στρώσεως εὐρίσκειται πολλάκις πλησίον τῆς γωνίας, παρ' ἣν ἔκειτο ἢ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ, μικρὰ πλάξ, ἣτις ἐχρησίμευεν ὡς προσκεφάλαιον¹.

Ἐν τοῖς διπλοῖς οἰκογενειακοῖς τάφοις τὸ κατώτερον χώρισμα περιέχει ὀστᾶ νεκρῶν πλείονων τοῦ ἐνὸς ἐν ἀταξία ἢ ἐν σωρῶ κείμενα, καὶ τοῦτο εἶναι εὐνόητον, διότι εἶπομεν ὅτι παρεμερίζοντο τὰ ὀστᾶ πρὸς κατασκευὴν τῶν τοιγίων· ἐν δὲ τῷ ἀνωτέρῳ, ἐν ᾧ ἦσαν τεθαμμένοι πάλιν πλείονες νεκροὶ, οἱ σκελετοὶ ἐφύλαττον συνήθως τὴν θέσιν, ἐν ἣ ἀρχικῶς ἐτάφησαν· τὰ ὀστᾶ ἔμως τοῦ ἐνὸς κεῖνται πολλάκις ἐπὶ τῶν τοῦ ἄλλου, τοῦτο δὲ συμβαίνει καὶ ἐν τοῖς ἀπλοῖς τοῖς περιέχουσι πλείονας νεκρούς. Ὅτι δὲ καὶ ἐν τοῖς διπλοῖς οἱ νεκροὶ εἶχον τὰ σκέλη συνεσταλμένα, ἐξάγεται ἐξ αὐτῶν τῶν διαστάσεων τῶν τάφων. Ὡς πρὸς τὴν διεύθυνσιν τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ φαίνεται ὅτι δὲν ἐπεκράτει ὠρισμένος νόμος ἢ ἔθιμον, ἀλλ' ὅτι μετεβάλλετο κατὰ τὰς περιστάσεις· διότι ἐν τοῖς τάφοις, ἐν οἷς εὐρίσκονται πλείονες σκελετοὶ, παρατηρεῖται ὅτι ἄλλοι ἔχουσι τὴν κεφαλὴν πρὸς μίαν διεύθυνσιν καὶ ἄλλοι πρὸς τὴν ἐναντίαν. Σταθερώτεροι πολὺ εἶναι δύο ἄλλοι κανόνες· πρῶτον ὅτι, ὡς καὶ ἀνωτέρῳ εἶπομεν, ὁ νεκρὸς κατεκλίνετο ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ δεύτε-

¹ Τοῦτο ἀναφέρει καὶ ὁ Bentl ἔ. ἀ. σ. 49 διὰ λέξεων (a slab or pillow on which the head was rested), αἵτινες ἀντίκεινται ὅλως πρὸς τὴν περὶ τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς γνώμην του.

ρον ότι οι τάφοι κατασκευάζοντο ούτω ώστε, όσάκις τὸ ἔδαφος δὲν ἦτο επίπεδον, ὁ παρά τὴν μεγίστην τῶν πλευρῶν τοῦ τάφου κατακείμενος νὰ βλέπῃ πρὸς τὸ κατωφερὲς μέρος τοῦ ἔδαφους, κατασκευάζοντο δηλαδὴ ἔχοντες τὴν μεγίστην τῶν πλευρῶν πρὸς τὴν ἀνωφέρειαν καὶ τὴν ἀπέναντι αὐτῆς πρὸς τὴν κατωφέρειαν. Τοῦτο εἶναι λίαν φανερόν, διότι ὁ ἐπὶ κατωφεροῦς ἔδαφους ἐγκαρσίως κατακεκλιμένος ἐν θέσει οἷα ἡ τῶν νεκρῶν, κινδυνεύει νὰ κατακυλισθῇ, ἐὰν ἔχη τὸ πρόσωπον καὶ τὰ πρόσθια τοῦ σώματος ἐστραμμένα πρὸς τὴν ἀνωφέρειαν. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰ νότια τῶν νήσων Πάρου, Ἀντιπάρου καὶ Δεσποτικοῦ, ἔνθα κεῖνται τὰ πλεῖστα τῶν νεκροταφείων, καὶ εἰς τὰ νότια τῆς Ἀμοργοῦ τὸ ἔδαφος εἶναι συνήθως κεκλιμένον πρὸς νότον, ὁ ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς κατακείμενος νεκρὸς ἔχει διεύθυνσιν ἀπὸ δυσμῶν πρὸς ἀνατολάς, δηλαδὴ ἢ μὲν κεφαλὴ του εὐρίσκειται παρά τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ τάφου, οἱ δὲ πόδες παρά τὴν ἀνατολικήν¹. Ἐν ἄλλοις νεκροταφείοις ὅμως οἱ νεκροὶ εἶχον ἀλλοίαν διεύθυνσιν· ἐν τῷ τοῦ Πύργου τῆς Πάρου π. χ. ἔβλεπον κατὰ τὸ πλεῖστον πρὸς ἀνατολάς καὶ εἶχον τὴν κεφαλὴν παρά τὴν μεσημβρινὴν πλευρὰν, ὡσαύτως δ' ἐν τῷ τῶν Καφάλων τῆς Ἀμοργοῦ· διότι ἐν ταῖς δύο ταύταις θέσεσι τὸ ἔδαφος εἶναι κεκλιμένον πρὸς ἀνατολάς. Προσθέτω ἀκόμη ὅτι ἐπειδὴ ἐν ταῖς νήσοις τὸ ἔδαφος συνήθως κλίνεται πρὸς τὴν θάλασσαν, οἱ νεκροὶ εἶχον συνήθως τὸ πρόσωπον πρὸς αὐτὴν ἐστραμμένον.

Μετὰ τὴν κατάθεσιν τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ τάφῳ ἔκτιζον τὴν πρόσθιαν πλευρὰν αὐτοῦ, όσάκις δὲν μετεχειρίζοντο καὶ δι' αὐτὴν μίαν μόνην πλάκα, διὰ λίθων ἀργῶν, οὓς ἐτοποθέτουσαν πολλάκις ἢ ἐπίτηδες ἢ καὶ ἐξ ἀμελείας οὔτω, ὡστε τὸ πλάτος τοῦ τάφου κατὰ τὰ χεῖλη αὐτοῦ ἠλαττοῦτο τόσον, ὡστε ἀδύνατον θὰ ἦτο νὰ θάψωσι τὸν νεκρὸν, ἐὰν ὑποθεθῇ ὅτι καὶ ἡ τετάρτη πλευρὰ ἐκτίζετο πρὸς τῆς ἐνταφιάσεως. Κτιστὴν εἶχον τὴν μίαν τῶν πλευρῶν πρὸ πάντων οἱ τάφοι τῶν νεκροταφείων Μνημορίων, Δριοῦ καὶ Ἀβύσσου ἐν Πάρῳ, ἔπειτα πολλοὶ τῶν τοῦ νεκροταφείου Κρασιάδων ἐν Ἀντιπάρῳ. Ἐν τοῖς λοιποῖς νεκροταφείοις ἦτοι Παναγίας, Γα-

¹ Ἐνεκα τούτου ἦτο ὁ Bent ἔ. ἀ. σ. 48 ἐσημαίωσεν ὡς εἴδομεν ἀνωτέρω, ὅτι παρά τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν τάφων εὐρίσκονται ὡσαύτ, τὰ ὡσαύτ, τοῦ κρανίου καὶ πλησίον τὰ τοῦ στήθους.

λανῶν Κρημνῶν καὶ Πύργου τῆς Πάρου καὶ ἐν τῷ τῶν Ζουμπαρίων τοῦ Δεσποτικοῦ ἦσαν σπάνιοι οἱ τάφοι οἱ ἔχοντες μίαν τῶν πλευρῶν κτιστὴν, οὐδεὶς δὲ οὔτω κατασκευασμένος εὐρέθη ἐν τῷ τῶν Γλυφῶν τῆς Πάρου.

Πρὶν σκεπάσῃ τὸν τάφον διὰ τοῦ ἐκ πλακῶς καλύμματος, φαίνεται ὅτι ἐπέρριπτον ἐπὶ τοῦ νεκροῦ χῶμα, εἰς τινὰς περιπτώσεις ὅμως ἢ ἐν τῷ τάφῳ γῆ ἦτο τόσον καθαρὰ ἀπὸ λιθαρίων, ὡς ἐὰν εἶχε κοσκινισθῇ πρότερον, ὡστε πιθανὸν εἶναι ὅτι ὁ τάφος ἀρχικῶς ἦτο κενὸς καὶ ὅτι ἡ γῆ εἰσέδυσεν εἰς αὐτὸν μετὰ τῆς βροχῆς. Ὅπως δὲποτε ὅμως οὐδεὶς τάφος εὐρέθη ἐντελῶς κενός.

Δὲν ἐβεβαιώθη ἐὰν ὑπῆρχον στῆλαι ἐστημέναι ἐπὶ τῶν τάφων· ἐπὶ τινῶν εὐρέθησαν ἀληθῶς ἀνωτέρω τῶν καλυμμάτων πλάκες μικρότεροι, ἀλλ' ἀγνωῶ ἐὰν ἦσαν στῆλαι· μία τούτων ἀνακαλυφθεῖσα ἐπὶ τοῦ τάφου 133 εἶχεν ὕψος 0,74^μ· καὶ πλάτος 0,56^μ· πρὸς τὸ ἐν ἄκρον καὶ 0,64^μ· πρὸς τὸ ἕτερον, ὡστε ἦτο ἀληθῶς κατάλληλος ὡς ἐπιτυμβία· ἐπὶ δὲ τοῦ καλύμματος τοῦ τάφου 131 ὑπῆρχον δύο πλάκες διαστάσεων 0,69^μ· πρὸς 0,48^μ· καὶ 0,66^μ· πρὸς 0,46.

Ἐν Πάρῳ, Ἀντιπάρῳ καὶ Δεσποτικῷ ἀνέσκαψα 190 περίπου τάφους, ἐκ τούτων δὲ οἱ ὀκτώ ἦσαν πιθανῶς πρότερον σεσυλημένοι· ἐκ τῶν λοιπῶν πενήτηκοντα καὶ εἰς οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχον, δὲν περιλαμβάνονται δὲ εἰς αὐτοὺς οἱ τάφοι τῶν νεκροταφείων Μνημορίων καὶ Δριοῦ, τῆς ἀνασκαφῆς τῶν ὀποίων, ὡς εἶπον, ἠναγκάσθη νὰ παραιτηθῶ, διότι δὲν εὐρισκόν τι ἐν αὐτοῖς. Τοὺς πλείστους ἄνευ κτερισμάτων τάφους, κατ' ἀναλογίαν, εὐρομεν ἐν τῷ νεκροταφείῳ Γαλανῶν Κρημνῶν, ἦτοι ἔνδεκα ἐκ τῶν εἴκοσι καὶ ὀκτώ, καὶ ἐν τῷ τοῦ Πύργου, ἦτοι εἴκοσι καὶ ἓνα ἐκ τῶν πενήτηκοντα καὶ ὀκτώ. Ἀφαιρουμένων δὲ τῶν 51 τάφων, τῶν ἄνευ κτερισμάτων, καὶ τῶν σεσυλημένων ὀκτώ ἀπὸ τοῦ ὄλου ἀριθμοῦ τῶν 190, ὑπολείπονται τάφοι 131. Ἐκ τούτων πάλιν 55 τάφοι οὐδὲν ἄλλο περιεῖχον πλὴν ἑνὸς πηλίνου ἀγγείου, δεκαενέα δὲ περιεῖχον ὀλίγας ψήφους ἕρμου ἢ λεπίδας ὀψιανοῦ μεθ' ἑνὸς πηλίνου ἀγγείου ἢ καὶ ἄνευ ἀγγείου. Ἀγγεῖα πηλινὰ μόνα ἢ μετ' ἄλλων κτερισμάτων εὐρέθησαν ἐντὸς ὀγδοήκοντα ἐξ τάφων. Λεπίδας ὀψιανοῦ εὗρον ἐν ἑλῳ μόνον ἐντὸς εἴκοσι καὶ ἑνὸς τάφων, μαρμάρια

δ' ἀγγεῖα ἢ ἄλλα σκεύη ἐντὸς εἰκοσιῆς τάφων καὶ ἐν Ἀμοργῷ μόνον ἐντὸς ἐνός, μαρμάρια πάλιν εἰδώλια ἐν Ἀμοργῷ μὲν ἐντὸς τριῶν τάφων, ἐν δὲ ταῖς ἄλλαις νήσοις ἐντὸς δώδεκα. Ἐκ τούτων ἐξάγεται ὅτι τὰ πάντων συνηθέστατα κτερίσματα εἶναι τὰ πήλινα ἀγγεῖα, αἱ δὲ λεπίδες ὄψιανου καὶ τὰ μαρμάρια σκεύη καὶ εἰδώλια πολὺ ἀπέχουσιν ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἐκ τῶν σταθερῶν κτερισμάτων¹. Ὅπλα χαλκᾶ εὖρον ἐν Ἀμοργῷ, ἐν Πάρῳ δὲ καὶ ταῖς παρακειμέναις αὐτῇ νήσοις οὐδέν, οὐδ' ἄλλο μεταλλινόν πρᾶγμα, πλὴν τεσσάρων μικρῶν τεμαχίων σύρματος χαλκοῦ (τάφ. 56). Ὁ Bent εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἀνεκάλυψεν ἐν ἐνὶ τῶν νεκροταφείων τῆς Ἀντιπάρου ἀργυρᾶ καὶ χαλκᾶ κοσμήματα², ἀλλ' οὐτ' ἐκεῖνος οὔτε ἄλλος τις, ἔσον ἡδυνήθη νὰ πληροφορηθῶ, εὗρεν ἐν ταῖς νήσοις ταύταις ὄπλα. Τὰ βέλη, χαλκᾶ ἢ λίθινα, εἶναι ἄγνωστα ὅχι μόνον ἐν Πάρῳ, Ἀντιπάρῳ καὶ Δεσποτικῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν Ἀμοργῷ.

Ὅταν δὲν ὑπάρχωσιν ἐν τῷ τάφῳ ἄλλα κτερίσματα πλὴν ἐνός πήλινου ἢ μαρμαρίνου ἀγγείου, κεῖται τοῦτο σχεδὸν πάντοτε πρὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ πρόχειρον αὐτῷ· ὁσάκις δὲ τὰ κτερίσματα εἶναι πλείονα, τότε εὐρίσκονται ἢ πάντα πρὸ τῆς κεφαλῆς³, ἢ ἄλλα μὲν αὐτοῦ, ἄλλα δὲ καὶ εἰς ἄλλα μέρη τοῦ τάφου. Διαφοραὶ δὲ μεταξὺ τῶν νεκροταφείων ὡς πρὸς τὰ κτερίσματα, πλὴν τῆς μνημονευθείσης μεταξὺ Ἀμοργοῦ καὶ Πάρου ὡς πρὸς τὰ ὄπλα, δὲν παρατηροῦνται πολλαὶ ἢ ἐξηγοῦνται αἱ ὑπάρχουσαι ὡς διαφοραὶ πλούτου. Οὕτω ἐν τῷ νεκροταφείῳ Γαλανῶν Κρημνῶν τῆς Πάρου εὐρέθη ἐν μόνον μαρμαρίνον ἀγγεῖον, ἐνῶ ἐν τῷ πλησίον κειμένῳ τῶν Γλυφῶν, τὸ ὅποιον ἦτο πολὺ μικρότερον, εὐρέθησαν ἕξ· τοῦτο ἔμως ἀποδεικνύει μόνον, ὅτι οἱ ἐν τῷ δευτέρῳ νεκροταφείῳ ταφέντες

ἦσαν εὐπορώτεροι. Ὁ Dümmler ἀληθῶς γράφει, ὅτι ἐν τῷ νεκροταφείῳ τοῦ Κάπρου ἐν Ἀμοργῷ εὐρίσκονται μαρμάρια εἰδώλια, εἰς τὰ Δωκαθίσματα δὲ οὔτε ὄπλα οὔτε εἰδώλια. Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ εὗρον ἐν τάφοις τῶν Δωκαθισμάτων εἰδώλια καὶ λόγχην καὶ ἐγγχειρίδιον καὶ ἄλλοι πρὸ ἐμοῦ. Μᾶλλον ἀξία προσοχῆς εἶναι ἡ μνημονευθεῖσα ἀνακάλυψις ὑπὸ τοῦ Bent χαλκῶν καὶ ἀργυρῶν κοσμημάτων ἐν νεκροταφείῳ τῆς Ἀντιπάρου· διότι αὕτη ἀποτελεῖ ἀληθῶς ἐξαίρεσιν.

3. Περιγραφή τῶν κυριωτέρων τάφων.

Ἴνα δικαιολογήσω καὶ διασαφήσω τὰ ἐν τοῖς προηγουμένοις ἐκτεθέντα γενικὰ συμπεράσματα παραθέτω σύντομον περιγραφὴν τῶν κυριωτέρων τάφων, εἰς οὓς περιέλαβον καὶ πάντας ἐκείνους, ὧν κτερίσματι δημοσιεύεται ἐν τοῖς πίναξιν¹.

Νεκροταφεῖον Καψάλων. Ἀμοργοῦ.

Τ(άφος) 5. Διαστ(άσεις) 115-50-73-53. Ἐπεστρωμένον διὰ πλακὸς τὸ παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν ἡμισυ τοῦ πυθμένος· ἐπ' αὐτοῦ ἐλάχιστα λείψανα ὀστέων, ἐπὶ δὲ τοῦ ἀστρώτου μέρους μαρμαρίνον γυναικεῖον εἰδώλιον (πίν. 10,2) εἰς τρία τεθραυσμένον· οὕτω δὲ ἐξ ἀρχῆς τεθραυσμένον φαίνεται ὅτι κατετέθη εἰς τὸν τάφον.

Τ. 9. Διαστ. 105-72-80-75. Ὅστᾶ δὲν εὐρέθησαν· παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τάφου ἔκειτο πήλινον μόνωτον ἀγγεῖον, περαιτέρω δὲ πρὸς τὸ μέσον τοῦ τάφου κυαθίσκος κωνικός (πίν. 9,12), πρὸς τούτοις χαλκῆ λαβίς (πίν. 12,4), τεμάχιον χαλκῆς καρφίδος (;), τρία τεμάχια λεπίδων ὄψιανου καὶ δύο κόγχαι.

Τ. 10. Διαστ. 110-100-150-0. Ἐκαλύπτετο

¹ Τοῦτο πολλοὶ ἀκολουθοῦντες τῷ Ross, Archäol. Aufsätze I σ. 53, συχνὰ ἐπαναλαμβάνουσι. Περὶ τῶν λεπίδων ὄψιανου σημειῶ, ὅτι ἐν τοῖς νεκροταφείοις Γλυφῶν καὶ Γαλανῶν Κρημνῶν τῆς Πάρου οὐδεμία εὐρέθη.

² Journal of hell. St. V σ. 52.

³ Καὶ ὁ Dümmler (ἔ. ἀ. σ. 17) ἐν τῷ μόνῳ τάφῳ τῆς Ἀμοργοῦ, περὶ οὗ παρέχει λεπτομερεστέρας πληροφορίας, εὗρε τὴν τε θέσιν τοῦ νεκροῦ ὅποιαν ἀνωτέρω περιεγράψαμεν, χωρὶς ὅμως νὰ ἔνοιησεν αὐτὴν, καὶ τὰ κτερίσματα πάντα πρὸ τῆς κεφαλῆς τοῦ νεκροῦ· διότι λέγει ὅτι ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὀπισθίᾳ γωνίᾳ τοῦ τάφου (ἀπὸ τοῦ θεατοῦ) ἔκειτο τὸ κρανίον, ἐν τῇ δεξιᾷ δ' ὀπισθίᾳ γωνίᾳ ἄλλα ὄστα (τὰ τῶν ποδῶν βεβαίως) καὶ πρὸς τὸ μέσον τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ τάφου (ὥστε πρὸ τοῦ κρανίου) εὐρέθησαν τὰ κτερίσματα.

¹ Ἐν τῇ περιγραφῇ ὀπισθίαν πλευρὰν λέγων ἐννοῶ τὴν μεῖζονα παράλληλον ἢ τὴν μεγίστην πλευρὰν τοῦ τάφου, παρ' ἣν ἔκειτο ὁ νεκρός, προσθίαν δὲ τὴν ἀπέναντι ταύτης, τὴν κτιστὴν πολλᾶκις, δεξιὰν τὴν πρὸς τὰ δεξιὰ τοῦ πρὸ τοῦ τάφου ἱσταμένου θεατοῦ καὶ ἀριστερὰν τὴν πρὸς τὰ ἀριστερὰ τοῦ θεατοῦ· ὡσαύτως διακρίνω καὶ τὰς γωνίας εἰς προσθίαν δεξιὰν, προσθίαν ἀριστερὰν κλπ. Οἱ δ' ἀριθμοὶ τῶν διαστάσεων σημαίνουσι ἑκατοστὰ τοῦ μέτρου καὶ ὁ μὲν πρῶτος δηλοῖ τὸ μῆκος τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς, ὁ δεύτερος τὸ τῆς προσθίας, ὁ τρίτος τὴν μεταξὺ ἀμφοτέρων κάθετον ἀπόστασιν καὶ ὁ τέταρτος τὸ βῆθος τοῦ τάφου· ὅπου δὲ ἔνεκα αἰτίας τινὸς δὲν ἐμέτρησα διάστασιν τινα, τίθεται 0.

ὑπὸ μεγάλης πλακός, ὡς δὲ φαίνεται ἐκ τοῦ μεγάλου πλάτους του, περιεῖχε πλείονας τοῦ ἐνὸς νεκρούς. Ὑπὸ τὸ κάλυμμα εἰς μικρὸν βάθος εὐρέθησαν ὀλίγα ὀστᾶ κείμενα ἐπὶ ἀραιῷ στρώματος θαλασσίων χαλίκων, ὑπὸ τὸ στῶμα δὲ τοῦτο ὑπῆρχον πρὸς τὸ μέσον τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς ἄλλα πλείονα ὀστᾶ ἐν σωρῶ. Μεταξὺ αὐτῶν καὶ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ τάφου εὐρέθησαν τεμάχιον λεπίδος χαλκοῦ ἐγχειριδίου ἢ μαχαιρίου (πίν. 12,3) καὶ πήλινον κολοβὸν ποτήριον ἄωτον (πίν. 9,25), ἐφ' οὗ παρατηροῦνται ἴχνη τοῦ τροχοῦ, δι' οὗ κατεσκευάσθη. Πλὴν τούτων εὐρέθησαν τεμάχια μικρὰ πήλινων ἀγγείων καθ' ἑλὴν τὴν ἐπίχωσιν, τοῦτο δ' εἶναι ἄλλη ἀπόδειξις ὅτι ὁ τάφος ἐχρησίμευσε πλεονάκις πρὸς ἐνταφίαισιν νεκρῶν.

Τ. 11. Διαστ. 96-78-78-35. Στρῶσις τοῦ πυθμένος κατὰ τὰ τρία τέταρτα ὀστᾶ δὲν εὐρέθησαν, ἀλλ' ἐπὶ τοῦ ἀστρώτου μέρους τοῦ πυθμένος παρὰ τὴν ἀριστερὰν προσθίαν γωνίαν ἔκειντο τέσσαρες λεπίδες ὀψιανοῦ.

Εἰς δύο διάφορα μέρη τοῦ νεκροταφείου τούτου ἀνεκαλύφθησαν δύο πλάκες σχιστολίθου, ὧν ἡ ἑτέρα ἴσατο ἐτι ὀρθία ἐπὶ μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν της, παρ' αὐτάς δ' εὐρέθησαν τεμάχια πήλινα, ὧν τὰ πλείστα τοῦλάχιστον καὶ ἐν τῇ πρώτῃ καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ περιπτώσει προήρχοντο ἀπὸ μεγάλων εὐρυστόμων ἀγγείων μετὰ δύο λαβῶν φερουσῶν λοξὰ ἐγχαράγματα (πρβ. πίν. 9,37). Ἐπειδὴ δὲ τοιαῦτα ἀγγεῖα ἐν οὐδενὶ τῶν τάφων εὔρον, δὲν μοι φαίνεται πιθανὸν ὅτι ἐκ κατεστραμμένων τάφων τῆς συνήθους κατασκευῆς προήρχοντο. Ἴσως αὐτὰ τὰ ἀγγεῖα ἦσαν τάφοι μικρῶν παιδιῶν, αἱ δὲ πλάκες ἐχρησίμευον ἀπλῶς ὡς σήματα, ἂν καὶ οὐδεμίαν ἐνδείξιν συνηγοροῦσαν ὑπὲρ τοιαύτης εἰκασίας παρετήρησα. Πολλαὶ λαβαὶ ἐντελῶς ὅμοιαι εὐρέθησαν ἐν ἐρειπίοις τῆς Πάρου παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Πύργου, ἐν δὲ ἀγγεῖον εἰς τεμάχια καὶ ἐν τῷ νεκροταφείῳ ἐκείνῳ.

Θέσις Σταυρός. Ἄμοργοῦ.

Τ. 12. Ὁρθογώνιος περίπου, διαστ. 130 πρὸς 108, βάθος 55. Μία τῶν πλευρῶν κατεστραμμένη μέρος τοῦ πυθμένος ἐστρωμένον διὰ δύο πλακῶν. Παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν ὑπῆρχον ὀστᾶ τινὰ

ἐφθαρμένα, παρὰ δὲ τὴν ἀριστερὰν εὐρέθησαν λόγχη χαλκῆ (πίν. 12,5), χαλκοῦν ἐγχειρίδιον (πίν. 12,6) καὶ δίωτος πήλινη φιάλη εἰς πλείστα τεμάχια τεθραυσμένη, παρὰ δὲ τὴν ἀπέναντι δεξιὰν πλευρὰν τοῦ τάφου εὐρέθη πήλινη σφαιρική πρόχους (πίν. 9,26).

Νεκροταφεῖον Δωκαθιδμάτων. Ἄμοργοῦ.

Τ. 13. Τὸν τάφον τοῦτον ἀνεφέραμεν ἤδη ἀνωτέρω σ. 146. Τοῦ ἐν αὐτῷ ἀνακαλυφθέντος εἰδωλίου ἡ κεφαλὴ ἦτο ἀπεσπασμένη, ὑψηλότερον δ' ἐν τοῖς χώμασιν ὑπῆρχον πολλὰ τεμάχια πήλινων ἀγγείων, μεταξύ τῶν ὁποίων καὶ δύο οὐχὶ ἄρτια ποτήρια (σχήματος πίν. 9,39) φέροντα ὑπὸ τοῦς πυθμένας ἐντυπον πλέγμα, οἷον τὸ ἐν πίν. 9,24.

Τ. 14. Ἦτο τετράπλευρος περίπου, συνήθους μεγέθους, καὶ ἔκειτο ὑπὸ βράχον τινά. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν εὐρέθη λόγχη χαλκῆ (πίν. 12,2), παρὰ δὲ τὴν ἀπέναντι δεξιὰν ἔκειντο δύο γυναικεῖα μαρμάρια εἰδῶλια (τὸ ἐν πίν. 10,1, τὸ ἄλλο ἐντελῶς ὅμοιον, ἀλλ' ὀλίγον μικρότερον), ἐν πήλινον δίωτον ἀγγεῖον (πίν. 9,21) καὶ τεμάχια τινὰ ἄλλου, φιάλης ἴσως. Πρὸς τὸ μέσον δὲ τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ τάφου εὐρέθησαν δύο μαρμάρια φιάλαι, ὧν ἡ μικρότερα (πίν. 10,6) ἔχουσα δύο μικρὰς ἀτρήτους ἀποφύσεις ὑπὸ τὰ χεῖλη περιεῖχεν ἐρυθρὸν χρῶμα, πρὸς τούτοις ἐν χαλκοῦν ἐγχειρίδιον φέρον ἀργυρῶς ἤλους ἐπὶ τῆς πτέρνης (πίν. 12,8) καὶ ἐν τεμάχιον μικροῦ ἀργυροῦ ἀγγείου.

Σκάπτων πλησίον τοῦ τάφου 13 εὔρον ἐν τοῖς χώμασιν ἐν μαρμάρινον εἰδῶλιον τεθραυσμένον εἰς πολλὰ τεμάχια καὶ τὸν κορμὸν δευτέρου ἄμφοτερα προήρχοντο βεβαίως ἀπὸ τάφων καταστραφέντων. Ἐν ἄλλῳ δὲ τάφῳ ἀνοιχθέντι πρὸ ἐμοῦ ἐκεῖ που πλησίον ἀνεκαλύφθησαν ἀρχαῖα τινά, ὧν τὰ πλείστα ἀγορασθέντα ὑπὸ τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἐταιρείας κείνται νῦν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ. Ὡς μοι εἶπεν ὁ εὐρὼν αὐτά, ὁ τάφος ἦτο κατεσκευασμένος, ὡς συνήθως, ἐκ τεσσάρων πλακῶν καὶ ἐκαλύπτετο ὑπὸ ἄλλης πλακός, ἐκ τῶν ὀστῶν δὲ ἐσώζετο μόνον τὸ κρανίον· πλησίον αὐτοῦ ἔκειτο ἐν ἀργυροῦν διάδημα (πίν. 8,1), μία καρφίς ἀργυρᾶ (πίν. 8,66)¹

¹ Κατὰ λάθος τοῦ χαρακτοῦ παρελήφθη ἐν τῷ πίνακι ὁ ἀριθμὸς τῆς καρφίδος.

καὶ ἐν μικρὸν κολοβὸν φιαλίδιον (πίν. 8,3· ἀπεικονίσθη ἀνεστραμμένον) ὁμοίως ἀργυροῦν· ἔπειτα δύο χαλκᾶ ψέλια (πίν. 8,2), μία βαθεῖα μαρμαρίνη φιάλη (πίν. 10,8), εἰς χάλιξ δι' οὗ ἔτριβον χρῶμα καὶ βῶλος χρώματος ἐρυθροῦ, ἐν πήλινον ἄγγειον (πίν. 9,11), ὑπὸ τὸν πυθμένα τοῦ ὁποίου ὑπάρχει ἔντυπον φύλλον (πίν. 9,11^a), καὶ τέλος μαρμάρινον εἰδῶλιον, ἔπερ δὲν ἠγοράσθη.

Νεκροταφεῖον Κάπρου. Ἄμοργοῦ.

T. 17. Τοῦτον περιεγράψαμεν ἀνωτέρω σ.145.

T. 18. Διαστ. 115-45-80-50. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν εὐρέθη σμίλη χαλκῆ (πίν. 12,7).

Νεκροταφεῖον Γλυφῶν. Πάρου.

T. 21. Αἱ πλάκες τοῦ τάφου εἶχον ἀφαιρεθῆ πᾶσαι καὶ τὰ χρώματα φυσικῶς ἀνακινήθη. Εὐρέθησαν ὁμοίως ἐν αὐτοῖς τὰ ἐξῆς κτερίσματα· τρία ἄμορφα μαρμάρινα εἰδῶλια (ἐν πίν.11,11), ἐν λίθινον στιλβωτήριον (πίν. 8,12), ἐν στρογγύλον πλακίδιον ἐκ σχιστολίθου διαμ. 0,85 μ. καὶ ἐν ὄστρακον πορφύρας.

T. 22. Διαστ. 124-37-92-60. Τὸ παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν ἤμισυ τοῦ πυθμένους ἐπεστρωμένον διὰ πλακός· ὁ νεκρὸς ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ἐστρωμένου μέρους ἔχων τὴν κεφαλὴν πρὸς τὴν ἀριστερὰν ὀπισθίαν γωνίαν καὶ τοὺς πόδας πρὸς τὴν δεξιὰν ὀπισθίαν γωνίαν. Πρὸ τοῦ κρανίου ἦτοι πλησίον τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς τοῦ τάφου ἔκειντο τρία μαρμάρινα δοχεῖα (σχήματος ὡς πίν. 10, ἀρ.16.17).

T. 23. Ὁ τάφος ἦτο ὑπ' ἄλλων ἤδη ἀνοικτός καὶ ἐν μέρει κατεστραμμένος, τὸ σχῆμά του ὁμοίως ἦτο ὁμοίον τῷ τοῦ προηγουμένου καὶ τῶν ἄλλων τοῦ αὐτοῦ νεκροταφείου. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν εὐρέθη μαρμάρινον εἰδῶλιον (πίν. 10,4).

T. 24. Διαστ. 92-50-85-50. Λεῖψανα τοῦ κρανίου εἰς τὴν ἀριστερὰν ὀπισθίαν γωνίαν· πρὸ αὐτῶν δύο μαρμάρινα δοχεῖα (τὸ ἐν πίν. 10,16) καὶ ἐν ἄμορφον εἰδῶλιον (πίν. 11,20).

Νεκροταφεῖον Γαλανῶν Κρημνῶν. Πάρου.

T. 42. Διαστ. 106-77-50-50. Λεῖψανα κρα-

νίου παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὀπισθίαν γωνίαν, ἄλλα ὀστᾶ παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν. Μετὰ τῶν ὀστῶν τοῦ κρανίου εὐρέθησαν καὶ τινὰ δακτύλων χειρὸς καὶ πέντε λίθιναι ψῆφοι καὶ μία ὀστεινή.

T. 43. Διαστ. 114-85-57-30. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ λεῖψανα τεσσάρων ἢ, πιθανώτερον, πέντε νεκρῶν· τὰ κρανία τῶν τριῶν ἔκειντο παρὰ τὴν ἀριστερὰν τοῦ τάφου πλευρὰν, ἐν ὁμοίως ἐξ αὐτῶν ἔκειτο ἐπὶ ἄλλου· τοῦ τετάρτου δὲ κρανίου τὰ λεῖψανα εὐρέθησαν εἰς τὴν δεξιὰν ὀπισθίαν γωνίαν· ὑπὸ τὰ πρῶτα κρανία ὑπῆρχον καὶ μικρὰ ὀστᾶ τοῦ στήθους, ἐξ οὗ φαίνεται ὅτι δὲν ἔκειντο πάντες οἱ νεκροὶ ἐν ἡ θέσει ἐξ ἀρχῆς ἐτάφησαν. Κτέρισμα οὐδέν.

Νεκροταφεῖον Μνημορίων. Πάρου.

T. 55. Διαστ. 114-84-66-0. Καὶ οὗτος, ὅπως οἱ πλείστοι τῶν τάφων τοῦ νεκροταφείου τούτου, δὲν ἦτο ἀνέπαφος. Ὄστᾶ δὲν ὑπῆρχον· παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευρὰν τοῦ τάφου καὶ ἐγγύτατα αὐτῇ εὐρέθη μαρμάρινον πινάκιον (πίν. 10,14).

Νεκροταφεῖον Παναγίας. Πάρου.

T. 56. Διαστ. 102-85-52-47. Ἡ προσθία πλευρὰ τοῦ τάφου ἦτο κτιστή. Λεῖψανα τοῦ κρανίου πρὸς τὸ μέσον τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς· μεταξύ δ' αὐτῶν καὶ τῆς ἀριστερᾶς ὀπισθίας γωνίας εὐρέθησαν τέσσαρες λίθιναι ψῆφοι (αἱ τρεῖς πίν.8, ἀρ.57-59), τέσσαρα μικρὰ τεμάχια χαλκοῦ σύρματος καὶ λεῖψανα ὀστῶν, τῶν χειρῶν ἴσως. Μεταξὺ δὲ πάλιν τοῦ κρανίου καὶ τῆς ἀριστερᾶς προσθίας γωνίας ὑπῆρχε μαρμάρινον πινάκιον (πίν.10,15), περαιτέρω δὲ πρὸς τὸ μέσον τῆς προσθίας πλευρᾶς πλακίδιον ἐκ σχιστολίθου μήκ. 0,10^a φέρον δύο τρήματα (εἰκ. 6)· ἀπέναντι αὐτοῦ πρὸς τὴν ὀπι-

6

σθίαν πλευρὰν τοῦ τάφου ἔκειντο τέσσαρες λεπίδες

ὄψιαν (μία τούτων πίν. 10, 15), δύο κωνικοί πυρῆνες ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου καὶ φιαλίδιον ἐκ λίθου ἐρυθροῦ μεθ' ἐνὸς διατρήτου ὀπίου. Τέλος παρὰ τὴν δεξιάν πλευράν τοῦ τάφου, ἦτοι παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ, ἀνεκαλύφθησαν μαρμαρίνη φιάλη (πίν. 10, 10) καλύπτουσα ἄλλον κωνικὸν πυρῆνα ὄψιαν (πίν. 8, 10) ἔχοντα τὴν βάσιν ἐπιμελῶς λελειασμένην (στιλβωτήριον), λεπίς ὄψιαν, κόγχη φυσική, χάλιξ, βῶλος χρώματος ἐρυθροῦ καὶ δεύτερον μαρμάρινον πινάκιον (πίν. 10, 11) ἔχον σχῆμα τραπεζίου καὶ τετρημένον εἰς δύο μόνον γωνίας.

Τ. 57. Διαστ. 117-85-118-48. Καὶ τούτου ἡ προσθία πλευρὰ κτιστὴ· τὸ κάλυμμα ἀπετελεῖτο ἐκ δύο μεγάλων πλακῶν, ὡσαύτως δ' αἱ πλάγαι πλευραὶ συνέκειντο ἐκ δύο πλακῶν ἐκάστη — ὡς ἐὰν ἦσαν ὀηλαδὴ δύο τάφοι ἡνωμένοι. Ἀληθῶς δ' ἦσαν τεθαμμένοι ἐν αὐτῷ δύο νεκροὶ ἔχοντες ἀμφοτέρω τὰ κρανία παρὰ τὴν ἀριστεράν πλευράν τοῦ τάφου. Πλησίον τοῦ κρανίου τοῦ ἐνὸς εὐρέθη συντετριμμένον πήλινον δοχεῖον μετὰ βάσεως (σχ. πίν. 9, 6) κοσμούμενον δι' ἐγχαρακτῶν γραμμῶν ἀπὸ τῶν ὤμων κατερχομένων καὶ λεπίς ὄψιαν, παρὰ δὲ τὸ κρανίον τοῦ ἐτέρου νεκροῦ ἔκειντο ὅμοιον ἀγγεῖον ἄνευ κοσμημάτων ἐντελῶς κατεστραμμένον καὶ δύο λεπίδες.

Τ. 58. Διαστ. 127-53-84-49. Λεῖψανα τοῦ κρανίου εἰς τὴν ἀριστεράν ὀπισθίαν γωνίαν, πρὸ αὐτοῦ δὲ πήλινον ἐξάκων δοχεῖον (πίν. 9, 2).

Τ. 59. Διαστ. 110-84-73-46. Τὸ κρανίον φαίνεται ὅτι ἔκειτο πρὸς τὸ μέσον τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς· πρὸ αὐτοῦ ἦτοι εἰς τὴν προσθίαν ἀριστεράν γωνίαν ἔκειτο πυξίς πηλίνη κυλινδρική (σχ. πίν. 9, 31) μετ' ἐγχαραγμάτων καὶ τρεῖς λεπίδες ὄψιαν, πρὸς τὴν ἀπέναντι δὲ γωνίαν τοῦ τάφου, τὴν δεξιάν προσθίαν, εὐρέθη ἄλλη ὅμοια πυξίς· ἀμφοτέραι ἐν κακίστῃ καταστάσει.

Τ. 63. Διαστ. 137-84-92-50. Ὁ νεκρὸς κατακεκλιμένος παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευράν, ἡ κεφαλὴ πρὸς τὴν ἀριστεράν πλευράν. Πρὸ αὐτῆς παρὰ τὴν ἀριστεράν προσθίαν γωνίαν εὐρέθη πήλινον δοχεῖον μετ' ἐγχαραγμάτων, ὀπίσω δὲ τοῦ κρανίου πυξίς πηλίνη κυλινδρική (σχ. πίν. 9, 31) κοσμούμενη ὡσαύτως δι' ἐγχαραγμάτων.

Τ. 68. Διαστ. 87-69-50-47. Λεῖψανα τοῦ

νεκροῦ, ὡς συνήθως, παρὰ τὴν ὀπισθίαν πλευράν, παρὰ τὴν ἀριστεράν δὲ πλευράν πηλίνη πυξίς κυλινδρική (σχ. πίν. 9, 18) καὶ δοχεῖον παρεμφερὲς τῷ ἐν πίν. 9, 1.

Τ. 69. Διαστ. 97-63-85-57. Λεῖψανα τοῦ κρανίου παρὰ τὴν ἀριστεράν πλευράν, παρὰ δὲ τὴν δεξιάν, καὶ μᾶλλον πρὸς τὴν δεξιάν προσθίαν γωνίαν, ἔκειτο μαρμάρινον σκεῦος σχήματος μεγάλου ποτηρίου μετὰ δύο διατρήτων ὀπίων (πίν. 10, 18).

Τ. 73. Διαστ. 95-49-57-44. Ὁ νεκρὸς φαίνεται ὅτι ἦτο κατακεκλιμένος οὐχὶ ἐπὶ δεξιᾷ, ὡς συνήθως, ἀλλ' ἐπ' ἀριστερά. Πρὸ τοῦ κρανίου εὐρέθη μαρμάρινον δοχεῖον (σχ. πίν. 10, 16) καὶ ἐν φυσικὸν κογχύλιον τῆς θαλάσσης.

Τ. 75. Διαστ. 105-80-38-37. Ἡ προσθία πλευρὰ κτιστὴ, ὁ δὲ νεκρὸς κατακεκλιμένος παρὰ τὴν ὀπισθίαν ἐπὶ τὰ δεξιᾷ. Πρὸ τοῦ κρανίου εὐρέθη πήλινον ἀγγεῖον σχήματος σκύφου καὶ πήλινον δοχεῖον μετὰ βάσεως (σχ. πίν. 9, 6) κοσμούμενον δι' ἐγχαρακτῶν γραμμῶν τῶν μὲν περιβαλλουσῶν τὸν λαιμόν, τῶν δ' ἀπὸ τῶν ὤμων κατερχομένων.

Τ. 77. Διαστ. 48-28-40-37. Ἐκ τῶν διαστάσεων φαίνεται ὅτι ἦτο τάφος παιδίου· ὅστ' ἐν εὐρέθησαν, ἀλλὰ μόνον ἐν ἄμορφον μαρμάρινον εἰδῶλιον καὶ ἐξάρτημα λίθου ἐρυθροῦ τετρημένον εἰς τὸ παχύτερον ἄκρον (πίν. 8, 64).

Νεκροταφεῖον Πύργου. Πάρου.

Τ. 82. Διαστ. 58-39-35-25. Πρὸ τῆς ἀριστερᾶς ὀπισθίας γωνίας τοῦ τάφου εὐρέθη πυξίς πηλίνη κυλινδρική (πίν. 9, 18), ἄνευ τοῦ πώματος, κεκοσμημένη δι' ἐγχαραγμάτων.

Τ. 84. Κατεστραμμένος, ἐκ δύο ὁμοῦ σωζομένων πλακῶν ἐφαίνετο ὅτι δὲν ἦτο μέγας· ἐν τῇ μεταξύ τῶν δύο πλακῶν γωνίᾳ εὐρέθη πυξίς σφαιρική μετὰ πώματος (πίν. 9, 27), κεκοσμημένη δι' ἐγχαραγμάτων καὶ αὐτὴ καὶ τὸ πῶμα.

Τ. 88. Κατεστραμμένος ἐν μέρει· ἡ ὀπισθία πλευρὰ εἶχε μῆκος 0,50* περίπου. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ τεμάχια μικροῦ πηλίνου ἀγγείου, πιθανῶς δ' ἐντὸς αὐτοῦ ἔκειντο ὀκτὼ λίθιναι ψῆφοι (αἱ τρεῖς πίν. 8, ἀρ. 50-52) ἀνακαλυφθεῖσαι μετὰ τῶν τεμαγίων.

T. 90. Διαστ. 72-40-50-36. Εύρέθησαν ἐν αὐτῷ δύο λίθιναι ψῆφοι (πίν. 8, ἀρ. 46. 47).

T. 91. Διαστ. 68-42-41-31. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν προσθίαν γωνίαν εὐρέθη πήλινον μόνωτον φιαλίδιον, εἰς τὴν δεξιὰν δὲ προσθίαν γωνίαν ἔκειτο δοχεῖον πήλινον λίαν κολοβὸν (σχ. πίν. 9,28).

T. 93. Κατεστραμμένος ἐν μέρει· διαστ. 70-0-57-25. Εὐρέθη ἐν αὐτῷ πυξίς κυλινδρική μετὰ πώματος φέρουσα ἐγχαράγματα ὅχι μόνον περίξ, ἀλλὰ καὶ ὑπὸ τὸν πυθμένα, ἐντὸς δ' αὐτῆς τρεῖς λίθιναι ψῆφοι (πίν. 8, ἀρ. 49. 62. 63).

T. 96. Διαστ. 63-43-48-36. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν προσθίαν γωνίαν ἔκειτο πήλινον δοχεῖον (σχ. πίν. 9, ἀρ. 1. 4), παρὰ δὲ τὴν δεξιὰν πλευρὰν πυξίς πήλινη κατεστραμμένη.

T. 98. Διαστ. 100-90-68-50. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν προσθίαν γωνίαν εὐρέθη μικρὰ μαρμαρίνη φιάλη καὶ πλησίον μαρμάρινος τριπτῆρ (πίν. 8, 13· ἐπ' ἀμφοτέρων ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος) καὶ πυξίς πήλινη κυλινδρική μετ' ἐγχαράγματων (σχ. πίν. 9,18), πρὸς τὸ μέσον δὲ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς, ἀλλ' οὐχὶ πλησίον αὐτῆς, πυξίς πήλινη σφαιρική μετὰ τοῦ πώματος παρακειμένου αὐτῇ (σχ. πίν. 9,27).

T. 100. Διαστ. 50-38-43-28. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν προσθίαν γωνίαν εὐρέθη μικρὰ πυξίς κυλινδρική μετὰ πώματος (πίν. 9,14) καὶ πλησίον δύο ἄμορφα μαρμάρινα εἰδῶλια (πίν. 11, ἀρ. 14. 17), πρὸς τὴν δεξιὰν δ' ὀπισθίαν γωνίαν ἄλλη πήλινη πυξίς σφαιρική μετὰ πώματος (σχ. πίν. 9,34). Ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὀπισθίᾳ γωνίᾳ ὑπῆρχε πλακίδιον, ἐφ' οὗ ὡς ἐπὶ προσκεφαλαίου φαίνεται ὅτι ἔκειτο ἡ κεφαλὴ τοῦ νεκροῦ.

T. 101. Διαστ. 44-34-25-15. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τάφου εὐρέθησαν δύο μικραὶ πήλιναι κυλινδρिकाὶ πυξίδες μετὰ τῶν ἑαυτῶν πωμάτων (σχ. πίν. 9,18).

T. 102. Διαστ. 64-48-52-33. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τάφου, δηλαδὴ περὶ τὴν θέσιν, ἐν ἣ κατὰ κανόνα ἔκειτο ἡ κεφαλὴ, εὐρέθησαν ὀκτὼ λίθιναι ψῆφοι (αἱ δύο πίν. 8, ἀρ. 44. 45).

T. 103. Διαστ. 49-34-41-29. Παρὰ τὴν δεξιὰν πλευρὰν τοῦ τάφου εὐρέθησαν δεκατέσσαρα ἄμορφα μαρμάρινα εἰδῶλια (πέντε ἐξ αὐτῶν πίν. 11, ἀρ. 4. 6. 7. 10. 13), πέντε λίθιναι ψῆφοι,

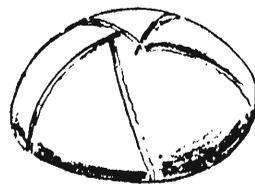
εἰκοσιτρία τεμάχια φυσικῶν κογχυλίων τοῦ εἶδους τῶν τερηδόνων, ὧν τινὰ ἔχουσι τὰ χεῖλη ἐπίτηδες λελειασμένα, πέντε μικροὶ θαλάσσιοι κοχλῖαι τετρημένοι καὶ ἐξ ἐλάχιστα κογχύλια τοῦ εἶδους τῶν κώνων ὡσαύτως τετρημένα. Περαιτέρω δέ, πρὸς τὸ μέσον τῆς προσθίας πλευρᾶς τοῦ τάφου, ἔκειτο πήλινον δοχεῖον ἄνευ βάσεως (σχ. πίν. 9, ἀρ. 1. 4) μετ' ἐγχαράκτων γραμμῶν κατερχομένων ἀπὸ τῶν ὠμων.

T. 104. Διαστ. 85-63-61-50. Πρὸς τὸ μέσον περιπόου τῆς προσθίας πλευρᾶς εὐρέθη μαρμαρίνον δοχεῖον (πίν. 10,17).

T. 105. Διαστ. 55-42-31-28. Ἐπὶ τοῦ καλύμματος ἔκειτο ἄλλη μικροτέρα πλάξ. Εἰς τὸ μέσον περιπόου τοῦ τάφου εὐρέθη πυξίς πήλινη κυλινδρική ἄνευ πώματος (σχ. πίν. 9,18), ὑπὸ τὴν πυξίδα δὲ τρεῖς ψῆφοι λίθιναι καὶ περίξ αὐτῆς ἄλλαι δύο ψῆφοι (πίν. 8, 20 καὶ 21), δύο πτηνὰ (πίν. 8, ἀρ. 16. 17) ἐπίσης λίθινα καὶ δύο ἐξαρτήματα (πίν. 8, ἀρ. 18. 19) εἰργασμένα ὡς φαίνεται ἐξ ὀστράκου τινός.

Νεκροταφεῖον Ἀδύσθου. Πύρον.

T. 106. Διαστ. 105-102-52-49. Ἡ προσθία πλευρὰ κτιστή. Τὸ κρανίον ἔκειτο παρὰ τὴν ἀριστερὰν ὀπισθίαν γωνίαν, πρὸ αὐτοῦ δὲ πυξίς πήλινη κυλινδρική μετ' ἐγχαράγματων (σχ. πίν. 9,18) καὶ μαρμάρινον φιαλίδιον ἔχον δύο μικρὰ ὠτα καὶ ἐπὶ τῆς ἔξω ἐπιφανείας πέντε ἐγχαράκτους ἀκτινοειδεῖς γραμμὰς (εἰκ. 7. Εἰκονίσθη ἀνεστραμμένον).

7

T. 107. Μῆκος 65, πλ. 25. Ὁ νεκρός, ὡς ἐφαίνετο, ἔκειτο ἐν τῇ συνειθισμένη θέσει· πρὸ τῆς κεφαλῆς δὲ ὑπῆρχε πυξίς πήλινη κυλινδρική (σχ. πίν. 9,18) καὶ παρ' αὐτὴν τρεῖς λίθιναι ψῆφοι, μία δὲ ἐντὸς τῆς πυξίδος (πίν. 8, 53).

Νεκροταφείον Καμαρίου. Πάγον.

T. 111. Διαστ. 82-74-43-35. Ἡ προσθία πλευρὰ κτιστή· εἰς τὸ ἀριστερὸν ἄκρον τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς καὶ ὄλως ἐν τῇ γωνίᾳ εὐρέθη πυξίς πηλίνη μετὰ πώματος εἰς πολλὰ τεμάχια τεθραυσμένη.

Ἐκ τῶν κατεστραμμένων δὲ τάφων τοῦ νεκροταφείου τούτου (ἴδε ἀνωτέρω σ. 139) προήρχοντο ἀναμφιβόλως ἄλλα τινὰ πράγματα εὐρέθητα ἐν τοῖς χώμασιν, ἧτοι κολοβὸν πήλινον ἀγγεῖον τοῦ σχήματος τῶν δοχείων κεκοσμημένον δι' ἐγχαράκτων γραμμῶν καὶ στιγμῶν (πίν. 9, 8), ἐν ἄμορφον μαρμάρινον εἰδώλιον (πίν. 12, 12) καὶ ἐν κυρτὸν μαρμάρινον πινάκιον (πίν. 10, 15), ἐφ' οὗ σώζονται ζωηρὰ λείψανα ἐρυθροῦ χρώματος.

Νεκροταφείον Κραδάδων. Ἀντιπάρου.

T. 112. Σεσυλημένος. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ τεμάχια τινὰ δύο τοῦλάχιστον μαρμαρίνων ἀγγείων καὶ κεφαλὴ μαρμαρίνου εἰδώλιου (πίν. 10, 5).

T. 113. Διαστ. 120-58-88-49. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν τοῦ τάφου εὐρέθη μαρμαρίνη φιάλη καὶ πλησίον χάλιξ πρασινωπὸς (πίν. 8, 11), παρὰ τὴν δεξιὰν δὲ πλευρὰν μαρμάρινον δοχεῖον (σχ. πίν. 10, 16).

T. 114. Διαστ. 125-78-82-56. Φαίνεται ὅτι ἐν αὐτῷ ἦσαν τεθαμμένοι δύο νεκροί, ὧν ὁ μὲν εἶχε τὴν κεφαλὴν παρὰ τὴν ἀριστερὰν τοῦ τάφου πλευρὰν, ὁ δ' ἕτερος κατ' ἀντίθετον διεύθυνσιν καὶ οὕτω ὥστε τὸ κρανίον του νὰ κεῖται ἐπὶ τῶν κνημῶν τοῦ πρότερον ταφέντος. Εἰς τὴν ἀριστερὰν προσθίαν γωνίαν εὐρέθησαν δύο πήλινα δοχεῖα, τὸ μὲν μετὰ βάσεως (σχ. πίν. 9, 6), τὸ δ' ἕτερον ἄνευ βάσεως. Ὁ πυθμὴν δὲν ἦτο ἐπεστρωμένος, ὑπῆρχεν ὅμως μικρὰ πλάξ χρησιμεύουσα ὡς προσκεφάλαιον τοῦ πρώτου νεκροῦ, οὗ ὀλίγα λείψανα ἐσώζοντο.

T. 115. Διαστ. 110-57-42-37. Τὸ κρανίον ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὀπισθίᾳ γωνίᾳ, πρὸ αὐτοῦ δ' εὐρέθησαν ἑννέα λίθιναι ψῆφοι (αἱ πέντε πίν. 8, ἀρ. 37-39. 42. 43), ἄλλαι ἐξ πολὺ μικραὶ ἐξ ὕλης λευκῆς καὶ εὐθρύπτου (πίν. 8, 41), τεμάχιον χρυστάλλου

φυσικοῦ τετρημένον εἰς τὸ ἐν ἄκρον (πίν. 8, 40), ἄλλο μεγαλειότερον τεμάχιον χρυστάλλου ἄνευ τρήματος καὶ δύο ἄμορφα μαρμάρινα εἰδώλια, ὧν τοῦ ἐνὸς ἡ ραβδοειδῆς κεφαλὴ ἀπεσπασμένη οὔσα ἔκειτο ἀπώτερον παρὰ τοὺς πόδας τοῦ νεκροῦ (τὸ ἐν πίν. 11, 19).

T. 116. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ δύο λίθιναι ψῆφοι (πίν. 8, ἀρ. 60. 61).

T. 117. Διαστ. 116-62-66-42. Τὸ κρανίον ἔκειτο ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὀπισθίᾳ γωνίᾳ· πρὸ αὐτοῦ εὐρέθη μαρμάρινον δοχεῖον (σχ. πίν. 10, 18), πρὸς τὴν δεξιὰν δ' ὀπισθίαν γωνίαν, ἧτοι παρὰ τοὺς ἄκρους πόδας τοῦ νεκροῦ, ἔκειτο δεκατρία ἄμορφα μαρμάρινα εἰδώλια (πέντε ἐξ αὐτῶν πίν. 11, ἀρ. 1. 5. 8. 9. 15) καὶ μικρὸν μαρμάρινον φιαλίδιον διαμ. 0,05*.

T. 118. Σχεδὸν ὀρθογώνιος τετράπλευρος μήκους 70 καὶ πλ. 50 περίπου. Παρὰ τὸ κρανίον ἔκειτο πήλινον δοχεῖον ἄνευ βάσεως λίαν βεβλαμμένον, φιάλη πηλίνη βαθεῖα (πίν. 9, 40) καὶ λεπὶς ὀψιανοῦ.

T. 119. Τὸ κρανίον ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὀπισθίᾳ γωνίᾳ, πρὸ αὐτοῦ δοχεῖον πήλινον ἐντελῶς ἐφθαρμένον καὶ ἐν τοῖς ἐκ τοῦ δοχείου χώμασι δύο λίθιναι ψῆφοι (πίν. 8, ἀρ. 55. 56).

T. 120. Διαστ. 60-51-66-35. Παρὰ τὴν ἀριστερὰν πλευρὰν πρὸς τὴν προσθίαν γωνίαν εὐρέθη πήλινον δοχεῖον μετὰ βάσεως (σχ. πίν. 9, 6) καὶ παρ' αὐτὸ δύο λίθιναι ψῆφοι ἐρυθροῦ χρώματος.

Νεκροταφείον Λειβαδίου. Δεσποτικοῦ.

Τάφοι 123-126 καὶ 130 ἀνήκουσιν εἰς μίαν συστάδα, τάφοι 127-129 εἰς ἄλλην καὶ τάφοι 131-133 εἰς ἄλλην.

T. 123. Διπλοῦς τάφος. Τοῦ ἀνωτέρου διαστ. 125-115-80-82 (βάθος ἀπὸ τῶν χειλέων τοῦ ἀνωτέρου μέχρι τοῦ πυθμένου τοῦ κατωτέρου)· Προσθία πλευρὰ κτιστή. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τάφῳ εἶχον θάφει καὶ κατὰ τοὺς ῥωμαϊκοὺς χρόνους, ὡς ἀπεδείχθη ἐκ τριῶν πηλίνων ἀγγείων καὶ ἐνὸς λύχνου· ἐκ τῆς πρώτης δὲ ταφῆς εἶχε διασωθῆ μικρὸν πήλινον ἀγγεῖον (πίν. 9, 5). Ἐν τῷ κατωτέρῳ τάφῳ ὑπῆρχον ὀστέα καὶ τρεῖς λεπίδες ὀψιανοῦ.

T. 124. Διπλοῦς. Τοῦ ἀνωτέρου διαστ. 123-

95-74. Βάθος 8λον 65. Προσθία πλευρά κτιστή. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ ἔκειντο δύο νεκροὶ ἔχοντες τὰ κρανία ὁ μὲν παρὰ τὴν ἀριστεράν, ὁ δὲ παρὰ τὴν δεξιάν τοῦ τάφου πλευράν. Ἐν τῷ κατωτέρῳ ὑπῆρχον ὅστ᾽ ἐν σωρῶ καὶ πηλίνη πυξίς σφαιρική μετ' ἐγχαραγμάτων (πίν. 9, 34) καὶ τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ.

T. 125. Διπλοῦς. Τοῦ ἀνωτέρου διαστ. 120-100-72. Βάθος 8λον 95. Προσθία πλευρά κτιστή. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ δύο τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ καὶ ὀλίγα τεμάχια τριῶν πιθανῶς μαρμαρίνων ἀγγείων. Τοῦ κατωτέρου τάφου διαστ. 50-37-72 καὶ βάθος 20, περιείχε δ' οὗτος ὅστ᾽ αἰ καὶ τινὰ τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ.

T. 126. Διπλοῦς. Τοῦ ἀνωτέρου διαστ. 106-87-100. Βάθος 8λον 90. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ φαίνεται ὅτι εἶχον θάψει καὶ μετὰ τὴν κυκλαδικὴν ἐποχὴν, ἔνεκα τούτου τὰ χρώματα ἦσαν μέλανα ὡσεὶ ἐκ πυρᾶς προερχόμενα, εἰς ταύτην δὲ τὴν ὑστερωτέραν ταφὴν ἀνήκον πιθανῶς μία χαλκῆ βελόνη καὶ τινὰ τεμάχια ἀγγείου, οὗ ὁ πηλὸς εἶναι χρώματος τεφροῦ. Ἐν τῷ κατωτέρῳ τάφῳ εὐρέθησαν ὅστ᾽ αἰ, τεμάχια πηλίνου σκυφοειδοῦς ἀγγείου καὶ τεμάχια τινὰ λεπίδων ὀψιανοῦ. Ὑπὸ τὸν πυθμένα δὲ τοῦ κατωτέρου τάφου ὑπῆρχον πάλιν ὅστ᾽ αἰ, τεμάχια πηλίνου ἀγγείου καὶ δύο λεπίδες ὀψιανοῦ.

T. 127. Διαστ. 90-60-64-55. Παρὰ τὴν ἀριστεράν πλευράν εὐρέθη ἄμορφον μαρμαρίνον εἰδώλιον, ἄλλο δ' ὅμοιον παρὰ τὴν ἀπέναντι δεξιάν πλευράν.

T. 128. Διαστ. 120-77-41-52. Ἡ προσθία πλευρά κτιστή. Φαίνεται ὅτι ἦσαν δύο οἱ νεκροὶ ἔχοντες τὰς κεφαλὰς παρὰ τὴν ἀριστεράν πλευράν τοῦ τάφου· πλησίον εὐρέθη φιάλη μαρμαρίνη (πίν. 10, 9) καὶ λεπίς ὀψιανοῦ.

T. 129. Διαστ. 86-33-70-49. Παρὰ τὴν δεξιάν πλευράν τοῦ τάφου εὐρέθη μαρμαρίνον δοχεῖον (σχ. πίν. 10, 18) καὶ παρ' αὐτὸ μαρμαρίνον πινάκιον (πίν. 10, 12) μετὰ λειψάνων χρώματος ἐρυθροῦ, ἐν ᾧ ἔκειντο τρία ἄμορφα μαρμαρίνα εἰδώλια (τὸ ἐν πίν. 11, 12) καὶ δύο χάλικες, ὧν ὁ εἰς σώζει πάλιν ἔχνη χρώματος ἐρυθροῦ.

T. 130. Διπλοῦς. Κατεστραμμένος ἐν μέρει. Αἱ διαστάσεις του φαίνεται ὅτι ἦσαν οἶαι αἰ τοῦ

τάφου 125. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ εὐρέθησαν ὅστ᾽ αἰ καὶ τινὰ τεμάχια πηλίνης πυξίδος φερούσης ἐγχαράκτα σπειροειδῆ κοσμήματα ὅμοια τοῖς ἐν πίν. 9, 16, ἐν δὲ τῷ κατωτέρῳ τάφῳ εὐρέθησαν πλὴν ὅστων μία λεπίς ὀψιανοῦ καὶ ἄλλα δύο τεμάχια τῆς μετὰ σπειροειδῶν κοσμημάτων πυξίδος. Τὸ ἀγγεῖον τοῦτο ἦτο πιθανῶς κτέρισμα ἀρχαιότερον συντριβὲν κατὰ τὴν κατασκευὴν τοῦ ἀνωτέρου τάφου καὶ ἔνεκα τούτου ἄλλα μὲν τῶν τεμαχίων εὐρέθησαν ἐν τῷ ἀνωτέρῳ, ἄλλα ἐν τῷ κατωτέρῳ τάφῳ καὶ τὰ πλεῖστα λείπουσιν δυστυχῶς.

T. 131. Διπλοῦς. Ὁ ἀνώτερος σχεδὸν τετράγωνος, διαστ. 102 πρὸς 99, ἦσαν δὲ τεθαμμένοι ἐν αὐτῷ πέντε τοῦλάχιστον νεκροί, ὧν οἱ μὲν τρεῖς εἶχον τὰς κεφαλὰς παρὰ τὴν ἀριστεράν πλευράν, εἰς δὲ πλησίον τῆς δεξιᾶς προσθίας γωνίας καὶ εἰς πλησίον τῆς δεξιᾶς ὀπισθίας γωνίας. Μεταξὺ τῶν δύο παρὰ τὴν δεξιάν πλευράν κεφαλῶν ἔκειτο πυξίς πηλίνη σφαιρική (πίν. 9, 22) καὶ ὀλίγον περαιτέρω τὸ πῶμα αὐτῆς. Ἐν τῷ κατωτέρῳ τάφῳ, ὅστις ἦτο τετράπλευρος ὀρθογώνιος (διαστ. 48 πρὸς 77) ὑπῆρχον ὅστ᾽ αἰ τοῦλάχιστον νεκρῶν, εὐρέθησαν δὲ αὐτοῦ καὶ τινὰ τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ. Τὸ κάλυμμα τοῦ ἀνωτέρου τάφου ἀπετέλει πλάξ λίθου ψαμμίτου ἔχουσα μῆκος 135, πλ. 118 καὶ πάχος 10 περίπου· ἡ πρὸς τὰ κάτω ἐπιφάνεια αὐτῆς εἶναι ὀμαλὴ καὶ φέρει χαράγματα. Ἀνωτέρω δὲ αὐτῆς ἔκειντο δύο ἄλλαι μικρότεραι πλάκες μνημονευθεῖσαι ἤδη ἐν σ. 150.

T. 133. Διπλοῦς. Τὴν τομὴν αὐτοῦ καὶ τὰς διαστάσεις ὅρα ἐν σελίδι 144. Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τάφῳ ὑπῆρχον λείψανα πάλιν πέντε τοῦλάχιστον νεκρῶν, ὧν οἱ τρεῖς εἶχον τὰς κεφαλὰς παρὰ τὴν ἀριστεράν πλευράν, εἰς παρὰ τὴν δεξιάν καὶ εἰς ἐν τῷ μέσῳ περίπου τοῦ τάφου. Εὐρέθησαν ἐν αὐτῷ κολοβὸν πηλίνον σφαιρικὸν ἀγγεῖον πλατύστομον καὶ δύο τεμάχια λεπίδων ὀψιανοῦ. Ἐν τῷ κατωτέρῳ τάφῳ εὐρομεν ὅστ᾽ αἰ δύο, ὡς ἐφαίνετο, νεκρῶν καὶ μίαν κολοβὴν λεπίδα ὀψιανοῦ.

Νεκροταφεῖον ἐν θέσει Ζουμπάρια. Δεσποτικοῦ.

T. 135. Διαστ. 93-47-67-35. Ἡ κεφαλὴ ἔκειτο ἴσως πρὸς τὴν δεξιάν ὀπισθίαν γωνίαν, ἐνθα ὑπῆρχε μικρὰ πλάξ ὡς προσκεφάλαιον. Πρὸ αὐ-

τῆς εὐρέθη μικρὰ πηλίνη πυξίς μετὰ πώματος καὶ ἐγχαράκτων κοσμημάτων (σχ. πίν. 9, 18), κατὰ τὸ μέσον δὲ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ τάφου καὶ ἐγγύτατα ταύτῃ ἔκειντο ἐν σωρῶ πεντήκοντα περίπου λίθιναι ψῆφοι ἔρμου, ἐν αἷς μία ἐν μορφῇ πτηνοῦ καὶ ἄλλη τετραπόδου (πίν. 8, ἀρ. 22-36. 48. 54). Πρὸς τὸ μέσον πάλιν τῆς ἀπέναντι προσθίας πλευρᾶς ὑπῆρχε πήλινον δοχεῖον ἄνευ βάσεως (σχ. πίν. 9, 1) μετ' ἐγχαράκτων.

T. 136. Διαστ. 108-65-57-26. Τοῦ κρανίου λείψανα εἰς τὴν ἀριστερὰν ὀπισθίαν γωνίαν· πρὸ αὐτοῦ ἔκειτο πήλινον δοχεῖον ἄνευ βάσεως κεκοσμημένον δι' ἐγχαράκτων (πίν. 9, 1).

T. 137. Διαστ. 95-78-56-43. Λείψανα κρανίου ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὀπισθίᾳ γωνίᾳ, πρὸ αὐτοῦ ἔκειτο ἐν πήλινον δοχεῖον ὅλως ἐφθαρμένον καὶ τρία ἄμορφα μαρμαρίνα εἰδώλια (ἐν τούτων πίν. 11, 3) καὶ τρία πλακωτὰ χαλίκια, ἅτινα πιθανῶς ἐπίσης εἰδώλια παριστώσι (τὸ ἐν πίν. 11, 2).

T. 138. Κρανίου λείψανα ἐν τῇ ἀριστερᾷ ὀπισθίᾳ γωνίᾳ, πρὸ αὐτοῦ δὲ πήλινον δοχεῖον ἐφθαρμένον, ἐντὸς τοῦ ὁποίου εὐρέθησαν δύο λίθιναι ψῆφοι.

4. Ἄλλα λείψανα σύγχρονα τοῖς τάφοις.

Ὁ Dümmler¹ ἀναφέρει ὅτι εἶδεν ἐν Ἀμοργῶ παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τοῦ Κάπρου τοῖχον ἐκ μεγάλων λίθων, παρ' ὃν εὐρίσκονται καὶ τεμάχια πίθων ἐκ πηλοῦ χονδροῦ, ὑποθέτει δ' ἐκ τούτων μετὰ τοῦ ἱερέως Δημητρίου Πρασίνου, ὅτι ἔκειντο ἐκεῖ προϊστορικαὶ κατοικίαι. Ἄλλ' ἐγὼ ἀμφιβάλλω, ἐὰν ὁ τοῖχος ἐκεῖνος — πιθανῶς ἀνάλημμα μᾶλλον — εἶναι τόσο ἀρχαῖος, δὲν θεωρῶ δὲ καὶ τὰ τεμάχια τῶν πίθων, τούλάχιστον ὅσα ἐγὼ μετὰ τοῦ Πρασίνου εἶδον, ἀσφαλῆ τεκμήρια. Οὐχ ἥττον ἀδύνατον δὲν εἶναι τὸ πρᾶγμα.

Ἐν τῇ θέσει Δωκαθίσματα ὅμως τὸ ἐκεῖ νεκροταφεῖον κεῖται ἐπὶ κλιτύος, κατωτέρω δ' αὐτοῦ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν τὸ ἔδαφος γίνεται ὀμαλώτερον καὶ ἐνταῦθα — ἰδίως πλησίον ἐνός τοίχου μήκους 3,70^α συγκειμένου ἐκ τεσσάρων ὀγκολίθων, ὑφ' οὓς ὑπάρχουν ἄλλοι μικρότεροι λίθοι ἐδραζόμενοι ἐπὶ τοῦ στερεοῦ ἐδάφους — εὖρον ὄχι μόνον πλεῖστα

τεμάχια πηλίνων ἀγγείων συγχρόνων τοῖς τάφοις, ἀλλὰ καὶ τέσσαρα πήλινα σφονδύλια (ἐν πίν. 8, 6) καὶ ὠσειδῆ μυλόλιθον ἐκ τραχύτου καὶ ὄστᾶ ζώων (μεταξὺ ἄλλων κέρας καὶ ὀδόντας προβάτων ἢ αἰγῶν) καὶ πρὸ πάντων πολλὰς πεταλίδας. Ἐπειδὴ δὲ τὰ λείψανα ταῦτα προέρχονται βεβαίως ἀπὸ κατοικιῶν καὶ ἐπειδὴ τὰ τεμάχια τῶν ἀγγείων δηλώνουσι σαφῶς τὴν ἡλικίαν αὐτῶν, ὑποθέτω ὅτι ἐνταῦθα κατῴκουν οἱ ἄνθρωποι, εἰς οὓς ἀνήκε τὸ νεκροταφεῖον.

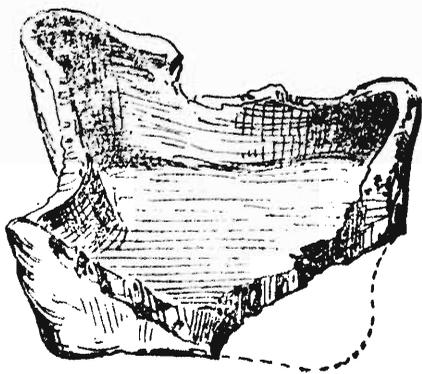
Ἄλλαχού ἐν Ἀμοργῶ δὲν εὖρον ἐγὼ σαφῆ μαρτύρια κατοικιῶν τῆς κυκλαδικῆς ἐποχῆς. Πλεῖστα ὅμως τεμάχια ἀγγείων καὶ τινὰ ἄρτια ἀνεκαλύφθησαν ἐν τῇ θέσει Κάτω Ἀκρωτήριον βορειοδυτικῶς τῆς Μινώας καὶ ἡμίσειαν σχεδὸν ὥραν μακρὰν τῶν Καταπόλων. Ἐνταῦθα παρὰ τὸ στόμιον τοῦ μεγάλου λιμένος τῆς Μινώας, δεξιὰ τῶ εἰσπλέοντι, κεῖται ἡ ἐκκλησία τῶν Ἁγίων Ἀναργύρων, ὀλίγον δ' ἀνωτέρω τῆς ἐκκλησίας εὐρέθησαν ἄλλοτε, ὡς μοι διηγήθησαν, ὑπὸ τινὰ βράχον ἐξέχοντα τῆς περίξ ἐπιφανείας πολλὰ τεμάχια ἀγγείων ἐν σωρῶ καὶ μεταξὺ αὐτῶν ὀλίγα ἄρτια. Ἐγὼ δὲν ἠδυνήθην νὰ ἐξετάσω καλῶς τὸν τόπον τῆς εὐρέσεως, διότι ὁ ἰδιοκτήτης τοῦ μέρους μετέβαλεν αὐτὸ εἰς μάνδραν προβάτων καὶ ἐλατομησεν ἐν μέρει τὸν βράχον, ἀλλαχού δὲ προσέκτισε τοίχους· φαίνεται ὅμως ὅτι ἦτο σπήλαιον ἢ ῥωγμὴ εὐρεῖα. Ἐν ἐκ τῶν ἐνταῦθα εὐρεθέντων ἀγγείων ἀπεικονίζεται πίν. 9, 19.

Ἐξω τοῦ τοίχου τῆς μάνδρας ὁ βράχος ἐξέχει πάλιν τοῦ ἐδάφους, ἐν τινὶ δὲ ῥωγμῇ αὐτοῦ παρατήρησα ἄλλα τεμάχια πηλίνων ἀγγείων καὶ ἔσκαψα ἐν αὐτῇ. Ἀληθῶς δ' ἀπεδείχθη ὅτι ἡ ῥωγμὴ ἦτο σχεδὸν πλήρης θραυσμάτων, ἀλλ' οὐδὲν ἄρτιον ἀγγεῖον εὖρον ἐν αὐτῇ οὐδὲ θραύσματα πολλὰ συναρμοζόμενα. Τὰ πλεῖστα φαίνεται ὅτι ἀνήκον εἰς φιάλας μᾶλλον ἢ ἥττον βαθείας ἐγούσας διάτρητα ὡτα· πρὸς τούτοις εὖρον αὐτόθι ἐν πήλινον κοχλιάριον, οὗ ἡ λαβὴ ἔλειπε, καὶ τεμάχιον βαθείας μαρμαρίνης φιάλης. Μεταξὺ δὲ τῶν θραυσμάτων ἀγγείων ὑπῆρχον καὶ ὄστρακα κοχχυλίων, ἰδίως πολλὰ πεταλίδων, καὶ τινὰ ὄστᾶ ζώων, ἐξ ὧν διέκρινα ὀλίγους ὀδόντας προβάτου ἢ αἰγῶς καὶ τὴν κάτω σιαγόνα κυνὸς μετρίου μεγέθους (ἢ ἀλώπεκος;). Πλησίον δὲ τῆς ῥωγμῆς ταύτης εὖρον ἄλ-

¹ H. a. s. 28.

λην μικροτέραν, ἥτις ὁμοίως ἦτο πλήρης πεταλί-
δων καὶ θραυσμάτων ἀγγείων.

Μεταξὺ τῶν δύο ῥωγμῶν καὶ τῆς μάνδρας ἀνε-
καλύφθη λάκκος ἐσκαμμένος ἐν τῷ στερεῷ ἐδάφει,
ἀκανόνιστος τὰς πλευράς, μᾶλλον ἐπιμήκης, μήκ.
2,80* καὶ πλῆτ. 2,30* περίπου, βάθους δὲ μεγί-
στου ἐνὸς σχεδὸν μέτρου· διότι ὅπως αἱ πλευραὶ,
καὶ ὁ πυθμὴν τοῦ λάκκου ἦτο ἀνώμαλος καὶ τὸ
βάθος οὐχὶ πανταχοῦ τὸ αὐτό. Ὁ λάκκος οὗτος
ἦτο πάλιν πλήρης θραυσμάτων πηλίνων ἀγγείων,
εὐρέθησαν ὅμως καὶ τινὰ ἄρτια ἢ σχεδὸν ἄρτια.
Τὰ πλεῖστα τεμάχια ἀνήκον καὶ ἐνταῦθα εἰς φιά-
λας μᾶλλον ἢ ἦττον βαθείας καὶ μεγάλας (μία
πίν. 9,17), εὐρέθησαν ὅμως καὶ ποτήρια (ἐν πίν.
9, 39) ἢ τεμάχια ποτηρίων, ὑπὸ τοὺς πυθμένας
τῶν ὁμοίων ὑπάρχει ἐντυπον τὸ γνωστὸν ἤδη ἡμῖν
πλέγμα ἢ τὸ φύλλον, τεμάχια δοχείων καὶ δύο
ἄρτια δοχεῖα (τὸ ἐν πίν. 9, 9), μία βαθεῖα φιάλη
μεθ' ἐνὸς διατρήτου ὠτίου καὶ προχοῆς (πίν. 9,
7), μία πρόχους (πίν. 9, 20), μία κυλινδρική πυ-
ξίς φέρουσα καὶ αὕτη ὑπὸ τὸν πυθμένα ἐντυπον
πλέγμα, δύο πώματα πυξίδων, ὧν τὸ μὲν ἐν (πίν.
9, 3) ὡς τὰ συνήθη, τὸ δ' ἕτερον, τὸ ὁποῖον εἶναι
κολοβόν, φέρει πολλὰ μικρὰ τρήματα· ἐν κολοβόν
τετράπλευρον σκεῦος, οὗ αἱ μὲν γωνίαι εἶναι ἀπε-
στρογγυλωμέναι, αἱ δὲ πλευραὶ κοίλαι, καὶ ὑπὸ
τὸν πυθμένα τοῦ ὁποῖου ὑπάρχει πάλιν ἐντυπον τὸ
πλέγμα (πίν. 9, 24, τὸ δὲ σχῆμα εἰκ. 8)· κοχλιά-

8

ριά τινὰ μᾶλλον ἢ ἦττον κολοβά (ἐν σχεδὸν ἄρτιον
πίν. 9, 33)· τεμάχια πώματος πυξίδος μετ' ἐγγα-
ράκτων σπειροειδῶν κοσμημάτων (πίν. 9, 16)· ἐν
τεμάχιοι μεγάλου ἀγγείου, ἐφ' οὗ φαίνονται τύποι
δακτύλων καὶ φυλλοειδῆ κοσμήματα (πίν. 9, 23)

καὶ ἄλλα. Αἱ φιάλαι συχνὰ ἦσαν ἀνεστραμμέναι
καὶ ἐκάλυπτον ἄλλα ἀγγεῖα ἢ τὰ τεμάχια αὐτῶν,
ἄλλα δὲ πάλιν τεμάχια εὐρίσκοντο ἐντὸς τῶν δο-
χείων, ἦτο δὲ προφανές ὅτι δὲν εἰσῆλθον εἰς αὐτὰ
κατὰ τύχην τέλος σημειῶ ὅτι εὐρέθη τὸ στόμιον
μετὰ τοῦ λαιμοῦ ἐνὸς ἀγγείου κεκλεισμένον διὰ
τεμαχίου κισσῆρεως, ἦν τὰ κύματα τῆς θαλάσσης
φέρουσιν ἐκ Θήρας καὶ ἐκβράζουσιν εἰς τὰς παρα-
λίας τῶν πλησίον νήσων.

Πλὴν τούτων εὐρέθησαν ἐν τῷ λάκκῳ καὶ τινὰ
πήλινα σφονδύλια (πίν. 8, ἀρ. 4. 7), πολλὰ τεμά-
χια λίθων ὄψιανου καὶ δύο ἄμορφα τεμάχια τοῦ
αὐτοῦ λίθου.

Πολλὰ τῶν ἀγγείων περιεῖχον ὀστᾶ, τὰ ὅποια
συχνὰ ἦσαν μέλανα καὶ ἀπηνθρακωμένα ἐκ καύ-
σεως, διέκρινα δὲ μεταξὺ αὐτῶν ὀστέας προβάτων
ἢ αἰγῶν καὶ δύο ἢ τρεῖς βοῶν. Ἐκ θαλασσιῶν δὲ
ζῶων εὗρον πάλιν πρὸ πάντων πεταλίδας πολλὰς.
Ἄλλὰ καὶ ἀνθρώπων ὀστᾶ (τεμάχια κρανίου καὶ
τινὰ ἄλλα) παρατήρησα πρὸς τὸ μεσημβρινὸν μέ-
ρος τοῦ λάκκου εἰς βάθος 0,30*.

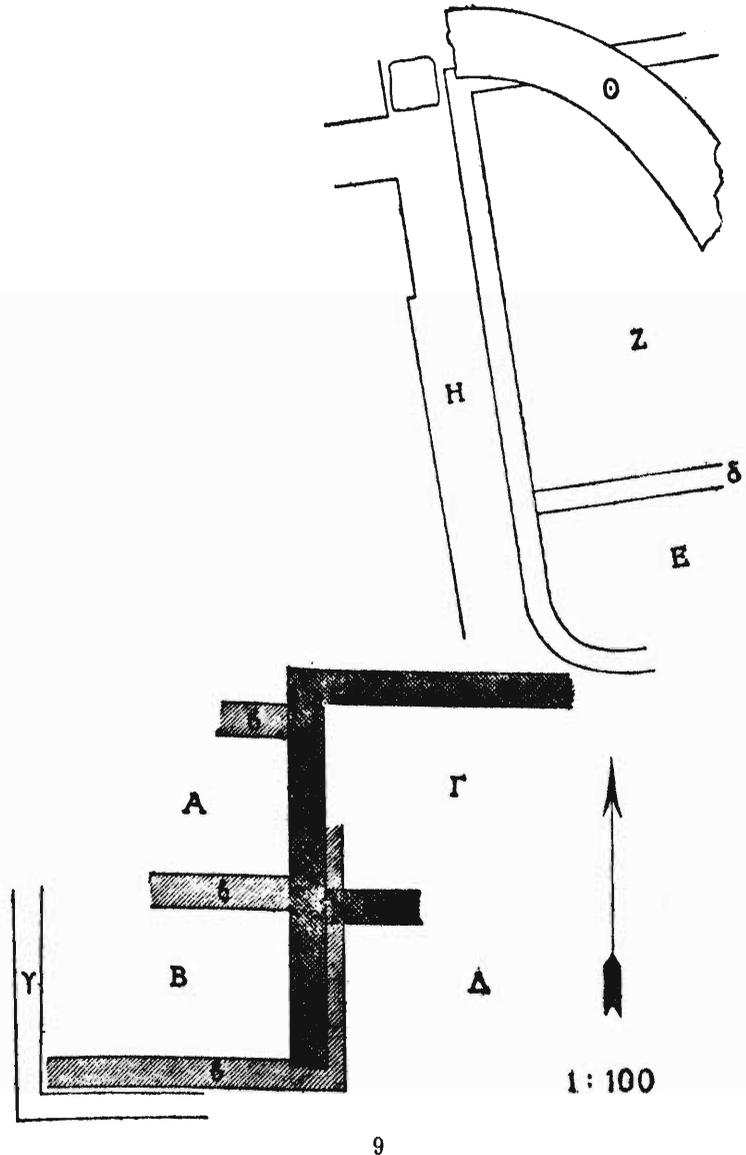
Ὅτι ὁ λάκκος εἶναι σύγχρονος τῶν τάφων, δὲν
ὑπάρχει ἀμφιβολία· διότι τρανῶς ἀποδεικνύεται
τοῦτο ἐκ τῶν σχημάτων τῶν δοχείων, τῶν ποτη-
ρίων, τῆς πυξίδος, τῶν πωμάτων πυξίδων, ἐκ τῶν
σπειροειδῶν κοσμημάτων τοῦ πώματος πίν. 9, 16
καὶ ἐκ τῶν ἐντύπων φύλλων καὶ πλεγμάτων (πρὸς
ἀνωτ. σ. 134. 135). Ἄλλὰ πρὸς τῖνα σκοπὸν ἐρρί-
φθησαν τὰ ἀγγεῖα εἰς τὸν λάκκον καὶ τὰς ῥωγμὰς
τοῦ βράχου, δὲν γνωρίζω. Βεβαίως δὲ εἶναι ἀπορ-
ρίμματα κατοικιῶν, διότι εἶδομεν ὅτι ὑπάρχουσι καὶ
ἀγγεῖα ἄρτια, τὰ ὅποια δὲν ἠδύναντο νὰ θεωρηθῶ-
σιν ὡς ἄχρηστα· ἔπειτα τὰ κεκαυμένα ὀστᾶ, τὰ
ὅποια περιεῖχον πολλὰ τῶν ἀγγείων, δὲν φαίνονται
ὄντα ἀπλᾶ ἀπορρίμματα, ἀλλὰ μᾶλλον λείψανα
θυσιῶν ἢ ἐναγισμάτων ἢ καὶ περιδείπνων. Ἄλλὰ
νεκροταφεῖον δὲν ἀνεκαλύφθη ἐνταῦθα, μόνον δ' εἰς
τάφος πλησίον τῶν ῥωγμῶν καὶ ἄλλος τις ἐν γει-
τονικῷ ἀγρῷ.

Λείψανα ἀναμφισβήτητα κατοικιῶν εὗρομεν ἐν
Πάρῳ πλησίον τοῦ νεκροταφείου Πύργου. Ἡ θέσις
καλεῖται οὕτω ἐκ τῶν ἐρειπίων πύργου ἐκτισμένου
ἐπὶ τοῦ ὑψίστου σημείου μικροῦ ἀκρωτηρίου εἰσ-
χωροῦντος πρὸς νότον εἰς τὴν θάλασσαν· πρὸς ἀνα-
τολάς τοῦ πύργου κεῖται τὸ νεκροταφεῖον, πρὸς

νότον δέ, σχεδόν συνεχόμενα μετά τοῦ νεκροταφείου, τὰ ἐρείπια τοῦ προϊστορικοῦ συνοικισμοῦ. Ἄλλοτε βεβαίως ὑπῆρχον ἐνταῦθα πλείονα λείψανα κατοικιῶν, ἀλλὰ τμήματα μεγάλα τοῦ ἀκρωτηρίου ὑποσκαφέντα ὑπὸ τῶν κυμάτων κατέπεσαν εἰς τὴν θάλασσαν καὶ μετ' αὐτῶν κατεποντίσθησαν καὶ τὰ ἐρείπια. Οὐχ ἦττον σώζονται καὶ νῦν ὄχι ὀλίγα τμήματα τοίχων, ἰδίως δ' εἰς τὸ νοτιώτατον ἄκρον τοῦ ἀκρωτηρίου ἀνεκαλύφθησαν πλείονες κάλλιον διατηρούμενοι τοῖχοι καὶ τούτων αὐτοσχεδίασμα παρατίθεται ἐνταῦθα (εἰκ. 9). Οἱ τοῖχοι δὲν εἶναι πάντες ἀκριβῶς σύγχρονοι ἀλλήλοις, διότι ὑπάρχουσιν ἀρχαιότεροι καὶ νεώτεροι· ἡ χρονικὴ διαφορά δμως δὲν δύναται νὰ εἶναι μεγάλη, διότι τὰ ἐν τοῖς ἐρείπιοις ἀνακαλυφθέντα ἀγγεῖα ἀνήκουσι πάντα εἰς τὴν αὐτὴν ἐποχὴν. Εἰς τὸ κάτω μέρος τοῦ σχεδίου σώζονται τὰ λείψανα δύο συνεχομένων δωματίων (Α, Β, τοῖχοι β), ἐπ' αὐτῶν δ' ἐκτίσθη κατόπιν ἄλλο οἶκημα συγκείμενον καὶ τοῦτο, ὅσον σώζεται, ἐκ δύο χωρισμάτων (Γ, Δ). Πάντα ταῦτα τὰ δωμάτια εἶναι τετράπλευρα ὀρθογώνια, τῶν δὲ τοίχων σώζονται μόνον τὰ κατώτερα μέρη· ὁ κάλλιον διατηρούμενος ἔχει ὕψος 0,60^μ περίπου. Οἱ ἀρχαιότεροι τοῖχοι εἶναι ὠκοδομημένοι κατὰ τὸ πλεῖστον ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων, ἐν τοῖς ὑστερωτέροις δ' ἐγένετο μεγαλειτέρα χρῆσις λίθων οὐχὶ μὲν ἐξεργασμένων, ἀλλὰ πλακωτῶν ἐκ φύσεως καὶ ἔνεκα τούτου φαίνονται οὗτοι ἐπιμελέστερον ὠκοδομημένοι. Τὰ θεμέλια εἶναι συνήθως παχύτερα, ἀνωτέρω δὲ γίνεται ὁ τοῖχος ὀλίγον λεπτότερος· τὸ σωζόμενον τμήμα π. χ. τοῦ βορείου τοίχου τοῦ δωματίου Α ἔχει πάχος κατὰ μὲν τὰ θεμέλια 0,45^μ, ὑψηλότερον δὲ μόνον 0,39^μ. Καὶ ἦσαν τὰ θεμέλια του βαθύτερα μὲν πρὸς δυσμᾶς, ὅπου τὸ βραχώδες στερεὸν ἔδαφος κατέρχεται, ὀλιγώτερον δὲ βαθέα πρὸς ἀνατολᾶς· ἐπ' αὐτῶν κεῖται μία σειρὰ πλακιδίων, δι' ὧν ἐπέρχεται ἰσοπέδωσις, καὶ κατόπιν ἀρχίζει ὁ κύριος τοῖχος, ὁ λεπτότερος κατὰ 0,06^μ. Γενικῶς δὲ τὸ πάχος τῶν τοίχων ποικίλλει ἀπὸ 0,40^μ ἕως 0,50^μ περίπου. Οἱ λίθοι κεῖνται ἐν πηλῷ, δὲν ἔχουσι δ' οἱ τοῖχοι, καθ' ὅσον σώζονται, ἀλοιφὴν οὔτε ἐκ πηλοῦ οὔτε ἄλλην τινά.

Πρὸς βορρᾶν τῶν δωματίων τούτων ἀπεκαλύφθησαν τὰ ἐρείπια ἄλλου περιέργου οἰκήματος

(Ε, Ζ), τοῦ ὁποῦ δυστυχῶς μέρος μόνον σώζεται ὅσον φαίνεται δὲ νῦν, συνέκειτο τοῦτο ἐξ ἑνὸς τετραπλεύρου ὀρθογωνίου δωματίου (Ζ) καὶ ἑνὸς παρακειμένου ἔχοντος πιθανῶς τὰς μὲν δύο γωνίας ὀρθάς, τὰς δ' ἄλλας δύο καμπύλας (Ε). Ἐπ' αὐτῶν ἐκτίσθη βραδύτερον ἄλλο κτίριον, οὗ σώζεται

νῦν μόνον ἐν τοξοειδῆς τμήμα παχέος τοίχου (Θ). Οἱ τοῖχοι τῶν δωματίων Ε, Ζ ἔχουσι πάχος μόνον 0,35^μ ἕως 0,38^μ καὶ εἶναι ὠκοδομημένοι, μάλιστα ἢ καμπύλη γωνία τοῦ Ε (ἴδε εἰκόνα 10 ἀντιγραφείσαν ἐκ φωτογραφίας ὑπὸ τοῦ κ. Gilliéron) ἐκ λίθων πλακωτῶν κειμένων πάλιν ἐν πηλῷ. Τὸ δ' ἔδαφος τῶν δωματίων εἰς ἓν μὲν μέρος εἶναι ἐστρωμένον διὰ μικρῶν πλακιδίων, ἀλλαχοῦ δ' ἡ στρώσις ἀποτελεῖται ἐκ λίθων κοινῶν καὶ χρώματος· ἔκ τινων

δ' ὀλίγων λειψάνων φαίνεται ὅτι ἐπὶ τῶν λίθων, ἴσως μάλιστα καὶ ἐπὶ τῶν πλακιδίων, ὑπῆρχεν ἄλλη στρώσις ἐκ πηλοῦ ἐρυθροῦ, πεπατημένου βεβαίως. Ἄλοιφή ἐπὶ τῶν τοίχων πάλιν οὐδαμοῦ φαίνεται, ἀλλὰ πρέπει νὰ προσθέσω ὅτι σώζονται

μόνα τὰ κατώτατα μέρη αὐτῶν, τὰ ὅποια μόλις ὑπερέχουσι τοῦ ἐδάφους τῶν δωματίων. Ὁ τοῖχος Θ ἔχει πάχ. 0,90^μ ἕως 1,10^μ, διότι ἄλλοι λίθοι εἰσέχουσι καὶ ἄλλοι προέχουσι· καὶ ἄλλως δὲ δὲν εἶναι πολὺ ἐπιμελῶς ἐκτισμένος, διότι ἴσως δὲν ἦτο ὁρατὸν

10

τὸ σωζόμενον κατώτατον μέρος αὐτοῦ. Τὸ πάχος ὅμως τοῦ τοίχου Θ δὲν εἶναι μοναδικόν, διότι καὶ βορειότερον τοῦ οἰκήματος τούτου περὶ τὰ 30 ἢ 40 μέτρα σώζεται ἐπὶ τῆς κρημνώδους ἀκτῆς μεμονωμένον μικρὸν τμήμα τοίχου πάχους 0,90^μ.

Παρὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῶν δωματίων Ε Ζ ὑπάρχει στενὸς διάδρομος Η ἐστρωμένος διὰ μικρῶν πλακῶν, εἰς τὸ σημερινὸν δὲ τέρμα αὐτοῦ κεῖται πλάξ τετράγωνος ἐξέχουσα τοῦ ἐδάφους ὡς κατώφλιον· οὐδὲν τεκμήριον ὅμως φέρει πείθον ὅτι ἦτο ἀληθῶς κατώφλιον. Πρὸ τῆς πλακῶς δὲ ταύτης ὑπάρχει ἐπὶ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τοῦ διαδρόμου ἄνοιγμα, ὡς ἐὰν κατέληγεν ἐνταῦθα ἄλλος διάδρομος. Ὁ τοῖχος δυτικῶς τοῦ διαδρόμου Η, καθ' ὅσον σώζεται, δὲν ἔχει πρόσωπον πρὸς δυσμᾶς.

Περὶ τὰ εἴκοσι μέτρα βορειότερον τῶν περιγραφέντων ἐρειπίων ἀνεκαλύφθη ἄλλος τοῖχος ἀνήκων καὶ οὗτος εἰς οἰκοδόμημα ἔχον στρογγύλας τὰς γωνίας· διότι εἶναι εὐθὺς μὲν ἐπὶ ἐκτάσεως τεσσάρων περίπου μέτρων, κατόπιν ὅμως γίνεται καμπύλος, ἔπως ὁ δυτικὸς τοῖχος τῶν δωματίων Ε Ζ.

Ἄλλων μεμονωμένων τοίχων λείψανα εὕρισκονται ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου ἐδῶ καὶ ἐκεῖ, ἀλλὰ δὲν μοι

ἐφάνησαν παρουσιάζοντά τι ἄξιον περιγραφῆς· ἄλλως δὲν σώζεται τι πλέον τῶν θεμελίων ἐκ μιᾶς σειρᾶς λίθων. Δὲν σώζονται δὲ καὶ λίθοι πολλοὶ μεταξύ τῶν τοίχων ἢ περὶ αὐτοὺς καὶ ἔνεκα τούτου δὲν γνωρίζομεν, ἐὰν τὰ οἰκήματα ἦσαν μόνον ἐκ λίθων ἢ καὶ ἐξ ἄλλων ὑλῶν ὠκοδομημένα. Ὡσαύτως οὐδὲν γνωρίζομεν περὶ τῆς στέγης αὐτῶν, μόνον δ' ἐκ τοῦ μικροῦ πάχους τῶν τοίχων, μάλιστα τῶν δωματίων Ε Ζ, δυνάμεθα νὰ εἰκασώμεν μετὰ πιθανότητος ὅτι δὲν ἦτο πολὺ βαρεῖα. Ἄλοιφὴν εἶδομεν ὅτι δὲν ἔχουσιν οἱ τοῖχοι καθ' ὅσον σώζονται, πρὸς βορρᾶν ὅμως τοῦ οἰκήματος Ε Ζ ἐν τοῖς ἐρειπίοις ἐνός δωματίου, οὗ δύο πλευραὶ ἐσώζοντο καὶ τούτων μόνον τὰ κατώτατα μέρη, εὐρέθησαν τρία τεμάχια πηλοῦ ἀναμειγμένου μετ' ἀχύρων· ἐν τούτων, οὗ ἡ τομὴ εἶναι τριγωνική, σώζει ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας τύπους καλάμων ἢ ραβδίων, ἐπὶ ἄλλης δὲ χρῆσιμα σκληρὸν ἐκ γῆς ὑπολεύκου ἀναμειγμένης ὡς φαίνεται μετὰ πολλῆς ἄμμου· ἐκ τοῦ σχήματος αὐτοῦ καὶ ἐκ τῶν ἄλλων γνωρισμάτων του ἠδύνατό τις νὰ υποθέσῃ, ὅτι προέρχεται ἐκ τῆς γωνίας, ἣτις σχηματίζεται μεταξύ τοῦ ἄνω πέρατος τῶν τοίχων καὶ τῶν δο-

κῶν τῆς στέγης, ἔταν αὐτὴ εἶναι κεκλιμένη· εἰς τοὺς θαλαμοειδεῖς μυκηναίκοις τάφους ἢ γωνία αὐτὴ εἶναι ἐνίοτε δεδηλωμένη¹, ἐν ταῖς κατοικίαις δὲ βεβαίως ἐπλήρουν αὐτὴν διὰ πηλοῦ, ὅπως πράττουσι καὶ σήμερον. Ἐὰν ἡ ὑπόθεσις αὐτὴ ἦτο ὀρθή, θ' ἀπεδεικνύετο ὅτι ἡ στέγη ἦτο κεκλιμένη καὶ συνίστατο ἐκ δοκῶν καὶ κλάδων ἢ καλάμων². δυστυχῶς ἔμως τὸ τεμάχιον εἶναι τόσον μικρόν, ὥστε φρονιμώτερον φαίνεται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ μὴ στηρίξωμεν ἐπ' αὐτοῦ συμπέρασμα τι.

Εἰς τὰ δωμάτια Γ καὶ Δ εὐρέθησαν δύο πλακωτοὶ λίθοι, εἷς ἐν ἐκατέρῳ, ἔχοντες διαστάσεις ὁ μὲν 0,31^μ πρὸς 0,28^μ, ὁ δ' ἕτερος 0,39^μ πρὸς 0,38^μ. Ἀμφότεροι ἔφερον ἐπὶ τῆς μιᾶς ἐπιφανείας ἐσκαμμένην κοιλότητα στρογγύλην, καὶ ἡ μὲν τοῦ πρώτου ἔχει διάμετρον 0,14^μ καὶ βάθος 0,017^μ, ἡ δὲ τοῦ ἐτέρου διάμ. 0,10^μ καὶ βάθος 0,021^μ. Ἄλλοι δύο ἕμιοι λίθοι μεθ' ἑμοίων κοιλοτήτων ἀνεκαλύφθησαν ὁ μὲν ἐν τῷ δωματίῳ Β, ὁ δ' ἐν τῷ Ζ, ἦσαν δὲ καὶ οὗτοι καὶ εἰς ἐκ τῶν δύο πρώτων ἀνεστραμμένοι, εἶχον δηλαδὴ τὴν κοιλότητα πρὸς τὰ κάτω. Περὶ τῶν λίθων τούτων ὑπέθεσα ὅτι ἔκειντο εἰς τὰ κατώφλια τῶν θυρῶν καὶ ὅτι ἐντὸς τῶν κοιλοτήτων ἐστρέφοντο τὰ ἄκρα τῶν στρογγύλων· ἐπειδὴ ἔμως δὲν ἐφαίνοντο ἐπαρκῆ ἴχνη τριβῆς, τὸ πρᾶγμα μένει ἀμφίβολον. Λείψανα δοκῶν κειμένων ἐντὸς τῶν τοίχων οὐδαμοῦ παρατηρήθησαν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει καὶ ὅτι δὲν ὑπῆρχον· διότι εἶπαμεν ὅτι τῶν τοίχων σώζονται μόνον τὰ κατώτατα μέρη.

Ἡ κατάστασις τῶν ἐρειπίων εἶναι τοιαύτη, ὥστε δὲν ἐπιτρέπει ὅπως μετὰ βεβαιότητος ἀναπαραστήσωμεν τὰ σχέδια τῶν παναρχαίων τούτων οἰκημάτων· δὲν μοι φαίνεται ὁμοῦς ἔλως ἀδύνατον νὰ φθάσωμεν εἰς συμπεράσματα μᾶλλον ἢ ἥττον πιθανά. Ἐὰν, ὡς ὑπέθεσαμεν ἀνωτέρω, τὸ δωμάτιον Ε εἶχε καὶ τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν ἀπεστρογγυλωμένην, ἢ εἰσοδος εἰς αὐτὸ θὰ ἔκειτο κατὰ πᾶσαν πιθανότητα ἐπὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς· ἐὰν δὲ πρὸς τούτοις παραδεχθῶμεν ὅτι εἰς τὸ δωμάτιον Ζ εἰσῆρχοντο ἀπὸ τοῦ Ε, θὰ ἔχωμεν οἰκημα συγχεί-

μενον ἐξ ἐνὸς προσθίου δωματίου καὶ ἐνὸς ἐσωτέρου, ἥτοι ἐκ προδόμου καὶ μεγάρου. Ὅμοια δύναται μετὰ τινος πιθανότητος νὰ ὑποτεθῇ ὅτι ἦτο καὶ ἡ διαίρεσις τῶν ἄλλων οἰκημάτων. Οἱ διὰ τοῦ γράμματος β δηλωθέντες τοῖχοι, οἵτινες εἶναι οἱ ἀρχαιότεροι τῶν λοιπῶν ἐπικειμένων ἢ παρακειμένων, ἔχουσι πάχος κατὰ τὰ θεμέλια 0,44^μ ἢ 0,45^μ καὶ ἀνήκουσι προφανῶς εἰς τὸ αὐτὸ οἰκημα, ἐσχημάτιζον δὲ δύο δωμάτια, Α καὶ Β. Ὁ τοῖχος γ εἶναι ὑστερώτερος τῶν τοίχων β, ἀλλ' ἔχει πάχος μόνον 0,41^μ περίπου καὶ ἕνεκα τούτου δὲν συνδέεται οὐδὲ μετὰ τῶν τοίχων α, οἵτινες εἶναι 0,47^μ ἕως 0,50^μ παχεῖς· οἱ τρεῖς ὁμοῦς τοῖχοι α ἀπετέλουν ἐπίσης δύο δωμάτια, Γ καὶ Δ. Ὡστε ἔχομεν ἄλλα δύο οἰκήματα συγκείμενα πάλιν ἐκ δύο δωματίων ἐκάτερον, ἴσως δὲ καὶ τούτων τὸ ἐν ἐχρησίμευεν ὡς πρόδομος τοῦ ἐτέρου. Τοῦ δωματίου Ζ τὸ βάθος εἶναι 5,10^μ περίπου· τὸ πλάτος τοῦ δὲν εἶναι γνωστόν, καὶ ἐὰν ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ εἰσοδος τοῦ ἔκειτο πέραν τοῦ νῦν σωζομένου ἄκρου τοῦ μεσοτοίχου δ, τότε τὸ πλάτος θὰ ἦτο μεγαλύτερον τοῦ βάθους· ἐπειδὴ ὁμοῦς ὁ μεσοτοίχος δ μόλις ἐξέχει νῦν τοῦ ἐδάφους, πιθανόν εἶναι ὅτι ἡ εἰσοδος ἔκειτο ἐπὶ τοῦ ὑπάρχοντος μεσοτοίχου.

Τὰ ἐν τοῖς ἐρειπίοις τούτοις ἀνακαλυφθέντα τεμάχια πηλίνων ἀγγείων ἦσαν γενικῶς πάντα τῆς αὐτῆς ἐποχῆς, ἥτοι σύγχρονα τῶν τάφων. Μεταξὺ αὐτῶν ὑπάρχουσι τέσσαρα ποτήρια (σχ. πίν. 9, 39 ἢ ἀβαθέστερα τούτου) φέροντα ἔντυπον ὑπὸ τοὺς πυθμένας τὰ μὲν δύο τὸ πλέγμα, τὰ δὲ τὸ φύλλον. Σύχναί εἶναι καὶ αἱ μετὰ λοξῶν ἐγχαραγμάτων λαβαὶ (πίν. 9, ἀρ. 29. 37), ὧν τὴν δευτέραν καὶ ἐκ τοῦ παρὰ τὰ ἐρείπια νεκροταφείου καὶ ἐξ Ἀμοργοῦ γνωρίζομεν (ἀνωτ. σ. 153). Μία ἄωτος κύλιξ (πίν. 9, 15) ἔχει βάσιν οἷα ἢ τῶν μαρμαρινῶν καὶ πολλῶν πηλίνων δοχείων. Ἐπὶ τοῦ τεμαχίου δὲ πίν. 9, 10, τὸ ὁποῖον προέρχεται ἀπὸ τοῦ χείλους εὐμεγέθους ἀγγείου, εὐρίσκομεν, πλὴν συστήματος λοξῶν γραμμῶν καὶ δύο μὴ συνεχόμενων σπειρῶν, ἔντυπα τὰ ἀντικόρυφα τρίγωνα, δι' ὧν σχηματίζεται γραμμὴ τεθλασμένη (πρβ. τὸ ἀργυροῦν διάδημα πίν. 8, 1). Ἐκ τῶν λοιπῶν τεμαχίων ἀγγείων τὰ πλεῖστα εἶναι ἄνευ κοσμημάτων, ἐπὶ τινῶν ὁμοῦς ἀνηκόντων εἰς ἀγγεῖα μᾶλλον ἢ ἥττον μεγάλα ἀπαντᾷ ὑπὸ τὸ χεῖλος πλαστικὴ ταινία κοσμουμένη ἢ δι' ἄ-

¹ Ἴδε Ἀρχ. Ἐφημ. 1891 σ. 8 σημ. 1.

² Ἀετοῦδης καὶ ὁ ἀγροσκοπῆς ἢ καλαμοσκοπῆς στέγη εἰκονίζεται ἐπὶ τοῦ ἐκ Μιχλοῦ λθίνου ἀγγείου Perrot et Chipiez Hist. de l'art VI σ. 910 εἰκ. 461 = Tsountas and Manatt, Mycenaean Age εἰκ. 133, σ. 259.

πλῶν λοξῶν γραμμῶν ἢ διὰ γραμμῶν διασταυρουμένων (πίν. 9, 29 καὶ 32). Διάφορον δὲ τὸ σχῆμα ταινίαν, οἶονεὶ ἐπανάληψιν τοῦ χεῖλους, ἄνευ ἐγγαγραμμάτων, δεικνύει τὸ τεμάχιον πίν. 9, 38. Τέλος σημειῶ ὅτι ἐν τῷ δωματίῳ Α ἀνεκαλύφθη πίθος, ὅστις ἂν καὶ εἰς τεμάχια τεθραυσμένος συνεκρατεῖτο ὑπὸ τῶν χωμάτων ὄρθιος καὶ εἶχεν ὕψος 0,70^μ. Τὸ στόμιόν του ἐσκεπάζετο ὑπὸ πλακὸς ἐκ σχιστολίθου, δὲν περιεῖχε δ' ἄλλο τι ἢ ὀλίγα ὀστᾶ ζώου.

Πλὴν τούτων ἀνεκαλύφθησαν ἐν τοῖς ἐρειπίοις λεπίδες τινὲς ὀψιανοῦ, ἐν κολοβὸν λίθινον ἐργαλεῖον (πίν. 8, 8), δύο λίθινα στιλβωτήρια, εἰς σφαιρικὸς τριπτήρ ἐκ τραχύτου, πέντε πήλινα σφονδύλια καὶ τρεῖς μυλόλιθοι πάλιν ἐκ τραχύτου. Μετάλλινα πράγματα δὲν εὐρέθησαν, τὰ δὲ λείψανα τῶν ζώων ἦσαν ὄχι πολλά. Ἐκ θαλασσίων ζώων σημειῶ τὸ ὄστρεον, τὴν πορφύραν, τὴν κόγχην (τὸ εἶδος ὅπερ σήμερον καλεῖται κυδώνιον), τὸν θαλάσσιον κοχλίαν. Ἐκ ζώων δὲ τῆς ξηρᾶς διέκρινα ἐγὼ σιγόνας αἰγῶν ἢ προβάτων.

Ὁ πύργος, ἐξ οὗ ὡς εἶπομεν ἀνωτέρω ἢ θέσις ἔλαβε τὸ ὄνομα, εἶναι κυκλικὸς καὶ ἔχει διάμετρον ἐσωτερικὴν 3,40^μ, πάχος δὲ τοίχου 1,10^μ καὶ σώζεται μέχρις ὕψους δύο μέτρων. Εἶναι ὠκοδομημένος ἐκ μικρῶν ἀργῶν λίθων ἄνευ πηλοῦ καὶ δὲν ἔχει εἴσοδον, διότι φαίνεται ὅτι αὕτη ἔκειτο ὑψηλότερον καὶ ἦτο προσιτὴ διὰ κλίμακος. Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ πύργου ἀνέσκαψα μέχρι τοῦ βράχου, ἀλλὰ δὲν εὗρον δυστυχῶς οὐδὲν σαφὲς τεκμήριον ὀρίζον τὴν ἐποχὴν, καθ' ἣν ἐκτίσθη.

Πέραν τοῦ ἀκρωτηρίου εἰσέρχει εἰς τὴν θάλασσαν ἄλλη, μικροτέρα πολὺ, βραχῶδης γλῶσσα, ἐφ' ἧς ὡσαύτως σώζονται ἐρείπια ὅμοια τοῖς περιγραφείσιν, ἀλλ' ὀλίγα· μεταξύ δὲ τῆς γλώσσης ταύτης καὶ τοῦ ἀκρωτηρίου κολποῦται ἡ παραλία εἰς ὀρμίσκον λίαν ἀσφαλῆ διὰ μικρὰ πλοῖα. Ἄλλος ὄρμος ὑπάρχει πρὸς δυσμὰς τοῦ ἀκρωτηρίου Πύργου.

Λείψανα κατοικήσεως ἀνεκαλύφθησαν καὶ παρὰ τὸ νεκροταφεῖον τῆς Ἀθύσσου· ἤδη πλησιέστατα τῶν τάφων φαίνονται τοῖχοι τινὲς, ὧν ὅμως ἡ ἡλικία δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀρισθῇ μετ' ἀκριβείας, εὗρον δ' ἐνταῦθα ἐπὶ τῆς ἐπιφανείας λίθον στρογγύλον φέροντα ἐντομὴν περὶ τὸ μέσον (πίν. 8, 14). Ἀπωτέρω, περὶ τὰ πενήντα μέτρα μα-

κρὰν τοῦ νεκροταφείου, εὐρίσκονται ἐπὶ τῆς βράχως βραχῶδους ἀκρωτηρίου τὰ λείψανα δύο μακρῶν παραλλήλων τοίχων, οἵτινες ἀπέχουσιν ἀλλήλων τριάκοντα περίπου μέτρα καὶ περιέβαλλον ἕκτασιν οὐχὶ μικράν. Καὶ τούτων τῶν τοίχων ἡ ἐποχὴ δὲν ὀρίζεται· μέρος ὅμως τοῦ ὑπ' αὐτῶν περιβαλλομένου χώρου εἶναι οἶονεὶ κατεσπαρμένον διὰ πλήθους τεμαχίων λίθου ὀψιανοῦ, ἀμόρφων κατὰ τὸ πλεῖστον. Ἐν μικρᾷ δὲ δοκιμαστικῇ ἀνασκαφῇ, ἣν ἐπεχείρησα αὐτόθι, συνέλεξα ἐν βραχεῖ σωρὸν ἄλλων τεμαχίων ὀψιανοῦ καὶ λεπίδων ἐκ τοῦ αὐτοῦ λίθου καὶ πλήθος τεμαχίων πήλινων ἀγγείων συγχρόνων τοῖς τοῦ Πύργου· πρὸς τούτοις εὗρον ἐν πήλινον σφονδύλιον, ὄστρακα πορφυρῶν καὶ πεταλίδων καὶ—ὅπερ τὸ σπουδαιότατον πάντων—πέντε τεμάχια σκωριῶν προεργουμένων κατὰ τὸν καθηγητὴν τῆς ὀρυκτολογίας κ. Μητσόπουλον καὶ τὸν ὑψηγητὴν κ. Σκουφρον ἀπὸ καμινεύσεως χαλκούχων μεταλλευμάτων.

Ὁ Bent ἀναφέρει ὅτι εἶδεν ἐν Ἀντιπάρῳ λόφον οὕτω κατεσπαρμένον διὰ τεμαχίων ὀψιανοῦ. Ἐγὼ δὲν ἐπεσκέφθην τὸν λόφον τοῦτον, οὔτε περὶ τῶν ἐν τῷ βυθῷ τῆς θαλάσσης μεταξύ Ἀντιπάρου καὶ Δεσποτικοῦ ἐρειπίων δύναμαι νὰ εἶπω τι—ὅμοια λέγεται ὅτι ὑπάρχουσι καὶ παρὰ τὴν Ἀθύσσον¹—εἰς τὰ νοτιοδυτικὰ ὅμως τοῦ Δεσποτικοῦ σώζονται πάλιν ἐρείπια τινὰ προϊστορικῶν χρόνων. Ἐκεῖ εἰς μικρὰν ἀπόστασιν ἀπὸ τοῦ Λειβαδίου ὑπέρκειται τῆς κρημνώδους ἀκτῆς τῆς θαλάσσης βράχος μέγας, ὅστις ἀπεσπάσθη ποτὲ ἀπὸ τοῦ παρακειμένου ὄρους καὶ χωρίζεται νῦν ἀπ' αὐτοῦ διὰ διασφάγος ἰκανῶς εὐρείας. Ὁ πανταχόθεν ἀπότομος οὗτος βράχος, ὅστις εἶναι καὶ ὀλίγον στρογγύλος, καλεῖται Χειρόμυλος, φέρει δ' ἐπὶ τῆς κορυφῆς του λείψανα προϊστορικῶν οἰκήσεων, ἦτοι τοίχους τινὰς ἀνήκοντας εἰς τετράγωνον οἶκημα καὶ πλήθος τεμαχίων ἀγγείων χαρακτηριστικῶν τῆς ἐποχῆς. Δυστυχῶς, ἂν καὶ εἶχον σκοπὸν νὰ σκάψω ἐνταῦθα μετὰ τὴν ἀνασκαφὴν τῶν τάφων τοῦ Δεσποτικοῦ, ὅμως δὲν ἐπρόφθασα, διότι ἀπεκλείσθη ὑπὸ τοῦ χειμῶνος ἐν Ἀντιπάρῳ· σημειῶ μόνον ὅτι πλὴν τῶν ἄλλων εἶδον τρεῖς πλάκας, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἀνήκον εἰς κλίμακα.

¹ Τοῦτο ἔκρουσε παρὰ τῶν κατοίκων ἤδη ὁ Ross, *Reisen auf den Inseln des gr. Meeres*, I σ. 51.

Β. Ὁ κυκλαδικὸς πολιτισμὸς.

Αἱ μέχρι σήμερον ἐν ταῖς νήσοις ἐνεργηθεῖσαι συστηματικαὶ ἀνασκαφαί, ὧν τὰ ἀποτελέσματα ἐγένοντο γνωστά, καὶ αἱ τυχαῖαι ἀνακαλύψεις δὲν ἐξαρκουσιν, ὅπως ἀποπειραθῶμεν νὰ περιγράψωμεν τὴν εἰκόνα τοῦ παναρχαίου νησιωτικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐκ πολλῶν νήσων οὐδὲν πρὸς τὴν ἐποχὴν ἐκείνην σχετιζόμενον ἔχομεν καὶ ἐξ ἄλλων ἐλάχιστα· πόσον δὲ εὐκόλον εἶναι ἢ ἔλλειψις ἀκριβῶν πληροφοριῶν ἐξ ὅσον οἶόν τε πλείστων μερῶν καὶ ἢ ἐκ τούτου ἄγνοια τῶν τοπικῶν ἐθίμων νὰ παραγάγη ἡμᾶς εἰς συμπεράσματα ἐσφαλμένα, ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς διαφορᾶς, ἣτις ὑπάρχει ὡς πρὸς τὰ ὅπλα μεταξύ τῶν τάφων τῆς Ἀμοργοῦ καὶ τῶν τάφων τῆς Πάρου, Ἀντιπάρου καὶ Δεσποτικοῦ. Ἔως οὗ ὁμοῦ ἐξερευνηθῶσι καὶ ἄλλαι πλείονες νῆσοι, ἐπιτρέπεται νὰ ἀνασκοπήσωμεν, τί ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας πρὸ πάντων ἐξάγεται περὶ τοῦ ἀρχαιοτάτου πολιτισμοῦ τῶν Κυκλάδων.

Ἐν ταῖς νήσοις τοῦ Αἰγαίου, ὅπουδῆποτε καὶ ἂν κατοικῆ τις, πάντοτε ἢ θάλασσα δὲν θ' ἀπέχη πολὺ· τὰ πλεῖστα ὅμως τῶν νεκροταφείων καὶ ἐν Ἀμοργῷ καὶ ἐν Πάρῳ, Ἀντιπάρῳ καὶ Δεσποτικῷ κεῖνται, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἐπ' αὐτῆς τῆς ἀκτῆς τῆς θαλάσσης. Εἰς τὰ νοτιοανατολικά τῆς Πάρου εἶναι συγκεντρωμένα ἐξ νεκροταφεῖα ἐπὶ ἐκτάσεως τεσσάρων ἕως πέντε χιλιομέτρων, τὸ μᾶλλον δὲ πρὸς τὰ μεσόγεια κείμενον, τὸ τῆς Παναγίας, δὲν ἀπέχει τῆς θαλάσσης πλέον τῶν 20 λεπτῶν τῆς ὥρας. Ἐπειδὴ δὲ πλησίον τῶν νεκροταφείων ἔκειντο αἱ κατοικίαι — εἶδομεν ὅτι εἰς τὰ Δωκαθίσματα τῆς Ἀμοργοῦ καὶ εἰς τὸν Πύργον καὶ τὴν Ἄβυσσον τῆς Πάρου αἱ κατοικίαι συνείχοντο μετὰ τῶν νεκροταφείων — ἀκολουθεῖ ὅτι καὶ οἱ συνοικισμοὶ ἦσαν παράλιοι καὶ εἰς τινὰς ἀκτὰς μάλιστα λίαν πυκνοί. Ἄλλ' ἐὰν κρίνωμεν, ὡς δικαιούμεθα, ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν τάφων ἐκάστου νεκροταφείου, θὰ συμπεράνωμεν ὅτι ἄλλοι μὲν συνοικισμοὶ ἀπετέλουν μικρὰς κώμας, ἄλλοι δὲ δὲν περιελάμβανον ἢ ὀλιγίστας μόνον κατοικίας· διότι τὸ νεκροταφεῖον τῶν Γλυφῶν π. χ. περιεῖχε δέκα μόνον τάφους. Τὰ ἐκτενῆ νεκροταφεῖα ἀποδεικνύουσιν ὅτι ὑπῆρχον συνοικισμοὶ ἐκ πλείονων, συγγε-

νῶν πιθανῶς οἰκογενειῶν — κατοικίαι γενῶν —, ἐνῶ τὰ ἐξ ὀλίγων τάφων συγκείμενα ἀνήκον ἴσως εἰς μίαν μόνην οἰκογένειαν μακρὰν τῶν ἄλλων κατοικοῦσαν. Οἱ δὲ μεμονωμένοι τάφοι, οὓς ἀπηντήσαμεν μάλιστα μὲν ἐν Ἀμοργῷ, ἀλλὰ καὶ ἐν Πάρῳ, μαρτυροῦσι πιθανῶς ὅτι αἱ μεταναστεύσεις τῶν οἰκογενειῶν ἀπὸ τόπου εἰς τόπον δι' οἰονδήποτε λόγον δὲν ἦσαν σπάνιαι, συχνότεραι δὲ πολὺ ὡς φαίνεται ἐν Ἀμοργῷ. Μεταξὺ τῶν διαφόρων γενῶν ἢ τῶν διαφόρων οἰκογενειῶν παρατηροῦνται διαφοραὶ τινες κατὰ τὰ ἔθιμα ἢ τὸν πλοῦτον· οὕτω εἶπομεν ὅτι ἐν Δεσποτικῷ δύο συστάδες ἀπετελοῦντο μόνον ἐκ διπλῶν τάφων, οἵτινες ἐν ἄλλοις νεκροταφείοις εἶναι σχεδὸν τελείως ἄγνωστοι· ἐν τῷ νεκροταφείῳ δὲ τοῦ Πύργου οἱ πλείστοι τῶν τάφων ἦσαν μικροῦ μεγέθους. Τὰ νεκροταφεῖα ἄλλιν Γλυφῶν καὶ Παναγίας ἐφαίνοντο καὶ ἐκ τῆς κατασκευῆς τῶν τάφων καὶ ἐκ τῶν κτερισμάτων πλουσιώτερα πάντων τῶν ἄλλων τῆς Πάρου, τὸ δὲ τῶν Καψάλων ἐν Ἀμοργῷ ἦτο πολὺ πενιχρότερον τῶν τοῦ Κάπρου καὶ τῶν Δωκαθισμάτων¹.

Περὶ τῶν οἰκιῶν, αἵτινες ἀπετέλουν τοὺς συνοικισμοὺς τούτους τῶν γενῶν καὶ οἰκογενειῶν, παρέχουσιν ἡμῖν ἰδέαν τινὰ τὰ ἐν Πύργῳ ἐρείπια. Ἡ οἰκοδομικὴ τῶν νησιωτῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην εὐρίσκετο εἰς τὸν αὐτὸν περίπου βαθμὸν ἀναπτύξεως, ὃν κατεῖχεν ἐν τῇ δευτέρᾳ πόλει τῆς Τροίας. Βάσεις κιόνων δὲν εὐρέθησαν, δὲν γνωρίζομεν δὲ καὶ ἐὰν μετεχειρίζοντο πλίνθους ὡμάς· μετεχειρίζοντο ὁμοῦ, ἐνίοτε τοῦλάχιστον, τὴν ἐκ πηλοῦ καὶ ἀχύρων ἀλοιφήν τῶν τοίχων. Οἱ λίθοι εἶναι ἀκατέργαστοι, ὅπως εὐρίσκοντο ἢ εὐκόλως ἐκ μειζόνων ἐθραύοντο, ἐν τῇ προτιμῆσει ὁμοῦ τῶν πλακωτῶν λίθων διαφαίνεται ἤδη τάσις πρὸς εὐπρεπεστέραν καὶ συγχρόνως στερεωτέραν τοιχοδομίαν· διότι αἱ πλάκες ἐφαρμόζονται καλλίτερον καὶ πατοῦσιν ἀσφαλέστερον. Φροντὶς οὐχὶ μικρὰ κατεβάλλετο καὶ ὡς πρὸς τὸ ἔδαφος τῶν οἰκημάτων, τὸ ὁποῖον ἐστρώνετο διὰ πλακῶν ἢ διὰ χώματος πεπατημένου ἐπὶ λίθων μικρῶν καὶ χαλίκων. Ἐὰν δὲ ἢ ἀνωτέρω κατ' εἰκασίαν γενομένη ἀναπαράστασις τῶν σχεδίων εἶναι ὀρθή, τότε καὶ ἢ κάτοψις τῶν οἰκημάτων ἐπὶ τοῦ ἀκρωτηρίου Πύργου ἐν

¹ Ὁμοίως διαφορὰς παρατήρησε καὶ ὁ Bent (l. c. σ. 49) μεταξύ τῶν νεκροταφείων τῆς Ἀντιπάρου.

ταῖς γενικαῖς γραμμαῖς δὲν ἦτο οὐσιωδῶς διάφορος τῆς τῶν ἀπλουστέρων τρωικῶν καὶ μυκηναϊκῶν μεγάρων. Αἱ δ' ἀπεστρογγυλωμέναι γωνίαι τοῦ ὄψοματιοῦ Ἐάνευρίσκονται φαίνεται καὶ ἐν τοῖς προϊστορικοῖς ἐρειπίοις τῆς Θήρας, ἔνθα κακῶς νομίζω ἐξηγοῦνται ὑπὸ τοῦ Fouqué¹. Κατὰ τὴν γνώμην μου ἀποδεικνύουσιν ἀπλουστὰτα, ὅτι εὐρισκόμεθα ἐν ἐποχῇ καθ' ἣν τὰ τετράγωνα οἰκήματα δὲν εἶχον εἰσέτι ἐπικρατήσῃ δριστικῶς τῶν κυκλωτέρων, ἅτινα παριστῶσιν αἱ δύο λίθιναι πυξίδες ἐκ Μήλου καὶ Ἀμοργοῦ².

Καὶ ἡ κεραμεικὴ τῶν νησιωτῶν εἶχεν ἤδη προοδεύσει ἰκανῶς, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ καλλίτερα ἐκ τῶν ἔργων αὐτῆς· διότι ἀληθὲς εἶναι ὅτι δὲν παρατηρεῖται ἐν πᾶσιν ἡ αὐτὴ τελειότης ἐργασίας, ἀλλ' ὑπάρχουσι μεταξὺ ἀγγείων τοῦ αὐτοῦ μέρους ἢ μεταξὺ τῶν ἀγγείων ἐνός μέρους καὶ τῶν ἀγγείων ἄλλου διαφορᾶ οὐχὶ μικραὶ μαρτυροῦσαι βαθμιαίαν ἀνάπτυξιν τῆς τέχνης ἐν χρόνῳ μᾶλλον ἢ ἤττον μακρῷ. Τὰ ἀγγεῖα, ἅτινα ἐγὼ ἐν τοῖς τάφοις τῆς Ἀμοργοῦ εὔρον, δὲν εἶναι πολλὰ· τούτων δὲ τὰ πλείστα εἶναι ἄτεχνα, ὁ πηλὸς αὐτῶν συνήθως ἐρυθρὸς καὶ οὐχὶ καθαρὸς, ἀλλ' ἀναμειγμένος μετ' ἄμμου καὶ μικρῶν θραυσμάτων λίθου, ἢ δ' ἐπιφάνεια ἐνίοτε ὄχι μόνον ἀστίλβωτος, ἀλλὰ καὶ ἀνώμαλος. Ἐν τῶν ἀτεχνοτάτων, τὸ ὅποιον εἶναι καὶ ἀτελεῶς ὠπτημένον, εἶναι τὸ ἀγγεῖον πίν. 9,11, τὸ εὐρεθὲν ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ μετὰ τοῦ ἀργυροῦ διαδήματος (ἀνωτ. σ. 155). Ἐν ἄλλοις τάφοις ὅμως εὐρέθησαν ἀγγεῖα πολὺ τελειότερα, τοιοῦτο δὲ καλῶς εἰργασμένον καὶ καλῶς ὠπτημένον ἀγγεῖον, οὗ ἡ ἐπιφάνεια εἶναι ὀμαλὴ καὶ λεία καὶ ὁ πηλὸς ἤδη ἀρκετὰ καθαρὸς, εἶναι τὸ ἐκ τάφου 14 (πίν. 9,21). Τὰ ἐκ τοῦ λάκκου τῆς Ἀμοργοῦ ἀγγεῖα συμφωνοῦσι γενικῶς μετὰ τῶν ἐν τοῖς τάφοις ἀνακαλυφθέντων, ὑπάρχουσι δὲ καὶ μεταξὺ αὐτῶν καλλίτερα καὶ χειρότερα ἔργα. Ὁ πηλὸς εἶναι συνήθως, ὅπως καὶ ἐν τοῖς ἐκ τῶν τάφων,

¹ Santorin et ses éruptions, σ. 98: partout les angles des murs sont arrondis en dedans des chambres. . . . Cette particularité doit être attribuée certainement à la grossièreté origininaire de la construction, mais beaucoup plus encore au tassement qui s'est opéré à la longue par l'écrasement des morceaux de bois décomposés.

² Τὴν ἐξ Ἀμοργοῦ πυξίδα, Athen. Mitth. 1886 σ. 16 κξ., Beilage 1, A¹, χαρακτηρίζει καὶ ὁ Much, Kupferzeit σ. 147, ὡς eine Art Hausurne.

χρώματος ἐρυθροῦ καὶ οὐχὶ καθαρὸς, ἢ ὀπτησις ὅμως τῶν πλείστων ἐπαρκῆς καὶ ἡ ἐπιφάνεια ἄλλοτε μὲν λεία, ἄλλοτε δὲ τραχεῖα. Ἴχνη σαφῆ τροχοῦ ἐπὶ ἐνός μόνου ἀγγείου ἐξ Ἀμοργοῦ παρετήρησα, ἐπὶ τοῦ ποτηρίου πίν. 9,25, τὸ ὅποιον εὐρέθη ἐν τάφῳ 10, ἐν τῷ νεκροταφείῳ Καψάλων.

Τὰ ἐκ τῶν τάφων τῆς Πάρου, Ἀντιπάρου καὶ Δεσποτικοῦ ἀγγεῖα εἶναι κατὰ τὸ πλεῖστον ὀμοειδῆ· ὁ πηλὸς αὐτῶν εἶναι πάλιν οὐχὶ καθαρὸς, μέλαια δὲ — σπανιώτερον πολὺ ὑπέρυθρος — καὶ ἡ ὀπτησις ἀτελεστέρα ἢ ἐπὶ τῶν πλείστων ἐξ Ἀμοργοῦ ἀγγείων. Ἡ ἐπιφάνεια ὅμως συνήθως εἶναι ὀμαλὴ καὶ ἐστιλβωμένη διὰ τοῦ στιλβωτηρίου, καλύπτεται δὲ συχνὰ ὑπὸ κοσμημάτων χαραχθέντων πρὸ τῆς ὀπτήσεως τῶν μὲν δι' ὀξέος, τῶν δὲ δι' ἀμβλυτέρου ἐργαλείου· τὰ κοσμήματα δὲ τῶν πυξίδων, ὡς τὰ τῆς πίν. 9,31, μοὶ φαίνεται ὅτι δὲν ἐχαραχθήσαν πάντα ἄνευ μηχανικοῦ τινος βοηθήματος. Ἐξαίρεσις, δύναται τις νὰ εἴπῃ, ἀπὸ τῶν ἄλλων ἐκ τῶν τάφων ἀγγείων ἀποτελεῖ ἡ ἐν τάφῳ 111 ἀνακαλυφθεῖσα πυξὶς πίν. 9,22, ἥτις εἶναι καλῶς ὠπτημένη, χρώματος ἐρυθροῦ ἀνοικτοῦ καὶ πηλοῦ σχετικῶς καθαρῷ. Τὰς ιδιότητας δὲ ταύτας, ἤτοι ὀπτησιν καλὴν καὶ χρῶμα ἀνοικτόν, συχνὰ δὲ καὶ πηλὸν μᾶλλον ἢ ἤττον καθαρὸν, ἔχουσι καὶ τὰ ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ Πύργου ἀνακαλυφθέντα θραύσματα ἀγγείων· ἐνεκα τούτου ἡ γενικὴ ἐντύπωσις, ἣν προξενοῦσι ταῦτα, εἶναι ὅτι, ἂν καὶ δὲν ἐξέρχονται τῶν ὀρίων τῆς κυκλαδικῆς ἐποχῆς, ὅμως παριστῶσι βαθμὸν ἀναπτύξεως τῆς κεραμεικῆς ἀνωτερον τοῦ ὑπὸ τῶν τάφων ἐκπροσωπούμενου. Ἐπίσης ἀξία σημειώσεως εἶναι ἡ διαφορὰ μεταξὺ τάφων καὶ ἐρειπίων ὡς πρὸς τὰ σχήματα καὶ τὰ κοσμηματα τῶν ἀγγείων· διότι ἐν τοῖς τάφοις τῆς Πάρου, Ἀντιπάρου καὶ Δεσποτικοῦ δὲν ἀπαντῶσιν ὑπὸ τοῦς πυθμένας τῶν ἀγγείων τὸ ἐντυπον φύλλον καὶ τὸ πλέγμα, εὐρέθησαν ὅμως ἐν τοῖς ἐρειπίοις Πύργου ἐπὶ ποτηρίων, ὧν τὸ σχῆμα εἶναι κοινὸν μὲν ἐν Ἀμοργῷ ἐν τε τοῖς τάφοις καὶ τῷ λάκκῳ, ἄγνωστον δ' ἐν τοῖς τάφοις τῆς Πάρου. Ἡ κυλινδρική πάλιν πυξὶς μετὰ κοσμημάτων ἢ ἄνευ κοσμημάτων λείπει ἐκ τῶν ἐρειπίων, ὅπως λείπει ὡς φαίνεται καὶ ἐκ τῶν τάφων τῆς Ἀμοργοῦ· ὡσαύτως δὲν ἐβεβαιώθη ὅτι ἐν τοῖς ἐρειπίοις Πύργου ὑπῆρχον δοχεῖα μετὰ βάσεως,

οἶον τὸ πίν. 9,6. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι τὰ ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ Πύργου ἀγγεῖα συγγενέουσι μᾶλλον πρὸς τὰ ἀγγεῖα τῆς Ἀμοργοῦ ἢ πρὸς τὰ ἐκ τῶν νεκροταφείων τῆς Πάρου καὶ τῶν παρ' αὐτὴν δύο μικροτέρων νήσων. Τὸ φαινόμενον τοῦτο δυνατόν νὰ σημαίνει ὅτι τὰ ἐρειπία Πύργου δὲν εἶναι ἀκριβῶς σύγχρονα τοῖς ἐν Πάρῳ τάφοις· πιθανώτερα ὅμως φαίνεται εἰς ἐμὲ ἄλλη ἐξήγησις. Εἶναι δηλαδὴ περιέργον, ὅτι ἐν τοῖς τάφοις τῶν περὶ τὴν Πάρου νήσων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μόνον δύο εἰδῶν ἀγγεῖα ἀπαντῶσιν, ἤτοι πυξίδες κυλινδρिकाὶ ἢ σφαιρिकाὶ καὶ δοχεῖα μετὰ βάσεως ἢ ἄνευ βάσεως. Ὑποθέτω λοιπὸν ὅτι τῶν ἀγγείων τούτων τὰ σχήματα εἶχον καθιερωθῆ ὑπὸ τῆς πολυχρονίου χρήσεως ὡς κτερίσματα τῶν τάφων καὶ ἕνεκα τούτου ἀπαντῶσιν ἐν αὐτοῖς τόσον συχνά, ἐνῶ ἐν τῷ βίῳ ἄλλα ἀγγεῖα ἦσαν βεβαίως χρησιμώτερα καὶ συνηθέστερα τῶν πυξίδων, ὧν πολλάι τοῦλάχιστον ἐχρησίμευσαν ἢ πρὸς φύλαξιν κοσμημάτων (προβ. τάφ. 88, 93, 107, 138) ἢ πρὸς ἄλλας ἀνάγκας τοῦ στολισμοῦ. Ἐκ τούτου δὲν μοι φαίνεται παράδοξον, ὅτι ἐν τοῖς ἀνασκαφεῖσιν ἐρειπίοις δὲν εὑρομεν πυξίδας οὐδὲ δοχεῖα μετὰ βάσεως· διότι καὶ ταῦτα, ἐὰν κρίνωμεν ἐκ τῶν ὁμοίων μαρμαρίνων δοχείων (ἴδε κατωτέρω), πρὸ πάντων ὡς κτερίσματα πρέπει νὰ κατεσκευάζοντο. Τὸ δ' ἔντυπον πλέγμα καὶ τὸ φύλλον δὲν ἀπαντῶσιν ἐν τοῖς τάφοις τῆς Πάρου, διότι δὲν ἀπηντήσαμεν ἐν αὐτοῖς τὰ ποτήρια, ἐφ' ὧν ἐκεῖνα ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ εὐρίσκονται. Ἐπίσης ἐκ τούτου ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἀτελής ὄπτησις καὶ ἐν γένει ἡ ἀρχαικώτερα κατασκευὴ τῶν ἐκ τῶν τάφων ἀγγείων· φαίνεται δηλαδὴ ὅτι τὰ διὰ κτερίσματα προωρισμένα ἀγγεῖα ἐξηκολούθουν νὰ πλάττωσι καὶ ὀπτῶσι κατὰ τὸν παραδεδομένον τρόπον καὶ ὅταν ἀκόμη ἢ κατασκευὴ τῶν ἐν τῷ βίῳ χρησίμων εἶχεν ἤδη προοδεύσει πολὺ.

Ὁ τροχός, οὗ τὰ ἴχνη ἐν Ἀμοργῷ ἐπὶ ἐν' ἑς μόνου ἀγγείου παρατηρήσαμεν, φαίνεται ὅτι ἦτο ἄγνωστος καὶ ἐν Πάρῳ καὶ Ἀντιπάρῳ καὶ Δεσποτικῷ· ἐπὶ πολλῶν ὅμως ἀγγείων, μάλιστα ἐκ τῶν ἐρειπίων τοῦ Πύργου, ἐγένετο πιθανῶς χρῆσις μηχανικοῦ τινος βοθητικοῦ μέσου¹.

¹ Ὁμοίον τι παραδέχεται ὁ Dümmeler, Athen. Mitth. 1886 σ. 221, περὶ τῶν ἀρχαιοτάτων κυπριακῶν ἀγγείων καὶ ὁ Poppelreuter,

τὰ συνηθέστερα τῶν ἐπὶ τῶν ἀγγείων ἀπαντῶντων κοσμημάτων βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐπὶ τοῦ πίνακος 9¹. Πάντα εἶναι ἐγγάρακτα, ἐπὶ οὐδενὸς δὲ ἀγγείου εἶδον ἐγὼ κοσμήματα γραπτὰ οὔτε χρῶμα ἐν γένει· μόνον ἐν τεμάχιον εὔρον ἐν τοῖς ἐρειπίοις Χειρομύλου ἐν τῇ νήσῳ τοῦ Δεσποτικοῦ, τοῦ ὁποῦ ἢ τραχεῖα ἐπιφάνεια καλύπτεται ὑπὸ ἀραιοῦ ἀμαυροῦ μέλανος χρώματος, ἐνῶ ὁ πηλὸς εἶναι ἐρυθρός. Ἐκ δὲ τῶν ὑπὸ τοὺς πυθμένας ἐντυπωμάτων τὸ μὲν φύλλον νομίζω ὅτι νῦν πρῶτον γίνεται γνωστόν, τὸ πλέγμα ὅμως παρατήρησαν ἐπὶ τεμαχίων ἀγγείων ἤδη ὁ Dümmeler² καὶ ὁ Myres³, ὧν ὁ πρῶτος ἀναφέρει καὶ «ἀνέχδοτον ἀναλογίαν» ἐκ τάφου τῆς Κύπρου τρωικῆς ἐποχῆς· κατὰ πόσον ὅμως τοῦτο εἶναι ἀληθές, ἀγνοῶ, διότι ὁ Dümmeler μικρὸν μόνον τεμάχιον πυθμένος ἔχων πρὸ ὀφθαλμῶν δὲν ἀντελήφθη, ὡς φαίνεται, ὀρθῶς οὔτε τῆς θέσεως οὔτε τοῦ χαρακτῆρος τοῦ ἐντυπώματος· ὁ δὲ Myres μνημονεύει ὅτι ἐπὶ ἀγγείων τῶν ἰθαγενῶν τῆς βορείου Ἀμερικῆς συνήθης εἶναι ἢ χρῆσις ὁμοίων ποικιλιμάτων. Πλησιέστερα ὅμως καὶ συμφωνώτερα εἶναι ἄλλα δύο παραδείγματα. Ὁ Schliemann⁴ εὔρεν ἐπὶ τοῦ λόφου Μπεσίκια (Besika Tepeh) ἐν Τροίᾳ ἀγγεῖα, ὧν οἱ πυθμένες εἶναι «παχεῖς, ἐπίπεδοι καὶ φέρουσιν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ τὸν τύπον τῆς ἐξ ἀχύρων ψιάθου, ἐφ' ἧς μετὰ τὴν πλάσιν ἐτέθησαν». Ὁ δὲ Montelius δημοσιεύει⁵ τεμάχιον ἐκ τοῦ πυθμένος ἀγγείου εὑρεθὲν ἐν λιμναίᾳ οἰκῆσει τῆς βορείου Ἰταλίας καὶ σώζον τὸν τύπον «πλέγματος ἐκ σχοίνων ἢ ἀχύρων, τὸ ὅποιον ἄγει εἰς τὴν εἰκασίαν ὅτι τὸ ἀγγεῖον ἐτέθη ἐπὶ ψιάθου ὅπως ξηρανθῆ».

Ἐξ Ἀμοργοῦ καὶ Πάρου ἔχω πρὸς σύγκρισιν ὀκτὼ ἀγγεῖα φέροντα ἔντυπον τὸ πλέγμα· ἐκ τούτων τὰ μὲν ἐξ εἶναι ποτήρια σχήματος πίν. 9, 39, ὧν τὰ μέγιστα ἔχουσι διάμετρον τοῦ πυθμένος 0,07^m, ἐν εἶναι κυλινδρική πυξίς διαμέτρου 0,10^m καὶ ἐν τὸ τετράπλευρον σκευὸς οὗ ὁ πυθμῆν

Archäol. Anzeiger 1896 σ. 115, περὶ πολλῶν ἐκ τῶν ἀρχαιοτέρων τρωικῶν.

¹ Πρβ. καὶ Blinkenberg ἔ. ἀ. σ. 40 κέξ.

² Dümmeler, Athen. Mitth. 1886, σ. 38, Beilage 2, C 2.

³ Journal of the Anthrop. Institut XXVII (1897) πίν. 12, σ. 178 ἱξ.

⁴ Ilios σ. 873.

⁵ Civilisation primitive en Italie, Serie B, pl. 2, 22 καὶ σ. 46.

ἀπεικονίζεται πίν. 9, 24 καὶ οὐ τὸ μῆκος εἶναι 0,155^μ. Ἐκ τούτων φαίνεται ὅτι δὲν ἀπαντᾷ τὸ πλέγμα συνήθως ἐπὶ τῶν μεγαλειτέρων, ἀλλ' ἐπὶ τῶν μικροτέρων ἀγγείων· τὸ εἶδος δὲ καὶ τὴν κατασκευὴν αὐτοῦ δυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν ἀρκετὰ σαφῶς. Ἐπὶ τινῶν τὸ χόρτον εἶναι παχύτερον, ἐπὶ ἄλλων λεπτότερον, ἢ δὲ πλοκὴ εἶναι, συνήθως τούλάχιστον, ὡς ἢ τῶν πυθμένων τῶν καλάθων, ἀποτελεῖται ὁδηλαδὴ ἐκ συγκεντρικῶν κύκλων περιπλεγομένων περὶ στήμονας, οἵτινες ἀκτινοειδῶς διευθύνονται ἀπὸ τοῦ κέντρου πρὸς τὴν περιφέρειαν· ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ πλέγματος ἦτο κυκλικόν. Ἐπὶ τῆς μνημονευθείσης κυλινδρικής πυξίδος τὸ κέντρον τοῦ πλέγματος εἶναι ἐντετυπωμένον ἐπὶ τοῦ κέντρου τοῦ πυθμένος καὶ ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ εἶναι δυνατὸν ἢ διάμετρος τοῦ πλέγματος νὰ μὴ ἦτο μεγαλειτέρα τῆς διαμέτρου τῆς πυξίδος· ἐν ἄλλαις περιπτώσεσιν ὅμως τὸ πλέγμα ἦτο προφανῶς μεγαλειότερον τῶν πυθμένων καὶ τὰ ἀγγεῖα δὲν ἐτέθησαν ἐπὶ τοῦ κέντρου αὐτοῦ, ἔνεκα τούτου δὲ τὰ ἐπὶ τῶν πυθμένων ἐντετυπώματα δὲν σχηματίζουσιν ὀλοκλήρους συγκεντρικούς κύκλους, ἀλλὰ μόνον συγκεντρικὰ τόξα.

Ὅτι τὰ ἐντυπα ταῦτα πλέγματα δὲν εἶναι κυρίως κοσμήματα, φαίνεται πιθανὸν ἔνεκα τῆς θέσεως, ἣν κατέχουσιν· εἶδομεν δ' ὅτι ὁ Schliemann καὶ ὁ Montelius ὑποθέτουσιν, ὅτι τὰ ἀγγεῖα ἐτίθεντο ἐπὶ ψιαθῶν ὅπως ξηρανθῶσιν· ἡ εἰκασία αὕτη εἶναι ἢ πρώτη, ἣτις ἔρχεται εἰς τὸν νοῦν ἐκάστου, ὁ Myres ὅμως φρονεῖ ὅτι πιθανωτέρα εἶναι ἄλλη ἐξήγησις. Τὰ μικρὰ ἀγγεῖα, λέγει, ἠδύνατο ὁ κεραμεὺς νὰ πλάττῃ ἐπὶ ἐπιπέδου ἐπιφανείας ἄνευ τινὸς κινδύνου, ἀλλὰ τὰ μεγαλιότερα καὶ βαρύτερα δὲν ἦτο εὐκόλον νὰ περιστρέφονται κατὰ τὴν πλάσιν καὶ ἐκινδύνεον νὰ διαστραφῶσιν· ἐὰν ὅμως ὁ πηλὸς ἐτίθετο ἐπὶ κυκλοτεροῦς πλέγματος ἔχοντος τὸ μέγεθος τοῦ σκοπομένου πυθμένος καὶ κόμβου ἐν τῷ κέντρῳ, ἀπέφευγον τὴν ἐπαφὴν μετὰ τοῦ ἐδάφους καὶ ὁ ἐν τῷ κέντρῳ κόμβος ἀντικαθίστα μέχρι τινὸς τὸν κεραμεικὸν τροχόν.

Ἐὰν ἡ ἐξήγησις αὕτη ἦτο ὀρθή, θὰ εἶχομεν ἐν τῶν μέσων, τὰ ὅποια πρὸ τῆς ἐφευρέσεως τοῦ τροχοῦ ἢ πρὸ τῆς γενικῆς αὐτοῦ χρήσεως μετεχειρίζοντο οἱ νησιῶται κεραμεῖς· δυστυχῶς ὅμως τὸ πρᾶγμα δὲν φαίνεται ὅτι ἔχει οὕτως· διότι εἶδομεν

ὅτι τὸ ἐντυπον πλέγμα ἀπαντᾷ συνήθως ἀκριβῶς ἐπὶ τῶν μικροτέρων ἀγγείων, ὁ πυθμὴν δὲ, ὃν δημοσιεύει ὁ Myres, ἔχει τὴν μεγίστην πάντων τῶν εἰς ἐμὲ γνωστῶν διάμετρον, ἦτοι 0,25^μ. ἔπειτα τὸ πλέγμα ἦτο συχνὰ μεγαλιότερον τοῦ πυθμένος καὶ οὗτος δὲν ἔκειτο ἐπὶ τοῦ κέντρου τοῦ πλέγματος, ἀλλ' ἐκτὸς αὐτοῦ. Πλὴν τούτου δὲ βεβαίως πρέπει νὰ ζητηθῇ ἢ αὕτη ἐξήγησις δι' ἀμφοτέρα τὰ εἶδη τῶν τυπωμάτων, τὰ τε φύλλα καὶ τὰ πλέγματα· τὰ φύλλα ὅμως δυσκόλως ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσωσιν ὅπως περιστρέφονται ἐπ' αὐτῶν καὶ μετ' αὐτῶν τὰ ἀγγεῖα, ἐνῶ φυσικώτατον εἶναι νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἀπέθετον αὐτὰ ἐπὶ φύλλων πρὸ τῆς ὀπτήσεως πρὸς ξήρανσιν. Ἐκ τῶν φύλλων τὸ πίν. 9,11^α εἶναι κατὰ τὸν καθηγητὴν τῆς βοτανικῆς κ. Μηλιαράκη φύλλον λεύκης.

Πλὴν τῶν πηλίνων μετεχειρίζοντο καὶ λίθινα, συνήθως μαρμάρινα, ἀγγεῖα καὶ σκευή, ἦτοι δοχεῖα σφαιρικά μετὰ βάσεως καὶ δοχεῖα κωνικά (πίν. 10,18), πυξίδας, φιάλας μετὰ βάσεως ἢ ἄνευ βάσεως, πινάκια τετράπλευρα ἐπίπεδα καὶ πινάκια σκαφιδοειδῆ μετὰ περιχειλώματος ἢ ἄνευ περιχειλώματος. Ἐκ τούτων συνηθέστερα εἶναι τὰ σφαιρικά δοχεῖα (πίν. 10, ἀρ. 16, 17), ἅτινα εἶναι ὁμοιώματα τοῖς πηλίνοις, ἔχουσιν ὅμως πάντοτε βάσιν, ἐνῶ τὰ πλεῖστα τῶν πηλίνων στεροῦνται βάσεως, παριστώσι ὁδηλαδὴ τὰ μαρμάρινα τὸν νεώτερον καὶ μᾶλλον ἀνεπτυγμένον τύπον· διότι βεβαίως ἀρχαιότερον εἶναι τὸ σχῆμα τῶν ἄνευ βάσεως· τὰ ὅσα αὐτῶν εἶναι τέσσαρα καὶ πάντοτε ὀριζοντίως τετρημένα, ἐνῶ ἐκ τῶν πηλίνων τὰ μὲν μετὰ βάσεως ἔχουσι συνήθως ὡσαύτως ὀριζοντίως τετρημένα τὰ ὅσα, τὰ δὲ ἄνευ βάσεως συνήθως καθέτως. Κατ' ἀντίθεσιν δὲ πρὸς τὰ πηλίνα ἀγγεῖα ἐν γένει, ἐφ' ὧν ἅπαξ μόνον εὔρομεν σαφῆ τεκμήρια χρήσεως τοῦ τροχοῦ, ταῦτα τὰ μαρμάρινα δοχεῖα φαίνονται πάντα διὰ τοῦ τόρνου εἰργασμένα¹. Ἡ ἐπιφάνεια τῶν μέχρι σήμερον γνωστῶν δὲν φέρει κοσμήματα, εἶναι ὅμως ἐπιμελῶς λειπασμένη, ἢ δὲ χωρητικότης αὐτῶν εἶναι πολὺ μικρά, διότι ἡ ἐσωτερικὴ κοιλότης συνήθως οὔτε πλατυτέρα οὔτε βαθυτέρα πολὺ τοῦ λαιμοῦ εἶναι· ἔνεκα τούτου δὲ καὶ τὸ βάρος τῶν ἀγγείων εἶναι μέγα. Ἐν γένει

¹ Τούτο παρατήρησι καὶ ὁ Evans, Cretan Pictographs σ. 123 ἐν Κρήτῃ.

δὲν φαίνονται τὰ ἀγγεῖα ταῦτα λίαν κατάλληλα πρὸς τὰς χρεῖας τοῦ καθημερινοῦ βίου καὶ ἕνεκα τούτου πιστεύω ἐγὼ ὅτι κατεσκευάζοντο μόνον ὡς κτερίσματα, ἅτινα οἱ εὐπορώτεροι κατέθετον εἰς τοὺς τάφους ἀντὶ τῶν συνήθων πηλίνων.

Μετὰ τὰ δοχεῖα δεύτεραι κατὰ τὸ πλῆθος ἔρχονται αἱ φιάλαι καὶ τὰ φιαλίδια, ὧν ἐν τῶν ἐλαχίστων βεβαίως εἶναι τὸ ἐν εἰκόνι 7 ἀνεστραμμένον ἀπεικονιζόμενον. Πᾶσαι αἱ ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθεῖσαι φιάλαι εἶναι ἄνευ βάσεως καί τινες μὲν ἄνευ ὠτίων, ἄλλαι μεθ' ἐνὸς ἢ καὶ δύο διατρήτων ὠτίων καὶ ἢ πίν. 10,6 μετὰ δύο μικρῶν ἀτρήτων ἀποφύσεων· αὕτη φέρει ὑπὸ τὸν πυθμένα καὶ μικρὰν κοιλότητα, κατ' ἀπομίμησιν βεβαίως τῶν πηλίνων ἀγγείων, ἐφ' ὧν συχνὰ ἀπαντᾷ τὸ γνῶρισμα τοῦτο¹. Ἐντὸς δὲ δύο (τάφ. 14 καὶ 98) σώζονται ζωηρὰ ἴχνη χρώματος ἐρυθροῦ, τὸ ὅποιον ἔτριβον ἐν αὐταῖς, καὶ μία ἄλλη δὲν φέρει μὲν νῦν τοιαῦτα ἴχνη, εὐρέθη ὅμως παρ' αὐτὴν ὁ τριπτήρ (τάφ. 113). Πρὸς τὴν αὐτὴν δὲ ἡ ὁμοίαν χρῆσιν συνδεομένη μετὰ τοῦ καλλωπισμοῦ τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν ἦσαν βεβαίως προωρισμένοι καὶ ἐκ τῶν ἄλλων φιαλῶν πολλαὶ καὶ οὐχὶ αἱ μικρότεραί μόνον², ἐπίσης τὰ ἐπίπεδα καὶ τὰ σκαριδοειδῆ πινάκια· διότι καὶ ἐπὶ τριῶν ἐξ αὐτῶν σώζονται ἴχνη χρώματος ἐρυθροῦ. Τὸ μέγιστον τῶν πινακίων τούτων (πίν. 10,12), τὸ ἐν τάφῳ 129 ἀνακαλυφθέν, ἔχει μῆκος 0,265^μ καὶ πλ. 0,15^μ, εἶναι δὲ τετρημένον εἰς τὰς τρεῖς σωζόμενας γωνίας· ἐν ἄλλο εἶναι ὁμοίως τετρημένον εἰς τὰς τέσσαρας γωνίας (πίν. 10, 13), ἄλλο μόνον εἰς τὰς δύο (πίν. 10, 11) καὶ ἄλλα δύο (πίν. 10, 14 καὶ 15) οὐδὲν τρημα ἔχουσιν³.

Ἐκ τῶν εἰρημένων βλέπομεν ὅτι τὰ πλεῖστα ἐκ τῶν λιθίνων ἀγγείων καὶ σκευῶν ἢ κατεσκευάζοντο ἐξ ἀρχῆς ὡς κτερίσματα ἢ ἦσαν προωρισμένα δι' εἰδικὰς χρήσεις, δι' ἃς τὰ πήλινα δὲν ἦσαν ἴσως λίαν κατάλληλα· διότι βεβαίως τὰ χρώματα τρίβονται καλλίτερον ἐντὸς λιθίνου ἢ ἐντὸς πηλίνου σκεύους. Δὲν εἶναι λοιπὸν ὀρθὸν ἐκ τῆς παρουσίας

¹ Blinkenberg ἱ. ἀ. σ. 26, σημ. 1.

² Ἰχνη ἐρυθροῦ χρώματος παρατήρησεν ὁ U. Köhler, Athen. Mitth. 1884 σ. 160, 161, ἐντὸς φιάλης μαρμαρινῆς ἰκανῶς μεγάλης. Ἐν ἄλλῃ δὲ ὁ Dümmiler, αὐτόθι, 1886 σ. 18.

³ Ἐν σκαριδοειδῆς πινάκιον ἐκ Νάξου ἐδημοσίευσεν ὁ Fiedler, Reise durch Griechenland. II πίν. 2, εἰκ. 3, ὅστις ὑποθέτει (σ. 314) ὅτι εἶναι ἱερὸν λίκνον, ἐν ᾧ ἐλίκνιζον θεῖον τινα ἢ ἄλλο τι ἱερὸν.

τῶν λιθίνων ἀγγείων ἐν τοῖς τάφοις νὰ συμπεραίνωμεν, ὅτι ἡ νησιωτικὴ κεραμεικὴ εὐρίσκετο ἐν νηπιῶδει καταστάσει. Ἡ κεραμεικὴ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἠδύνατο ἤδη νὰ κατασκευάζῃ ἀγγεῖα διαφόρων μεγεθῶν καὶ διαφόρων σχημάτων καλῶς ὠπτημένα καὶ στερεὰ (ἀγγεῖα ἐκ τῶν ἐρειπίων Πύργου), ταῦτα δὲ καὶ μετεχειρίζοντο οἱ νησιῶται ἐν τῷ κοινῷ βίῳ. Ἄλλ' ὅσονδῆποτε ἀνεπτυγμένη καὶ ἂν εἶναι ἡ κεραμεικὴ, ὁ ἄνθρωπος δὲν ἀρκεῖται εἰς αὐτὴν· ζητεῖ καὶ ἄλλας ὕλας, ἐξ ὧν κατασκευάζει ἔργα διαρκέστερα ἢ τιμιώτερα ἢ ἀμφότερα. Ἐν ἔσῳ δὲ τὰ μέταλλα ἦσαν λίαν σπάνια, τὰ κομψότερα καὶ πολυτελέστερα σκεύη, τὰ διὰ προσφιλεῖς νεκροὺς προωρισμένα ἢ τὰ χρήσιμα εἰς τὸν καλλωπισμὸν, κατεσκευάζοντο ἐκ λίθου καὶ συνήθως μαρμάρου, οὗ ἡ λάμπουσα λευκότης ἐπαυξάνει τὸ κάλλος τοῦ σχήματος.

Τὸ ἐρυθρὸν χρῶμα¹ ἔτριβον ἐν ταῖς φιάλαις καὶ τοῖς πινακίοις ἢ διὰ κοινῶν χαλίκων (ἴδε τάφον Ἀμοργοῦ, ἐν ᾧ εὐρέθη τὸ ἀργυροῦν διάδημα, καὶ τάφους 56, 113, 129) ἢ δι' ἐπίτηδες πρὸς τοῦτο εἰργασμένων τριπτήρων (τάφ. 17. 21. 56. 98, πίν. 8, ἀρ. 9. 10. 12. 13). Οἱ ἐξεργασμένοι ὅμως οὗτοι τριπτήρες, οἵτινες εἶναι μετὰ πολλῆς ἐπιμελείας λελειασμένοι, ἴσως ἐχρησίμευον οὐχὶ μόνον ὅπως τρίβωσι τὰ χρώματα ἐντὸς τῶν φιαλῶν, ἀλλὰ καὶ ὅπως στιλβῶνῳσι δι' αὐτῶν τὸ ἐπὶ τοῦ σώματος ἐπιτεθειμένον χρῶμα, ἴσως δηλαδὴ ἦσαν μᾶλλον στιλβωτήρια· ἕνεκα τούτου εὐρίσκονται ἐνίοτε ἐν τοῖς τάφοις χάλιξ καὶ τριπτήρ ὁμοῦ (τάφ. 56).

Ἐκ τῶν κοσμημάτων, ἅτινα νῦν πρῶτον γίνονται γνωστά, μνημονεύω πρῶτον τὸ ἀργυροῦν διάδημα καὶ τὰ ἄλλα μετ' αὐτοῦ ἀνακαλυφθέντα ἐν τάφῳ τῆς Ἀμοργοῦ. Τὸ διάδημα (πίν. 8, 1) ἔχει μῆκος ὅλον 0,49^μ καὶ εἶναι πλατύτερον μὲν πρὸς τὸ μέσον, στενότερον δὲ πρὸς τὰ ἄκρα· τὸ μέγιστον πλάτος του ἄνευ τῆς τεθλασμένης γραμμῆς εἶναι 0,03^μ περίπου. Ἐκάτερον τῶν δύο ἄκρων φέρει τρεῖς ὀπὰς, δι' ὧν διήρχετο ἡ κλωστή ἢ συνδέουσα αὐτά. Ἡ τεθλασμένη γραμμὴ ἐσχηματίσθη ἀποτμηθέντων τριγωνικῶν τμημάτων τοῦ ἐλά-

¹ Ἐν τοῖς τάφοις εὔρον ἐγὼ μόνον ἐρυθρὸν χρῶμα, ὃ δὲ Dümmiler (Athen. Mitth. 1886 σ. 24. Πρὸς Wolters, αὐτ. 1891 σ. 58) ἐπληροφόρηθη, ὅτι ἐν τάφῳ τῶν Νοτιῶν τῆς Ἀμοργοῦ εὐρέθη τεμάχιον ἐξεργασμένου ὁστοῦ πλήρους κωνοῦ χρώματος. Περὶ τῆς χρήσεως δὲ τῶν χρωμάτων ἴδε κατωτέρω.

σματος διὰ σφύρας καὶ κοπέως, δὲν ἔγεινε δὲ λίαν κανονικῶς ἢ ἀποτομῇ καὶ τοῦτο εἶναι καταφανές. Τὸ παρὰ τὸ διάδημα ἀνεστραμμένον ἀπεικονιζόμενον κολοβὸν ἀργυροῦν φιαλίδιον (πίν. 8,3) εἶναι ἐξ ἐλάσματος λεπτοῦ καὶ φέρει ἐντύπους ἐκ τῶν ἔξω πρὸς τὰ ἔσω ἀκτινοειδεῖς γραμμὰς, ὁμοιάζει δηλαδὴ πρὸς τὸ μαρμάρινον φιαλίδιον τοῦ τάφου 106 (εἰκ. 7). Ἡ δὲ ἀργυρᾶ καρφίς (πίν. 8,66), ἧς ἡ κεφαλὴ ἐπιστέφεται ὑπὸ κριοῦ, εἶναι ὁμοία πρὸς τὴν ἐκ τοῦ τετάρτου τάφου τῆς Ἀκροπόλεως Μυκηναίων, μόνον ὅτι ἐπὶ ἐκείνης ὁ κριὸς ἀντικαθιστᾶται δι' ἐλάφου.

Τὸ διάδημα καὶ τὸ φιαλίδιον ὑπέβαλεν εἰς χημικὴν ἀνάλυσιν ὁ καθηγητῆς κ. Χρηστομάνος καὶ εὔρεν ὅτι περιέχουσι

	διάδημα	φιαλίδιον
ἄργυρον	93.35	92.73
χρυσόν	4.90	5.14
γαλκόν (ἐν μέρει ὀξειδίου)	1.72	1.96
σίδηρον	<u>ἴχνη</u>	<u>.....</u>
	99.97	99.83

ὑποθέτει δὲ ὁ κ. Χρηστομάνος, ὀρθῶς βεβαίως, ὅτι ἡ ἀνάμιξις τοῦ χρυσοῦ εἰς τὸν ἄργυρον δὲν εἶναι σκόπιμος, ἀλλ' ὅτι ὑπῆρχεν ἐν αὐτῷ ἐξ ἀρχῆς.

Τὰ ψέλια, ὧν τὸ ἐν ἀπεικονίζεται πίν. 8, 2, εἶναι ἐντελῶς ἀπλᾶ ἤτοι ἀνευ ἐγχαραγμάτων ἢ ἄλλων ποικιλμάτων. Ἐν ἄλλῳ τάφῳ τῶν Κυκλάδων ἀνεκαλύφθησαν δύο ἄτεχνα ψέλια ἐκ «συγκεντρικῶς κεκαμμένου ἀργυροῦ σύρματος»¹, τοῦτο δὲ τὸ σχῆμα ἀπαντᾷ καὶ ἐν τῇ μυκηναϊκῇ ἐποχῇ, ἐνῶ ὁ νῦν δημοσιεύμενος τύπος εἶναι μᾶλλον συνήθης ἐν τῇ γαλκῇ ἐποχῇ τῆς βορειοτέρας Εὐρώπης. Ξέσματα ἐκ τοῦ ἐνός τῶν ψελίων τούτων, σχεδόν μόνον ἐξ ὀξειδώσεων συνιστάμενα, ἀναλύσας ὁ κ. Χρηστομάνος εὔρεν αὐτὰ περιέχοντα

γαλκόν μεταλλικόν	68.03
κασσίτερον	13.52
ξένας οὐσίας (ὕδωρ, χλώριον, ἀνθρακικόν ὀξύ, ὀξυγόνον) . . .	18.45
	<u>100.00</u>

εἰκάζει δὲ ὅτι τὸ ἀρχικόν μέταλλον ἦτο χρυσιζόν καὶ περιείχε 16% περίπου κασσίτερον.

Ἄλλα κοσμήματα ἐκ μετάλλου ἐγὼ δὲν εὔρον.

¹ Köhler, Athen. Mitth. 1884 σ. 160.

Αἱ ψῆφοι καὶ τὰ ἐξαρτήματα πίν. 8, ἀρ. 16-65 εἶναι πάντα λίθινα, πλὴν τῶν ὑπ' ἀρ. 18 καὶ 19, περὶ ὧν εἵπομεν (ἀνωτ. τάφ. 105) ὅτι εἶναι πιθανῶς ἐξ ὀστράκων εἰργασμένα. Ὅτι δὲ ἐφόρουσαν τὰς ψῆφους καὶ τὰ ἐξαρτήματα πρὸ πάντων περὶ τὸν λαιμόν, εἶναι πιθανώτατον· καὶ ἐπὶ τοῦ στήθους ἐνός τῶν ἐξ Ἀμοργοῦ εἰδωλίων (πίν. 10, 1) σώζονται μεταξὺ τῶν μαστῶν ἴχνη δύο ταινιῶν χρώματος ἰώδους κατερχομένων ἀπὸ τοῦ λαιμοῦ — λείψανα ὄρου γραπτοῦ, ὑποθέτω¹. Ἐν τάφῳ 42 ὁμοίως ἐφαίνετο ὡς ἐὰν ὁ νεκρὸς ἐφόρει ψῆφους περὶ τὰς χεῖρας, ἀληθῶς δὲ φρονῶ ὅτι αἱ μορφὴν ζῶν ἔχουσαι ψῆφοι ἦσαν καταλληλότεραι πρὸς κόσμησιν τῶν καρπῶν ἢ τοῦ λαιμοῦ· διότι αὐταὶ ἔχουσι τὰ τρήματα κάτω εἰς τὴν κοιλίαν, ὥστε ἐὰν ἦσαν ἐλευθέρως ἀνηρτημένοι ἀπὸ κλωπῆς, ἐπειδὴ τὸ κέντρον τῆς βαρύτητός των κεῖται ὑπεράνω τοῦ τρήματος, θ' ἀνετρέποντο καὶ θὰ ἐφοροῦντο οὕτω ἀνατετραμμένοι. Ἄλλως ὁμοίως εἶχε τὸ πρᾶγμα, ἐὰν ἐφοροῦντο ἐπὶ τῶν καρπῶν, ἐπερραμμένοι ἴσως ἐπὶ ὑφάσματος.

Αἱ ἐν μορφῇ πτηνῶν ψῆφοι παριστῶσι πιθανῶς περιστερὰς, ἢ δὲ πίν. 8, 22 παριστᾷ τετράπουσι. Αὐταὶ, ὡς καὶ αἱ πλείσται τῶν ἄλλων εἶναι, ὑποθέτω, ἀπλᾶ κοσμήματα· αἱ ψῆφοι ὁμοίως πίν. 8, ἀρ. 37. 38 ὁμοιάζουσι πρὸς φαλλούς, καὶ ἴσως ἐφοροῦντο ἀντὶ ἀποτροπαίων.

Μνημονεύομεν ἀκόμη μεταξὺ τῶν κοσμημάτων τὰ φυσικὰ κογχύλια (τάφ. 103), παρατηρῶ δ' ὅτι τὸ πλῆθος αὐτῶν δὲν εἶναι τόσον μέγα ὅσον ἡδυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν, ἀφοῦ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ μυκηναϊκῇ ἐποχῇ ἦσαν ἐν χρήσει ὄρου ἐκ κογχυλίων². Μεταξὺ δὲ τῶν ἐργαλείων τοῦ καλλωπισμοῦ, ὅποια εἶναι αἱ πυξίδες καὶ φιάλαι καὶ τὰ πινάκια καὶ οἱ τριπτῆρες καὶ αἱ λεπίδες ὀψιανοῦ, δι' ὧν ἐξυρίζοντο³, καταλέγονται καὶ αἱ γαλκαὶ λαβίδες, δι' ὧν ἀπέσπων τρίχας τοῦ σώματος. Τὸ ἐργαλεῖον τοῦτο (πίν. 12, 4) ἀπαξ μόνον εὑρέθη, ἐν τάφῳ 9 τῆς Ἀμοργοῦ, ἐνῶ ἐν τῇ μυκηναϊκῇ ἐποχῇ εἶναι συχόν⁴.

¹ Πρὸς τὸ ἐκ Μυκηναίων εἰδωλίον Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1888 πίν. 9, 15. Ἰχνη χρώματος ἰρυθροῦ παρατήρησεν ἐπὶ τοῦ στήθους ἄλλου εἰδωλίου ὁ Wolters, Athen. Mitth. 1891 σ. 49, σημ. 1.

² Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1888 σ. 136.

³ Ὁρα Blinkenberg ἐ. ἀ. σ. 53 κίε.

⁴ Ἐν Κύπρῳ ἡ λαβὴ δὲν ἀπαντᾷ πρὸ τῆς ἐμφάνσεως τῶν μυκη-

Ἐξ ὅπλων ἀνεκαλύφθησαν ἐν τοῖς τάφοις τῆς Ἀμοργοῦ δύο αἰχμαὶ δόρατων χαλκαί, δύο ἐγχειρίδια καὶ τμήμα τῆς λεπίδος ἐνὸς μαχαίριου· ὡς ἐργαλεῖον δὲ πρέπει νὰ χαρακτηρισθῆ μία μικρὰ σμίλη. Ἐν τοῖς τάφοις 12 καὶ 14 ὑπῆρχον ἐν ἐγχειρίδιον καὶ μία αἰχμὴ δόρατος, φαίνεται δὲ ὅτι τὰ δύο ταῦτα ὅπλα ἐφόρουσαν οἱ νησιῶται, ἢ τοῦλάχιστον οἱ εὐπορώτεροι ἐξ αὐτῶν, καὶ ἐν εἰρήνῃ¹, ὅπως οἱ ἑλληνικοὶ ἥρωες, καὶ μετ' αὐτῶν ἐθάπτοντο, ἐνῶ τὰ τόξα πιθανῶς δὲν ἦσαν ὅπλα φορούμενα καθ' ἐκάστην, ἀλλὰ μόνον ἐν πολέμῳ ἢ θήρᾳ, καὶ ἔνεκα τούτου δὲν εὐρίσκονται ἐν τοῖς τάφοις βέλη. Τὸ ἐγχειρίδιον πίν. 12, 6 δὲν εἶχε φαίνεται μακρὸν καυλόν, ἀλλὰ βραχεῖαν γλῶσσαν εἰσδύουσαν εἰς τὴν ξυλίνην ἢ ὀστεινὴν λαβὴν καὶ συνηλωμένην μετ' αὐτῆς δι' ἐνὸς μόνου ἤλου· λείψανα τοῦ χεῖλους τμήματος στρογγύλου, δι' οὗ διήρχετο ὁ ἤλος, διακρίνονται ἄνω εἰς τὴν ρίζαν τῆς λεπίδος. Πιθανῶς δὲ πλὴν τοῦ ἤλου ὑπῆρχε καὶ ἰμάς περιδέων στερεώτερον τὴν λαβὴν². Ἡ λεπίς ἔχει ἐν τῷ μέσῳ ῥάχιν πεπλατυσμένην διήκουσαν ἀπὸ τῆς ρίζης μέχρι τῆς αἰχμῆς, ἣς τὸ ἄκρον λείπει· τὸ σωζόμενον μῆκος τοῦ ἐγχειριδίου εἶναι 0,195^μ.

Τὸ ἄλλο ἐγχειρίδιον (πίν. 12, 8), οὗ τὸ μῆκος εἶναι 0,24^μ, ἔχει ῥάχιν ταπεινὴν, ἀλλ' ὀξεῖαν, ἢ δὲ λαβὴν ἦτο συνηλωμένη μετὰ τῆς λεπίδος διὰ τεσσάρων ἀργυρῶν ἤλων, ὧν οἱ δύο ἀνώτεροι εἶναι μεγαλύτεροι, οἱ δ' ἄλλοι δύο μικρότεροι· διότι ἡ ξυλίνη ἢ ὀστεινὴ ἐπένδυσίς τῆς πτέρνης ἦτο ἄνω παχύτερα, πρὸς τὴν λεπίδα δὲ λεπτοτέρα. Ἡ ἐπένδυσις αὕτη εἶχε πιθανῶς ἐκατέρωθεν ἐντομήν, ἢ καὶ δὲν διακρίνεται νῦν ἐν τῇ θέσει ταύτῃ ἄλλο τι ἢ λείψανα ὀλίγα ὑφάσματος. Τὴν ἐντομήν ὅμως βλέπομεν ἐπὶ ἄλλου ὁμοίου κατὰ τὸ σχῆμα καὶ ὁμοίως ἐν Ἀμοργῷ ἀνακαλυφθέντος ἐγχειριδίου³. Ἐἴσματα ἐκ τῆς ὠξειδωμένης ἐπιφανείας τοῦ ἐγ-

ναϊκῶν ἀγγείων (Ohnefalsch-Richter, Kypros, εἰς πίν. 146, 6 B p)· ἐν Kahun τῆς Αἰγύπτου ὅμοιος ἀνεκαλύφθη λαβὴς ἐκ χαλκοῦ καὶ θαροῦ (copper) ἀνήκουσα εἰς τὴν δωδεκάτην δυναστείαν (Flinders Petrie, Illahun Kahun and Gurob, πίν. VIII 6, σ. 12).

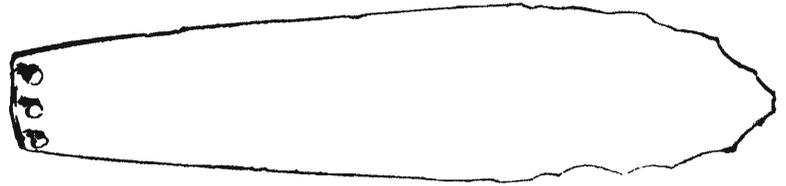
¹ Δύο ὅμως ἐγχειρίδια ἐν ἐνὶ τάφῳ τῆς Ἀμοργοῦ, Athen. Mitth. 1891 σ. 48 (Wollers).

² Ὁρα Ἀρχ. Ἐφημ. 1897, σ. 114.

³ Sophus Müller, Ursprung und erste Entwicklung der europ. Bronze-kultur, σ. 27, εἰκ. 31. Ἐπίσης ὅμοιον εἶναι τὸ σχῆμα τοῦ ἐγχειριδίου, Athen. Mitth. 1891 σ. 49, εἰκ. 4, τὸ ὁποῖον πάλιν ἐξ Ἀμοργοῦ προέρχεται.

χειριδίου ἀναλυθέντα ἀπέδειξαν κατὰ τὸν κ. Χρηστομάνον, ὅτι ὁ χαλκὸς δὲν περιέχει κασσίτερον.

Τὸ σωζόμενον τεμάχιον τοῦ μαχαίριου πίν. 12, 3 ἔχει μῆκος 0,095^μ, λείπει δὲ πιθανῶς πλέον τοῦ ἡμίσεος· τὸ σχῆμά του ὅμως δὲν εἶναι ἀμφισβητήσιμον, διότι ὅμοια μαχαίρια εἶναι γνωστὰ καὶ ἐκ τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν¹ καὶ ἐκ θαλαμοειδῶν μυκηναϊκῶν· πλὴν τούτων δ' ὑπάρχουσιν ἐν τῷ Ἐθνικῷ Μουσείῳ δύο ἄλλα ἀνακαλυφθέντα ἐν Ἀμοργῷ, ἴσως ἐντὸς κυκλαδικῶν τάφων· τὸ ἐν τούτων οὗ τὸ μῆκος εἶναι 0,20^μ· ἀπεικονίζεται ἐνταῦθα εἰκ. 11. Ἡ λαβὴ τοῦ ἐν πίν.

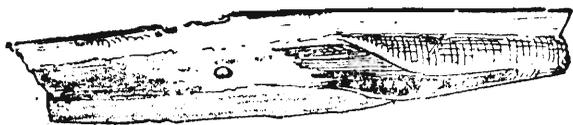
11

12, 3, ὅπως καὶ ἡ τοῦ ἐν εἰκ. 11, ἦτο συνηλωμένη διὰ τριῶν ἤλων, ἢ δὲ λεπίς εἶναι λεπτὴ, στερεῖται ῥάχεως καὶ ἦτο πλατυτέρα πρὸς τὴν αἰχμὴν. Ὁ κύριος Χρηστομάνος ὑπέβαλε καὶ τοῦτο τὸ μαχαίριον εἰς χημικὴν ἀνάλυσιν, ἐξ ἣς ἀπεδείχθη ὅτι ὁ χαλκὸς περιέχει 12,81¹ % κασσίτερον.

Αἱ ἐκ τῶν τάφων λόγχαι (πίν. 12, 2 καὶ 5) ἔχουσιν ἀμφότεραι ῥάχιν καὶ ἀνά δύο ὀπὰς ἐν τῷ μέσῳ, αἵτινες ἐγρησίμευον ὅπως διέρχεται δι' αὐτῶν ἰμάς συνδέων τὴν αἰχμὴν μετὰ τοῦ ἐσχισμένου ἄκρου τοῦ δόρατος. Ὡς γνωστόν, αἱ ὀπαὶ αὗται εἶναι συνήθεις ἐπὶ τῶν νησιωτικῶν λόγχων, αἵτινες στεροῦνται ἀκόμη τοῦ αὐλοῦ, ὅπως καὶ αἱ ἐκ Τροίας καὶ αἱ ἀρχαιότεραι τῶν κυπριακῶν· πιθανῶς δὲ ὁ αὐλὸς ἐξηυρέθη ἐν τῇ ἀρχαιοτέρᾳ μυκηναϊκῇ ἐποχῇ, διότι αἱ ἐκ τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν λόγχαι ἔχουσιν αὐλόν, μία ὅμως ἐκ τοῦ τετάρτου τάφου (εἰκ. 12), ἣτις εἶναι δυστυχῶς λίαν κολοβή, παριστᾷ βαθμὸν ἐξελιξέως κείμενον μεταξὺ ἐκείνων καὶ τῶν ἀνευ αὐλοῦ νησιωτικῶν. Τὸ σωζόμενον μῆκος αὐτῆς εἶναι 0,10^μ, ἔχει δὲ εἰς τὸ μέσον ὀπὴν στρογγύλην, δι' ἣς συνηλοῦτο μετὰ τοῦ δό-

¹ Ἐν τούτων ἀπεικονίσθη ὑπὸ S. Müller, Ursprung und erste Entwicklung der europ. Bronze-kultur, σ. 9 εἰκ. 23. Ὁ Müller παραβάλλει τὰ μαχαίρια ταῦτα πρὸς ξυρὰ εὐρισκόμενα ἐν τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ, ξυρὰ δὲ ὑποθέτει ὅτι ἦσαν καὶ ὁ De Ridder, Catalogue des Bronzes de la Société archéologique, σ. 400.

ρατος· ἐφ' ἑκατέρας τῶν ἐπιφανειῶν ὑφύονται ράχεις διήκουσα οὐχὶ καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς λόγχης,

12

ἀλλ' ἀπὸ τῆς αἰχμῆς (ἥτις λείπει) μέχρι τινὸς μόνον, αἱ ράχεις δ' αὐταὶ εἶναι κοῖλαι καὶ σώζουσιν ἔτι λείψανα ξύλου, ἀλλὰ δὲ λείψανα ξύλου διακρίνονται καὶ ἀνωτέρω τῶν ράχεων. Προφανῶς λοιπὸν τὸ ξύλον ἦτο κατὰ τὸ ἄκρον εἰς δύο ἐσχισμένον, ὅπως καὶ ἐπὶ τῶν νησιωτικῶν δοράτων, καὶ ἡ λόγχη ἐνετίθετο εἰς τὴν σχισμὴν καὶ συνηλοῦτο μετὰ τοῦ ξύλου δι' ἧλου· ἵνα μὴ φθείρωνται ὅμως τὰ ἄκρα αὐτοῦ καὶ ἵνα στερεώτερον συνδέηται μετὰ τῆς λόγχης, ἐπενόησαν τὰς βραχέας κοίλας ράχεις, εἰς ἃς εἰσῆρχοντο τὰ ἄκρα τοῦ ἐσχισμένου ξύλου. Ἀπὸ τοῦ σχήματος δὲ τούτου προχωροῦντες εὐκολὸν ἦτο νὰ προεκτείνωσι τὰς κοίλας ράχεις καὶ ἐπὶ τέλους νὰ ἐνώσωσιν αὐτὰς εἰς ἓνα αὐλόν. Τὴν τοιαύτην γένεσιν καθιστῶσι πιθανὴν καὶ λόγχαι τινὲς μετ' αὐλοῦ, ἐφ' ὧν αἱ ράχεις διακρίνονται σαφῶς ἀπὸ τῆς λοιπῆς αἰχμῆς, ὡς ἐάν ἦσαν ἐπικεκολλημέναι· ἐπὶ ἄλλων ὅμως ὁ αὐλὸς ἐσχηματίσθη πλατυνθείσης τῆς ρίζης τῆς λόγχης εἰς ἔλασμα, τὸ ὅποσον κατόπιν ἐκάμφθη εἰς σωλῆνα. Ὅπως δὲ ποτε ἀκόμη κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν τάφων τῆς ἀκροπόλεως Μυκηνῶν ὑπῆρχον λόγχαι στερούμεναι αὐλοῦ.

Ἡ σμίλη πίν. 12, 7 καὶ εἰκ. 13 ἔχει μῆκος

13

0,069 μ, παρεμφερῆ δ' ἐργαλεῖα ἔχουσιν ἀνακαλυφθῆ ἐν τοῖς κυκλαδικοῖς τάφοις ἤδη ἐπανελλημιμένως, καὶ ἐπειδὴ τὸ σχῆμα εἶναι ὅμοιον τῷ τῶν ἀρχαιοτάτων χαλκῶν πελέκεων, οἵτινες καὶ περὶ τὸ Αἰγαῖον καὶ ἀλλαγῶ συχνὰ εὐρίσκονται, δύνανται τὰ μεγαλειότερα νὰ εἶναι ἀληθῶς πελέκεες τῶν μικροτέρων ὅμως ἡ χρῆσις ἦτο βεβαίως διάφορος. Τοῦ ἡμετέρου τὸ βᾶρος εἶναι μόνον 24

γραμμάρια, πλὴν τούτου δὲ ἡ πλαγία ὄψις τῆς ἀκμῆς (ἴδε τὴν ἐν τῷ κειμένῳ εἰκόνα) προσεπιμαρτυρεῖ, ὅτι τὸ ὄνομα σμίλη ἀρμόζει αὐτῷ πολὺ περισσότερον. Ἡ χρῆσις τοῦ ἐργαλείου πρέπει νὰ ἦτο οὐχὶ περιορισμένη εἰς μίαν τέχνην, ἀλλὰ ποικίλη, πιθανῶς δὲ πολλοὶ ἔφερον αὐτὸ καθ' ἑκάστην ἐν τῇ ζώνῃ καὶ ἔνεκα τούτου εὐρίσκεται ἐν τοῖς τάφοις. Τῷ ὄντι δὲ καὶ ξύλα ἠδύναντο νὰ ξέσωσι δι' αὐτοῦ καὶ ὡς κοπέα νὰ τὸ μεταχειρισθῶσι καὶ ὡς σύνθητες μαχαίριον πρὸς πολλὰς ἄλλας χρεῖας, ὡς ἡ ἀλιεῖα καὶ ἡ κατανάλωσις τῶν κογχῶν καὶ ἄλλων μαλακίων· αἱ πεταλίδες π. χ, ὧν τόσον πλῆθος εὔρομεν ἐν Ἀμοργῷ, δὲν ἀποσπῶνται ἀπὸ τοῦ βράχου, ἐφ' οὗ εἶναι προσκεκολλημέναι, ἄνευ τοιούτου τινὸς ὄργανου, αἱ δὲ διάφοροι κόγχαι ἀνοίγονται εὐκολώτατα.

Τὰ χαλκᾶ πράγματα πιθανὸν εἶναι ὅτι κατεσκευάζοντο ἐπὶ τόπου· τοῦλάχιστον τὰ ἐν Ἀβύσσῳ ἀνακαλυφθέντα τεμάχια σκωρίας φαίνονται ἀποδεικνύοντα, ὅτι οἱ νησιῶται ἐγνώριζον ἤδη ἔκτοτε νὰ ἐκμεταλλεύωνται τὸν χαλκόν. Ὁ κ. Σκουφός δὲ με πληροφορεῖ, ὅτι ἐν Πάρῳ εὐρίσκεται πλησίον τῆς Ναούσης μεταλλεῖον χαλκοῦ, τόσον ἰσχυρὰ ὅμως εἶναι αἱ φλέβες αὐτοῦ, ὥστε ἡ ἐκμετάλλευσις δὲν εἶναι σήμερον σύμφορος. Ἀλλὰ τοῦτο οὐδὲν ἀποδεικνύει περὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης· διότι διὰ τῶν τρόπων, οἵτινες τότε ἦσαν γνωστοί, βεβαίως μόνον μικρὰς ποσότητας μεταλλεύματος ἠδύναντο νὰ καταργασθῶσι καὶ παρασκευάσωσι πρὸς καμίνευσιν, κατ' ἀκολουθίαν καὶ αἱ κάμινοι ἦσαν πολὺ μικραί. Ἐπὶ τοῦ ὄρους Mitterberg τῆς Σαλτσβούργης ἐν Αὐστρίᾳ ἀνεκαλύφθη παρὰ μεταλλεῖον χαλκοῦ, τὸ ὅποσον ἦτο ἐν ἐνεργείᾳ εἰς χρόνους προϊστορικούς, κάμινος ἔχουσα μῆκος καὶ πλάτος μόνον 0,50 μ., ὄγκοι δὲ σκωριῶν σωθέντες δλόκληροι ἔχουσι βᾶρος 15 περιπέου χιλιγράμμων¹. Δι' ἐκκαιμινεύσεις λοιπὸν τόσον μικρὰς δὲν ἦσαν βεβαίως ἀσύμφορα καὶ μεταλλεῖα, ὧν τὸ πάχος καὶ ἡ ἔκτασις δὲν θεωροῦνται σήμερον ἐπαρκῆ πρὸς ἐκμετάλλευσιν. Ἀλλως δὲ ἐάν δὲν ἐξεκμεταλλεύοντο τὸν χαλκόν ἐν Πάρῳ, ἢ τοῦλάχιστον ἐν ἄλλῃ τινὶ πλησίον κειμένη νήσῳ, πόθεν θὰ προήρχοντο αἱ ἐν Ἀβύσσῳ ἀνακαλυφθεῖσαι σκωρίαι; Ἐν τῇ νεκροταφείῳ τῆς Hallstatt ἐν Αὐστρίᾳ εὐρέθησαν ἐντὸς δύο τάφων

¹ Mueh, Die Kupferzeit in Europa, 1893, σ. 265.

τεμάχια ὁμοίας σκωρίας, ὁ δὲ ἀναγράφων τὴν ἀνακάλυψιν von Sacken παρατηρεῖ ὀρθῶς, ὅτι τὰ τεμάχια ταῦτα, ἅτινα οὔτε ἀξίαν τινὰ ἔχουσιν οὔτε τὴν ὄψιν εὐμορφα εἶναι, δυσκόλως ἐξηγοῦνται ἄλλως ἢ διὰ μεταλλείας ἐπὶ τόπου¹.

Πλησίον τῆς Ἀβύσσου δὲν εἶναι σήμερον γνωστὴ ἢ ὑπαρξίς μεταλλείου χαλκοῦ· ἐὰν καὶ τότε δὲν ὑπῆρχεν, ἴσως μετέφερον τὸ μετάλλευμα διὰ πλοίων ἐκ Ναούσης. Αἰτία δὲ τῆς μὴ καμινεύσεως αὐτοῦ ἐπὶ τόπου δυνατόν νὰ ἦτο ἡ ἔλλειψις καυσίμου ὕλης· διότι τὰ δάση πέριξ τῆς πηγῆς τοῦ μετάλλου ταχέως θὰ κατηναλώθησαν καὶ τότε συμφορώτερον πιθανῶς ἦτο, ἀντὶ νὰ προσκομίζωσι μακρόθεν ξυλείαν, νὰ μεταφέρωσιν αὐτὸ τὸ μετάλλευμα διὰ θαλάσσης εἰς ἄλλους δασώδεις τόπους. Ἐν Ἀβύσσῳ δὲ φαίνεται ὅτι οἱ ἄνθρωποι ἠσχολοῦντο ἐν γένει μᾶλλον τῶν ἄλλων κατοίκων τῆς νήσου εἰς τὰς τέχνας· διότι ἐν Πάρῳ οὐδαμοῦ ἀλλαχοῦ παρετήρησα ἐγὼ οὔτω πολλὰ ἄμορφα θραύσματα λίθου ὄψιαν, ὡς ἐν Ἀβύσσῳ, ἐξ οὗ ἀποδεικνύεται ὅτι ὑπῆρχεν ἐκεῖ ἐργαστήριον λεπίδων ὄψιαν. Ὅπως δὲ ἔφερον τὸν ἀκατέργαστον ὄψιαν ἐξ ἄλλης νήσου, τῆς Μήλου ἴσως, οὔτω ἠδύναντο νὰ φέρωσι καὶ τὸ μετάλλευμα τοῦ χαλκοῦ.

Ἡ ἀνακάλυψις τῶν σκωριῶν τούτων δὲν συμβιβάζεται μετὰ τῆς γνωστῆς καὶ τόσον διαδεδομένης γνώμης, ὅτι αἱ πρῶται μεταλλευτικαὶ ἐργασίαι ἐν Ἑλλάδι ὀφείλονται εἰς τοὺς Φοίνικας· διότι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῶν κυκλαδικῶν τάφων δυσκόλως οἱ Φοίνικες διέπλεον τὰς ἑλληνικὰς θαλάσσας.

Τὰ μαρμάρια εἰδῶλια συνδέονται βεβαίως μετὰ τῆς θρησκείας ἢ μετὰ τῶν περὶ μελλούσης ζωῆς ἰδεῶν τῶν νησιωτῶν. Ἡμεῖς εὑρομεν τέσσαρα μὲν ἐν τοῖς τάφοις 5, 13 καὶ 14 τῆς Ἀμοργοῦ, ἄλλο δ' ἐν εἰς πολλὰ τεμάχια τεθραυσμένον καὶ τὸν κορμὸν ἐκτοῦ πάλιν ἐν Ἀμοργῷ ἐν τῷ νεκροταφείῳ Δωκαθισμάτων πλησίον τάφων κατεστραμμένων. Ταῦτα πάντα ἀνήκουσιν εἰς τὸν αὐτὸν τύπον, δευτεῖς εἶναι ἐκ τῶν τελειωτέρων, διότι ἔχουσι διακεκριμένα καὶ πλαστικῶς μεμορφωμένα τὰ κυριώτερα μέλη, ἦτοι τὰς κεφαλὰς, τὰς χεῖρας καὶ τὰ σκέλη· τὸ στόμα ὅμως, οἱ ὀφθαλμοὶ καὶ τὰ ὦτα δὲν εἶναι νῦν δεδηλωμένα. Αἱ χεῖρες εἶναι τεθειμέναι ἐπὶ τοῦ στήθους καὶ δὴ ἡ ἀριστερὰ ὑψηλότε-

¹ Von Sacken, Das Grabfeld von Hallstatt, σ. 141.

ρον τῆς δεξιᾶς· ἀλλήλων δὲ διαφέρουσι τὰ δημοσιεύματα κατὰ τοῦτο, ὅτι τὰ ὑπ' ἀρ. 2 καὶ 3 (τάφ. 5, 13) ἔχουσι τὴν κεφαλὴν μᾶλλον ὠοειδῆ καὶ τὸ ὄλον σῶμα στρογγυλώτερον καὶ πλαστικώτερον, τὸ δὲ ὑπ' ἀρ. 1 (τάφ. 14) εἶναι πολὺ μᾶλλον πλακωτὸν καὶ ἡ κεφαλὴ πλατυτέρα ἄνω, ἐπίσης δ' ὁ κορμὸς πλατὺς κατὰ τοὺς ὤμους καὶ στενωτέρος πρὸς τὰ κάτω. Τέλος τὰ σκέλη ἐπὶ μὲν τῶν δύο πρώτων εἶναι ἐντελῶς ἢ σχεδὸν ἐντελῶς κεχωρισμένα, ἐπὶ δὲ τοῦ ὑπ' ἀρ. 1 συνηνωμένα· τὰ σκέλη τοῦ ἀρ. 2 εἶναι πρὸς τοῦτοις καὶ ὀλίγον κεκαμμένα. Τὸ ἄλλο ἐν τάφῳ 14 ἀνακαλυφθὲν εἰδῶλιον εἶναι καθ' ὅλα ὁμοιον τῷ δημοσιευμένῳ καὶ ἀναμφιβόλως ἀμφοτέρα ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. Ὡσαύτως δὲ τὰ ἐν τῷ νεκροταφείῳ Δωκαθισμάτων ἐν τοῖς χώμασιν εὑρεθέντα ὁμοιάζουσι μᾶλλον πρὸς τὸ ὑπ' ἀρ. 1.

Ἐν Πάρῳ, Ἀντιπάρῳ καὶ Δεσποτικῷ εὑρομεν ἐν μόνον εἰδῶλιον (πίν. 10, 4, τάφ. 23) ἔχον τελείως μεμορφωμένον τὸν κορμὸν, τὴν κεφαλὴν καὶ τὰ ἄκρα τοῦ σώματος, πρὸς δὲ τοῦτοις τὴν κεφαλὴν ἐνὸς ἄλλου (πίν. 10, 5, τάφ. 112). Τοῦ ὑπ' ἀρ. 4 ὁ λαιμὸς εἶναι πολὺ μακρὸς, τὸ στόμα καὶ τὰ ὦτα πλαστικῶς μεμορφωμένα, οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ ἐδηλοῦντο διὰ χρώματος, ὡς δεικνύει στιγμὴ μέλαινα διακρινομένη ἐν τῇ θέσει τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ. Αἱ χεῖρες δὲν κεῖνται ἐπ' ἀλλήλων, ἀλλ' ἐφάπτονται ἀλλήλων ἐπὶ τοῦ στήθους, πάντοτε ὅμως ὑπὸ τοὺς μαστούς, καὶ τὰ σκέλη εἶναι ἀτελῶς διακεκριμένα, ἐπὶ τῆς κοιλίας δὲ φαίνεται καὶ ὁ ὀμφαλός. Τῆς κεφαλῆς δὲ ἀρ. 5 τὰ μὲν ὦτα εἶναι πλαστικῶς μεμορφωμένα, οὐχὶ ὅμως καὶ τὸ στόμα· ἀντὶ δὲ τῶν ὀφθαλμῶν ὑπάρχει ἐκατέρωθεν τῆς ῥινὸς γραμμὴ διήκουσα μέχρι τῶν ὠτων καὶ χωρίζουσα οὔτω τὸ μέτωπον, ὅπερ προέχει, ἀπὸ τοῦ λοιποῦ προσώπου.

Τὸ ἄλλα ἐν ταῖς περὶ τὴν Πάρῳ νήσοις ἀνακαλυφθέντα εἰδῶλια, ὧν ὁ ἀριθμὸς ἀνέρχεται εἰς 46 (τάφ. 21. 24. 77. 100. 103. 117. 121. 127. 129. 137. 139 καὶ ἐν ἐκ τῶν χωμάτων Καμαρίου), εἶναι μᾶλλον ἢ ἦττον ἄμορφα· τὰ κυριώτερα σχήματα αὐτῶν εἶναι συνηνωμένα ἐπὶ τοῦ πίνακος 11, ἐφ' οὗ εἰκονίζεται ὑπ' ἀρ. 2 καὶ ἐν τῶν πλακωτῶν χαλικίων τοῦ τάφου 137, ἅτινα πιθανῶς δεόν νὰ θεωρηθῶσιν ὡσαύτως ὡς εἰδῶλια. Τὸ ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ ἄλλα τοῦ πίνακος τούτου

τελειότερον ειδώλιον εἶναι τὸ ὑπ' ἀρ. 6, τὸ ὁποῖον εἶναι δυστυγῶς ἀκέφαλον, καὶ πιθανῶς ἀκέφαλον κατετέθη εἰς τὸν τάφον· αἱ χεῖρες καὶ ἐπ' αὐτοῦ δὲν εἶναι πλαστικῶς μεμορφωμέναι, αἱ δὲ κνήμαι λείπουσιν ὅλως, ἢ κεφαλὴ ἕμως ἴσως δὲν ἦτο ἀπλῆ ραβδοειδῆς ἐξοχή¹.

Ὅπως δὲ τὰ δύο ειδώλια τοῦ τάφου 14 ὁμοιάζουσιν ἀλλήλοις καὶ φαίνονται ἔργα τῆς αὐτῆς χειρὸς, οὕτω καὶ ἐκ τῶν ἀμόρφων τὰ ἐν τῷ αὐτῷ τάφῳ ἀνακαλυφθέντα συγγενέουσι τὰ πλεῖστα ἀλλήλοις καὶ καθιστῶσι πιθανόν, ὅτι ἐποιήθησαν συγγρόνως καὶ ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου. Οὕτω ἐν τῷ τάφῳ 103, ἐξ οὗ προέρχεται καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 6, ἀνεκαλύφθησαν δεκατρία ἄλλα ειδώλια, τούτων δὲ τὰ ἑνδεκά εἶναι ἑνὸς τύπου, οὗ δείγματα ἀπεικονίζονται ὑπ' ἀρ. 4 καὶ 10. Ἐπίσης ἐν τάφῳ 117 ἀνεκαλύφθησαν δεκατρία ειδώλια, ὧν τὰ ἐξ ἑνὸς τύπου (δείγματα ὑπ' ἀρ. 1. 5. 9), τὰ δύο ἐκ τοῦ τάφου 127 ειδώλια εἶναι ἀμφοτέρω ἕμωι τῷ ὑπ' ἀρ. 18, ὡσαύτως δὲ ἕμωι ἀλλήλοις εἶναι τὰ δύο ἐκ τάφου 139, ὧν τὸ ἐν ἀπεικονίζεται ὑπ' ἀρ. 19.

Ἐπὶ πλείονων ειδωλίων, τῶν τε τελειότερων καὶ τῶν ἀμόρφων, σώζονται λείψανα χρωματισμοῦ, δυστυγῶς ἕμωι οὐχὶ πολλὰ· ἀνωτέρω (σ. 188) εἶπομεν ὅτι ἐπὶ τοῦ ειδωλίου πίν. 10 ἀρ. 1 διακρίνονται μεταξὺ τῶν μαστῶν ἴχνη χρώματος ἰώδους, ἅτινα ἴσως προέρχονται ἀπὸ ἔρμου γραπτοῦ. Ἐπίσης ἀνεφέραμεν ἤδη ὅτι ἐπὶ τοῦ πίν. 10, 4 ἐν τῇ θέσει τοῦ ἀριστεροῦ ὀφθαλμοῦ ὑπάρχει στιγμὴ μέλαινα· πλὴν τούτου διακρίνονται ἐπὶ τῆς ἀριστερᾶς παρειᾶς τοῦ ειδωλίου τούτου καὶ ἐπὶ τοῦ λαιμοῦ ἴχνη ἀμυδρὰ χρώματος ἐρυθροῦ. Ἐπὶ τοῦ ειδωλίου δὲ πίν. 10, 3 ὑπάρχουσιν ἴχνη ὡσαύτως ἐρυθροῦ χρώματος ἐπὶ τῆς δεξιᾶς παρειᾶς καὶ πρὸς τὸ μέτωπον. Ἐκ τῶν ἀμόρφων ειδωλίων τὸ πίν. 11, 16 σώζει ἴχνη ἐρυθροῦ χρώματος ὡσεὶ λείψανα ταινίας κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ραβδοειδοῦς κεφαλῆς (τὸν λαιμόν), τὸ δὲ πίν. 11, 18 φέρει κατὰ τὸ μέσον τῆς ραβδοειδοῦς κεφαλῆς οἰονεὶ ταινίαν χρώματος πάλιν ἐρυθροῦ, κατωτέρω αὐτῆς κατὰ τὸν λαιμόν ἄλλα λείψανα καὶ πλείονα ἔτι κατὰ τὸ ἄκρον, ὅπερ φαίνεται νὰ ἦτο ὅλως ἐρυθρόν. Ἐκτὸς

τούτων σώζουσιν ὀλίγα λείψανα χρώματος ἐρυθροῦ δύο ἄλλα ειδώλια. Ὅμοια λείψανα χρωματισμοῦ, καὶ πολλάκις ἔτι σαφέστερα, παρατηρήθησαν ἤδη συχνὰ ἐπὶ ἀρχαιοτέρων εὐρημάτων. Ὡς φαίνεται δὲ τὸ μὲν μέλαν χρῶμα μετεχειρίζοντο ὅπως δηλώσωσι ἢ ἐξάρωσι λεπτομερείας τοῦ σώματος, πρὸ πάντων τῶν ὀφθαλμῶν, τὸ δὲ ἐρυθρόν δεικνύει πρὸς τίνα σκοπὸν ἦσαν προωρισμένοι οἱ ἐν τοῖς τάφοις ἀνακαλυπτόμενοι βῶλοι ἐρυθροῦ χρώματος. Ὁ Blinkenberg¹ φρονεῖ ὅτι οἱ νησιῶται τῆς κυκλαδικῆς ἐποχῆς ἔστιζον τὸ σῶμά των, ὅπως πολλοὶ ἄλλοι λαοὶ τῆς ἀρχαιότητος ἔπραττον, ἀληθῶς δ' εἰς τινὰς περιπτώσεις φαίνεται ὅτι ἔχει δίκαιον· εἰς ἄλλας ἕμωι πιθανώτερος εἶναι ὁ χρωματισμὸς τοῦ σώματος, ὑπὲρ ταύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως συνηγορεῖ, ὡς ὀρθῶς παρατήρησεν ἤδη ὁ Wolters², καὶ ἡ συγχῆ εὕρεσις τοῦ ἐρυθροῦ χρώματος ἐν τοῖς τάφοις· διότι τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι τὰ ἐπὶ τοῦ σώματος γραφόμενα κοσμήματα εἶχον ἀνάγκην ν' ἀνανεώνωνται.

Τὰ εἰς τοὺς τελειότερους τύπους ἀνήκοντα ειδώλια παριστῶσι πάντα γυναικῆς· περὶ δὲ τῶν ἐν πίνακι 11 δὲν δυνάμεθα ἐννοεῖται ν' ἀποφανθῶμεν, πλὴν μόνον περὶ τοῦ ὑπ' ἀρ. 6· διότι τοῦτο ἀποδεικνύεται γυναικεῖον ἐκ τῆς παραβολῆς αὐτοῦ πρὸς τὰ δύο ὑπὸ Wolters καὶ Löwy δημοσιευθέντα³. Ἐπίσης ἕμωι γυναικεῖον φαίνεται καὶ τὸ ὑπ' ἀρ. 20, διότι ἐπὶ τοῦ κάτω μέρους αὐτοῦ διακρίνεται, ἂν καὶ ἐλαφρῶς ἐγκεχαραγμένον, τρίγωνον, ὅπερ εἰκονίζει γυναικεῖον αἰδοῖον. Ἐκ τούτου ἀκολουθεῖ ὅχι μόνον ὅτι καὶ τῶν ἀμόρφων ειδωλίων πολλὰ παριστῶσι γυναικῆς, ἀλλ' ὅτι παριστῶσι καὶ γυναικῆς γυναικῆς, ὅπως τὰ τοῦ πίνακος 10.

Τὰ ἔχοντα τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους ειδώλια γνωστὸν εἶναι ὅτι θεωροῦνται γενικῶς ὡς ἀπομιμήσεις τῆς βαβυλωνίας θεᾶς τῆς γονιμότητος ἐκθλιβούσης γάλα ἐκ τῶν ἑαυτῆς μαστῶν⁴. Ἀλλὰ πλὴν τοῦ ὅτι τὰ ειδώλια δὲν πιέζουσι τοὺς μαστούς των, διότι αἱ χεῖρες εἶναι τεθειμέναι κάτω

¹ "E. d. s. 45 κξ.

² Athen. Mitth. 1891 σ. 58.

³ Ἄνωτ. σ. 195 σημ. 1.

⁴ "Ora Blinkenberg E. d. s. 12 καὶ τοὺς ὑπ' αὐτοῦ αὐτ. σημ. 2 ἀναφερομένους. Τὴν γνώμην ταύτην συνεμέρισθην ἄλλοτε καὶ ἐγώ, νυν ἕμωι φρονὸ ὅτι ἀπέδειξεν ὁ Reinach, La sculpture en Europe avant les influences gréco-romaines, σ. 91 κξ., ἰσχυρῶς ὅτι ἡ θέσις τῶν χερῶν ἐπὶ τοῦ στήθους οὐδέμιαν βαθυτέραν ἔνοιαν ἔχει.

¹ Πρβ. τὸ ἐξ Ἀμοργοῦ ειδώλιον Athen. Mitth. σ. 51 (Wolters). Ὅμοιον, ἀλλ' ἀκέφαλον καὶ τούτο, εἶναι τὸ ἐκ Πάρου, Archæol.-epigr. Mitth. aus Oesterreich, XI σ. 152, εἰκ. 1 (Löwy).

τῶν μαστῶν, καὶ τὰ σπάνια ἀνδρικὰ εἰδώλια, τὰ ἐν τοῖς αὐτοῖς τόφοις μετὰ τῶν γυναικείων εὐρισκόμενα, ἔχουσιν ἀκριβῶς οὕτω τὰς χεῖρας ἐπὶ τοῦ στήθους κειμένας· ὥστε οἱ ποιήσαντες αὐτὰ τεχνῖται βεβαίως οὐδεμίαν σημασίαν ἀπέδιδον εἰς τὴν θέσιν ταύτην τῶν χειρῶν, τοῦλάχιστον οὐδεμίαν σημασίαν σχέσιν ἔχουσιν πρὸς τὴν ἰδιαιτέραν φύσιν τῶν γυναικῶν. Ὀρθότερα ἐκ πρώτης ὄψεως φαίνεται νεωτέρα τις γνώμη¹, ὅτι δηλαδὴ τὰ γυναικεῖα εἰδώλια εἶναι εἰκόνες τῆς Ἀστάρτης ἐν Ἄδου καὶ ὅτι ἡ γυμνότης αὐτῶν καὶ ἡ θέσις τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ στήθους οὐδὲν ἄλλο δηλοῦσιν ἢ ὅτι ἡ θεὰ παριστᾶται νεκρά· ἐπειδὴ δὲ κατὰ τὸν βαβυλωνιακὸν μῦθον ἡ Ἀστάρτη καταβάσα εἰς τὸν Ἄδην ἐπανῆλθε πάλιν εἰς τὸ φῶς τοῦ ἡλίου, ἡ κατάθεσις τῶν εἰκόνων αὐτῆς εἰς τοὺς κυκλαδικούς τάφους εἶναι, κατὰ τὸν Reichel, τεκμήριον πίστεως εἰς τὴν ἀνάστασιν τῶν νεκρῶν. Ἀλλὰ δυστυχῶς καὶ ἡ γνώμη αὕτη δὲν στηρίζεται· διότι εἶδομεν ὅτι οἱ νησιῶται ἔθαπτον τοὺς νεκρούς των κατὰ τρόπον ἀκριβῶς ὠρισμένον, ἐὰν δὲ ἤθελον νὰ παραστήσωσι τὴν ὑπ' αὐτῶν λατρευομένην θεάν νεκράν, ἀναμφιβόλως δὲν θὰ ἐξέλεγον ἄλλο σχῆμα ἢ τὸ παρ' αὐτοῖς ἀρχαίῳθεν καθιερωμένον. Πρὸς τοῦτο τὸ σχῆμα ὁμοῦς ἐλάχιστα συμφωνεῖ καὶ ἡ τοῦ ὄλου σώματος τῶν εἰδωλίων στάσις καὶ ἡ κανονικὴ τῶν χειρῶν ἐπὶ τοῦ στήθους θέσις.

Ὁμοίως δὲν τεκμηριοῖ βαβυλωνιακὴν ἐπίδρασιν ἡ γυμνότης τῶν εἰδωλίων· διότι εἶδομεν ὅτι γυμνά ὑποτίθενται καὶ τινὰ τοῦλάχιστον τῶν μᾶλλον ἢ ἥττον ἀμόρφων, περὶ τούτων δὲ οὐδεὶς βεβαίως θὰ παραδέχθῃ, ὅτι ἐποιήθησαν κατ' ἀπομίμησιν βαβυλωνιακῶν προτύπων· ἀναμφιβόλως εἶναι γνήσια προϊόντα τῆς τέχνης καὶ τοῦ πνεύματος τῶν νησιωτῶν καὶ ἔχουσι πολὺ μεγαλειτέραν ὁμοιότητα πρὸς εἰδώλια τῆς Ἰσπανίας καὶ τῆς Πρωσσίας ἢ πρὸς βαβυλωνιακά· ἡ γυμνότης των δὲ πρέπει νὰ ἐξηγηθῇ ὅπως ἡ γυμνότης τῶν γυναικῶν ἐπὶ ἀγγείων τοῦ Διπύλου² ἢ τῶν ἐξ Ὀλυμπίας παναρχαίων πηλίνων εἰδωλίων³, ὅτι δηλαδὴ οἱ τεχνῖται ἤθελον νὰ παραστήσωσιν ἀπλῶς εἰκόνα τῆς γυναι-

κὸς μετὰ τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῆς γνωρισμάτων καὶ ἐν τῇ ἀπειρίᾳ των παρέστησαν αὐτὴν ὡς ἠδύναντο, χωρὶς νὰ λάβωσιν ὑπ' ὄψιν τὴν ἐσθῆτα, ἀλλὰ καὶ χωρὶς ν' ἀποδίδωσιν εἰς τὴν γυμνότητα ἰδιαιτέραν τινὰ σημασίαν. Ἐπειδὴ δὲ εἶναι δυνατόν νὰ παρακολουθήσωμεν τὴν βαθμιαίαν ἐξέλιξιν τῶν τύπων ἀπὸ τοῦ μᾶλλον ἀμόρφου μέχρι τοῦ τελειότερου, δὲν βλέπω διὰ τίνα λόγον δὲν πρέπει νὰ δεχθῶμεν, ὅτι τὰ τελειότερα εἰδώλια παρήχθησαν ἀπὸ τῶν ἀμόρφων κατὰ φυσικὴν τῆς τέχνης πρόοδον⁴. Ταῦτα τὰ τελειότερα εἰδώλια εἶναι ἀληθῆς ὅτι ὁμοιάζουσιν ἐν πολλοῖς πρὸς εἰκόνας θεᾶς γυμνῆς ἀπαντώσης ἐπὶ βαβυλωνιακῶν κυλίνδρων· ἐπὶ τοῦ παρόντος ὁμοῦς ἡ ὁμοιότης αὕτη δὲν μοι φαίνεται τόσο μεγάλη, ὥστε νὰ παραδεχθῶμεν ἐξάπαντος στενοτάτην συγγένειαν μεταξὺ τῶν νησιωτικῶν εἰδωλίων καὶ τῶν εἰκόνων τῆς βαβυλωνίας θεᾶς⁵.

Κατὰ ταῦτα πᾶν συμπέρασμα περὶ τῶν θρησκευτικῶν ἰδεῶν τῶν νησιωτῶν ἐκ τῶν βαβυλωνιακῶν μύθων εἶναι λίαν ἀμφίβολον. Ἀμφίβολον πρὸς τούτοις δύναται νὰ θεωρηθῇ καὶ τὸ ὅτι πάντα ἢ τὰ πλεῖστα τῶν γυναικείων εἰδωλίων εἶναι εἰκόνες θεῶν· ἐ δὲ Evans³ παραβάλλει αὐτὰ πρὸς ἄλλων χωρῶν ἐντάφια εἰδώλια παριστῶντα δούλους καὶ γυναῖκας τοῦ θανάτου. Ἀλλ' ὅ,τιδήποτε καὶ ἂν εἰκονίζωσιν, ἐν πρᾶγμα μοι φαίνεται βεβαίως ἀποδεικνυόμενον ἐκ τῶν ἀνασκαφῶν ἡμῶν, ὅτι δηλαδὴ ἡ παρουσία τῶν εἰδωλίων ἐν τοῖς τάφοις δὲν εἶχε τοιαύτην σπουδαιότητα, ὥστε ἐξ αὐτῆς νὰ ἐξαρτᾶται ἡ εὐδαιμονία τοῦ νεκροῦ ἐν τῷ ἄλλῳ κόσμῳ ἢ ἡ ἀνάστασις αὐτοῦ εἰς νέαν ζωὴν. Διότι ἐὰν τοῦτο ἦτο ἀληθές, ἔπρεπε νὰ εὕρισκωνται εἰδώλια ἐν τοῖς πλείστοις ἢ καὶ ἐν πᾶσι τοῖς τάφοις· ἡ ποίησις δὲ τῶν ἀπλουστέρων εἶναι τόσο εὐκόλος καὶ προὔποθέτει τόσο ὀλίγην τεχνικὴν δεξιότητα,

¹ Πρὸ Perrot et Chipiez ἔ. ἀ. VI σ. 737 κέξ.

¹ Reichel, Ueber Vorhellenische Götterkulte, σ. 77 κέξ.
² Πρὸ Furtwängler, Archäol. Zeitung 1885, σ. 136. Perrot et Chipiez, Hist. de l'art VII σ. 174 κέξ.

³ Olympia IV, πίν. 17 ἀρ. 290. 291. Πρὸ. καὶ G. Körte, Archäol. Studien Brunn dargestellt, σ. 30.

² Ἰδίως δὲν ἔχει ἐπὶ τῶν κυλίνδρων ἡ θεὰ τὰς χεῖρας πάντοτε ἐπὶ τοῦ στήθους, ὅπως ἔχουσιν αὐτὰς ἕνευ ἐξαιρέσεως τὰ νησιωτικὰ εἰδώλια· ὅρα S. Reinach, Revue archéol. 1895, I σ. 385 καὶ Mé-nant, Recherches sur la glyptique orientale, I σ. 172 κέξ. Ἐν νεωτάτῳ ἄρθρῳ (L'Anthropologie 1898 σ. 26 κέξ.) καὶ ὁ Reinach δὲν θεωρεῖ ἀδύνατον τὸ ἀνεξάρτητον τοῦ κυκλαδικοῦ τύπου ἀπὸ τοῦ βαβυλωνιακοῦ, ἐπίσης ὁ Evans, Cretan Pictographs, σ. 127 κέξ., δὲν παραδέχεται ὅτι τὰ νησιωτικὰ εἰδώλια ἀπομιμῶνται χαλδαϊκὰ πρότυπα, φρονεῖ ὁμοῦς ὅτι δυνατὴ εἶναι ἡ χαλδαϊκὴ ἐπίδρασις ἐπὶ τῶν μᾶλλον ἀνεπτυγμένων, καὶ ὡς πιθανὰς ἐνδείξεις τῆς ἐπίδρασεως ταύτης ἀναφέρει λεπτομερείας τινὰς δευτερευούσης σημασίας.

³ Cretan Pictographs, σ. 130. 131.

ώστε ἕκαστος ἠδύνατο νὰ κατασκευάσῃ ἐν τῷ βίῳ του δεκάδας πολλὰς.

Περὶ τοῦ βίου τῶν νησιωτῶν κατ' ἐκείνους τοὺς χρόνους μόνον εἰκασίας δυνάμεθα νὰ κάμωμεν. Σπόροι ἢ καρποὶ δὲν ἐσώθησαν, ἀλλὰ τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ἡ γεωργία ἦτο ἄγνωστος. Ἐκ τῶν ὄστων δὲ ζώων, τῶν ἐν Ἀμοργῷ καὶ Πάρῳ εὐρεθέντων, ἐξάγεται ὅτι εἶχον πρόβατα, βοῦς καὶ αἶγας. Βεβαίως ὅμως δὲν ἔζων μόνον ἐκ τῆς γεωργίας καὶ τῆς κτηνοτροφίας· ἡ θέσις τῶν κατοικιῶν αὐτῶν καὶ τῶν νεκροταφείων ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἐγγύτατα τῆς θαλάσσης, ἐνίοτε ἐπὶ βραχωδῶν ἀκρωτηρίων περιωρισμένης ἐκτάσεως καὶ ἐκτεθειμένων εἰς παντοίους ἀνέμους, ἀποδεικνύει ὅτι ἐν τῷ βίῳ τῶν ἡ ἀλιεία δὲν εἶχε μικροτέραν σπουδαιότητα τῆς γεωργίας καὶ κτηνοτροφίας. Τὰ ὄστρακα δέ, ἅτινα ἀνεκαλύφθησαν ἐν Ἀμοργῷ καὶ Πάρῳ, μαρτυροῦσιν ἐν μέρει τί ἠλίεον. Ἀλλὰ ταῦτα μόνον ἀδύνατον εἶναι νὰ παρήχον διαρκῶς πολλὴν τροφήν εἰς συνοικισμοὺς τόσον πυκνοὺς, ὀλιγανθρώπους μὲν τὸ πλεῖστον, μονίμως ὅμως κατωκημένους· διότι τὰ παράλια τῶν νήσων δὲν εἶναι, σήμερον τοῦλάχιστον, πολὺ πλούσια εἰς μαλάκια τῶν εἰδῶν τούτων, εἰς δ' ἄνθρωπος ἔχει ἀνάγκην ἰκανοῦ ἀριθμοῦ αὐτῶν ὅπως κορέσῃ τὴν πείνάν του. Πλὴν τούτου δέ, ἐὰν ταῦτα ἀπετέλουν μέρος οὐσιῶδες τῆς τροφῆς τῶν, βεβαίως θὰ εὕρισκοντο σωροὶ μεγάλοι ὄστρέων καὶ κογχῶν. Ἀλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει. Ἔτι ὀλιγωτέραν σπουδαιότητα φαίνεται ὅτι εἶχον οἱ ἰχθύες, ὧν οὐδὲν ὄστον ἀνεκαλύφθη· τοῦτο, ἐὰν δὲν εἶναι τυχαῖον, δὲν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ μόνον ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι τὰ ὄστᾶ τῶν ἰχθύων φθιρόνται εὐκολώτερον· διότι ἀλλαχοῦ ἐσώθησαν πολλὰ ὄστᾶ ἰχθύων ἀπὸ παναρχαίων χρόνων. Ἴσως ὀρθότερον εἶναι ὅτι, ἐπειδὴ οἱ ἰχθύες ὅπως καὶ τὰ μαλάκια δὲν εἶναι πολὺ ἀφθονοὶ ἐν τῇ ἐλληνικῇ θαλάσσει, ἡ δὲ ἀλιεία αὐτῶν ἀπαιτεῖ καὶ ἐργαλεῖα ὅπως οὖν περίπλοκα καὶ ἐμπειρίαν οὐχὶ μικράν, οἱ νησιῶται δὲν ἠσυχολήθησαν εἰς αὐτὴν ἐνωρίς καὶ μετὰ ζήλου. Ὑπάρχουσιν ὅμως ἄλλα θαλάσσια ζῶα, τὰ ὅποια καὶ εὐκολώτερον ἀγρεύονται καὶ ἀφθονώτερα εἶναι καὶ ἡ δὲν ἔχουσιν ὄστᾶ, ἀλλὰ καταναλίσκονται ὀλόκληρα ὥστε οὐδὲν μένει ὑπόλοιπον, ἢ τὸ ὄστον τῶν σύγκειται ἐκ χόνδρου ταχέως φθιρομένου. Τὰ ζῶα

ταῦτα εἶναι τὰ λεγόμενα κεφαλόποδα μαλάκια, ἢτοι πολύποδες σηπία τευθίδες, ἅτινα εὕρισκονται εἰς πάντα τὰ παράλια, ἀφθονοῦσι δὲ πρὸ πάντων ἐν Ἀντιπάρῳ, τῶν κατοικῶν τῆς ὁποίας ἀποτελοῦσι καὶ σήμερον οὐχὶ εὐκαταφρόνητον πόρον ζωῆς. Ἀλιεύονται δὲ ἡ ἀπὸ λέμβων ἢ ἄνευ λέμβων εἰς ὕδατα ἀβαθῆ καὶ πολλάκις διὰ μόνων τῶν χειρῶν, ἄνευ ἐργαλείου τινός· συνήθως ὅμως μεταχειρίζονται τὰ καμάκια, ἅτινα οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ οἱ τριόδοντες ἢτοι αἱ τρίαίνας, ἃς οἱ ἀρχαῖοι πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν μετεχειρίζοντο καὶ ἀπὸ τῶν ὁποίων διαφέρουσι μόνον κατὰ τοῦτο, ὅτι ἔχουσι τέσσαρας ὀδόντας ἀντὶ τριῶν¹· οἱ ὀδόντες φέρουσιν εἰς τὰ ἄκρα ἄγκιστρα, ὅποια καὶ οἱ τῶν ἀρχαίων τριόδοντες εἶχον² καὶ ἡ τρίαίνα τοῦ Ποσειδῶνος, διὰ τῶν καμακίων δὲ τούτων διαπερῶσι τοὺς πολύποδας ἅμα ἰδῶσιν αὐτοὺς ἐκτὸς τῆς θαλάμης καὶ ἀνασπῶσι ταχέως ἔξω τῆς θαλάσσης, τὰ δὲ ἄγκιστρα ἐμποδίζουσι τὸ ζῶον ἀπὸ τοῦ νὰ ἐξολισθήσῃ. Ὅταν ὁ πολύπους εὕρισκῃται ἐντὸς τῆς θαλάμης, οἱ ἀλιεῖς ἀνεκαλύπτουσιν αὐτὸν εὐκόλως καὶ τὸν προσελκύουσιν ἔξω εἰσάγοντες εἰς τὸ στόμιον τῆς θαλάμης δόλωμα, τεμάχιον δηλαδὴ ἄλλου πολύποδος ἢ τοιοῦτό τι προσδεδεμένον εἰς τὸ ἄκρον καλάμου. Ἡ σηπία θεωρεῖται ζῶον πανοῦργον, τοῦ πολύποδος ὅμως ἡ ἠλιθιότης ἦτο παροιμιώδης παρὰ τοῖς ἀρχαίοις· «πρὸς γὰρ τὴν χεῖρα τῶν διωκόντων βαδίζει καὶ διωκόμενος ἔστιν ὅτε οὐχ ὑποχωρεῖ»³. Ἐν γένει ἡ ἀλιεία αὐτοῦ δὲν εἶναι δύσκολος καὶ ἄνθρωπος ἔχων πείρᾶν τινα δύναται πολυλάκις ν' ἀγρεύσῃ ἐντὸς ὥρων τὴν τροφήν ἡμερῶν· ξηραίνεται δ' ὁ πολύπους εἰς τὸν ἥλιον καὶ διατηρεῖται ἄνευ ἄλλης παρασκευῆς πολὺν χρόνον.

Τούτων οὕτως ἐχόντων δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι οἱ νησιῶται τῆς ἐποχῆς, περὶ ἧς ὁμιλοῦμεν, ἐκ τῆς ἀλιείας τῶν κεφαλόποδων ἐπορίζοντο μέγα μέρος τῆς τροφῆς τῶν⁴. Ὅσονδῆποτε δὲ πρωτογενῆ καὶ

¹ Καὶ ἡ τρίαίνα ὅμως ἔχει ἐνίοτε τέσσαρας ὀδόντας, Antike Denkmäler I πίν. 7, 2 = Journal of hell. Studies XIII σ. 17, εἰκ. 21.

² Πλάτ. Σοφ. 220· ἐχόντων ἐν ἄκροις ἄγκιστρα καὶ τῶν τριόδοντων.

³ Κλέαρχος παρ' Ἀθηναίῳ VII 317 b. Πρβ. καὶ Lenz, Zoologie der alten Griechen und Römer, σ. 615.

⁴ Κατὰ πληροφορίας, ἃς ὀφείλω εἰς τὸν ἐν Πάρῳ φιλόν μου κ. Ἰωάννην Καμπάνη καὶ αἰτινὲς βεβαίως εἶναι ὑπερβολικαί, ἐν Ἀντιπάρῳ ἀλιεύονται σήμερον κατ' ἔτος 25 χιλιάδες περίπου χιλιόγραμμα πολυπόδων (ὄκταπόδων). Οἱ κάτοικοι εἶναι 600 καὶ ἀρρο-

ἀν ὑποθέσωμεν τὴν κατάστασιν αὐτῶν ἐν ἀρχῇ, ἠδύνατο, ἐν ᾧ συνέλεγον παρὰ τὴν παραλίαν ὄστρεα, πορφύρας, πίννας, πεταλίδας, κόγχας, ἐχίνους καὶ τὰ παρόμοια, νὰ συλλαμβάνωσι καὶ πολυπόδας διὰ τῶν χειρῶν ἢ διαπερῶντες αὐτοὺς διὰ τοῦ αὐτοῦ ὁράτος, τὸ ὁποῖον καὶ κατὰ τῶν ἐχθρῶν μετεχειρίζοντο. Δὲν γνωρίζομεν ἐὰν ἔκτοτε ἤδη προέβησαν εἰς τὴν κατασκευὴν καμακίων μετὰ πλειόνων ὀδόντων, τὸ πρᾶγμα ὅμως δὲν εἶναι ἀπίθανον· ἴσως μάλιστα ὑπάρχουσι λόγοι καθιστῶντες αὐτὸ λίαν πιθανόν¹. Διὰ τὰ ἄλλα μαλάκια δὲν εἶχον συνήθως ἀνάγκην ἰδίου ἐργαλείου ἢ ἠδύνατο ὁ τριόδους νὰ χρησιμεύσῃ καὶ πρὸς ἄγρην ὄχι μόνον αὐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἰχθύων ἔτι· αἱ μύραιναι μάλιστα καὶ οἱ γόγγροι ἀλιεύονται συνήθως διὰ τριόδοντος εἰς ὕδατα ἀβαθῆ περὶ τὰς θαλάμιας τῶν πολυπόδων, ἐξ ὧν τρέφονται².

Οὕτω ὁ τριόδους ἢ μορφή τις ἀρχαικώτερα τοῦ τριόδοντος ἦτο κατ' ἐκείνην τὴν ἐποχὴν τὸ κύριον, μᾶλλον δὲ τὸ μόνον ὄπλον καὶ σύμβολον τοῦ ἀλιέως, ὅστις κρατῶν αὐτὸ ἐν χερσὶ καὶ ἐπὶ τῆς μικρᾶς λέμβου τοῦ ἰστάμενος ἢ γυμνός ἐν τῷ ὕδατι βαδίζων, σιωπηλὸς καὶ τὸν νοῦν προσέχων, ἀνίχνευε τὸ θήραμά του ἔτοιμος νὰ διατρυπήσῃ αὐτὸ διὰ τῆς αἰχμῆς. Ὑπὸ τοιαύτας δὲ συνθήκας βίου καὶ διαίτης ἔζων, ὑποθέτω, οἱ λαοί, οἵτινες διὰ τῆς τριαί-

λοῦνται εἰς τὴν γεωργίαν, ἀμπελοργίαν, κτηνοτροφίαν, ἀλιεῖαν ἰχθύων καὶ τινες εἰς τὰ μεταλλεῖα· εἰς τὴν ἀλιεῖαν δὲ τῶν πολυπόδων ἠσχολοῦντο πέρυσι τακτικῶς ὁκτὸ μόνον λέμβοι, ὧν τὸ προῖον ἐργαζομένων ἕνεκα τοῦ χειμῶνος καὶ τῶν ἑορτῶν διακοσίας ἡμέρας τὸ ἔτος ὑπολογίζεται εἰς 12 χιλ. χιλιόγραμμα, εἰς ἄλλα δὲ τόσα περίπου τὸ προῖον τῆς ἐργασίας τῶν ἀπὸ ξηρᾶς, εὐκαιρίας τυχοῦσης, ὀκταποδολογούτων. Ἐπειδὴ δὲ ὁ πληθυσμὸς τῆς νήσου ἐν τῇ κυκλαδικῇ ἐποχῇ κατὰ πᾶσαν πιθανότητα δὲν ἦτο πυκνότερος τοῦ σημερινοῦ, τούναντιον ἀραιότερος, δυνάμεθα νὰ υποθέσωμεν ὅτι ἐν Ἀντιπάρῳ κατέκοντο τότε ἑκατὸν περίπου οἰκογένειαι· ἴαν δ' αὐταὶ κατεγίνοντο εἰς τὴν ἀλιεῖαν τῶν πολυπόδων μετὰ ζήλου ἴσου τῶν σημερινῶν κατοίκων, ἠλίευν ἐκάστη 250 χιλιόγραμμα κατ' ἔτος. Πρέπει ὅμως νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν, ὅτι ὀλιγώτερον, ὡς εἶναι πιθανώτατον, εἰς τὴν καλλιέργειαν τῆς γῆς καὶ εἰς ἄλλα ἔργα ἐπιδιδόμενοι καὶ πολὺ ἀπειρότεροι ὄντες τῆς ἀλιείας τῶν ἰχθύων κατεγίνοντο μᾶλλον εἰς τὴν τῶν πολυπόδων· ἔπειτα δ' ὅτι πιθανῶς οἱ πολυπόδες, ὅπως καὶ τὰ λοιπὰ μαλάκια, ἦσαν τότε ἀφθονώτεροι ἢ σήμερον.

¹ Ἐν Φαιστῷ τῆς Κρήτης ἀνεκαλύφθη ὁμοῦ μετ' εἰδωλίων νησιωτικῶν αἰγμῆ χαλκῆ ὄρατος διπλῆ, Evans, Cretan Pictographs, σ. 136 εἰκ. 139. Τρίαινα δ' ἔχουσιν δύο μόνον ὀδόντας κρατεῖ ἐπὶ δακτυλιοῦ (S. Reinach, Pierres gravées, πίν. 121, 47) νέος φορῶν κράνος ἐπὶ τῆς κεφαλῆς καὶ γυμνός κατὰ τὰ ἄλλα, καθήμενος δ' ἐπὶ βράχου καὶ ἔχων ἐν τῇ ἀριστερᾷ ἰχθύν. Ὁμοίως εἰκονίζεται ἀλιεῖα ἐν τῷ Νεῖλῳ διὰ καμακίου ἔχοντος δύο αἰγμάς παρὰ Maspero, Hist. ancienne des peuples de l'Orient, I σ. 297.

² Lenz, ἔ. ἀ. σ. 615.

νης ἐφαντάσθησαν ὠπλισμένον καὶ τὸν μέγαν δαίμονα τῆς θαλάσσης, τὸν βλοσυρὸν δεσπότην τῶν ὕδατων καὶ παντὸς ἐμφύχου ἐν αὐτοῖς¹. Ὡσαύτως δ' ἐκ τοιοῦτου βίου ἐξηγεῖται καὶ ἡ μεγίστη σπουδαιότης, ἣν τὰ θαλάσσια ζῶα — ἐν τοῖς πρώτοις τὰ κεφαλόποδα, ἐλάχιστα δ' οἱ ἰχθύες — ἀπέκτησαν ἐν τῇ τέχνῃ πρὸ τῆς μυκηναϊκῆς ἐποχῆς καὶ κατ' αὐτήν. Ὑπάρχουσι μάλιστα ἐνδείξεις, ὅτι οἱ πολυπόδες ἐπέδρασαν καὶ ἐπὶ τῆς θρησκείας καὶ τῆς μυθολογίας τῶν Ἑλλήνων².

Ἐννοεῖται ὅτι ὁ βίος δὲν ἦτο οὔτε ἐν πάσαις ταῖς νήσοις οὔτε ἐν μιᾷ ἐκάστη ἐντελῶς ὁμοειδής· πολλοὶ οἰκογένειαι βεβαίως ἠσχολοῦντο μᾶλλον εἰς τὴν γεωργίαν, ἄλλαι ὅμως πρέπει νὰ ἦσαν ἐλάχιστα γεωργικαί· αὐταὶ ἔζων ἐκ τῆς κτηνοτροφίας καὶ τῆς ἀλιείας. Ἐνεκα τούτου δὲν εἶναι παράδοξον, ὅτι πολλοὶ τάφοι εὐρίσκονται ἀκριβῶς ἐπὶ ἀκτῶν καὶ νησουλῶν ἢ ὄλως ἢ σχεδὸν ἀκατοικητῶν ὄχι μόνον σήμερον, ἀλλὰ καὶ κατὰ τοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Τοῦτο δὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ πληθυσμὸς ἐν τῇ κυκλαδικῇ ἐποχῇ ἦτο πυκνότερος ἢ κατόπιν· διότι αἱ πρὸς γεωργίαν ἦττον κατάλληλοι μικραὶ νῆσοι ἦσαν λίαν κατάλληλοι πρὸς νομὴν αἰγῶν καὶ ἀλιεῖαν μαλακίων, μάλιστα δὲ ὅσον ἐρημοτέρα ἦτο ἀκτὴ τις, τόσον μᾶλλον περιζήτητος καθίστατο· διότι εὐκολώτερον παρεῖχε τροφήν εἰς ὀλίγας οἰκογενείας παρ' αὐτὴν οἰκούσας. Περὶ τῆς πυκνότητος τοῦ πληθυσμοῦ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν μόνον ἐκ τοῦ συνόλου τῶν νεκροταφείων·

¹ Συχνὰ ὑποτίθεται ὅτι ἡ τρίαινα συνδέεται μετὰ τῆς ἀλιείας τῶν θύνων, ἢ σπουδαιότης ὅμως ταύτης βεβαίως οὔτε τόσον γενικὴ ἦτο οὔτε εἰς τόσον παλαιὸν χρόνον ἀνέρχεται, ἐνῶ ἡ τρίαινα εἶναι προφανῶς σύμβολον τοῦ Ποσειδῶνος πανάρχαιον. Ὁ δὲ Walters (Journal of hell. Studies XIII σ. 13 κέξ.) φρονεῖ ὅτι ἡ τρίαινα ἀρχικῶς οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ σκῆπτρον, ὁποῖον φέρουσιν ἄλλοι θεοί, ἐπιστεφόμενον δι' ἄνθους λωτοῦ, καὶ ὅτι πρὸς διάκρισιν ἀπὸ τοῦ σκῆπτρου τοῦ Διὸς καὶ ἐν σχέσει πρὸς τὸ ἄλλο σύμβολον τοῦ Ποσειδῶνος, τὸν θύνων, τὸ σκῆπτρον αὐτοῦ προσέλαβε τὴν μορφήν τριόδοντος. Τὴν θεωρίαν ὅμως ταύτην προβάλλει καὶ αὐτὸς ὁ Walters μετὰ δισταγμοῦ.

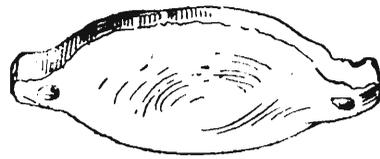
² Ἀθήναιος VII 317 b. «περὶ δὲ Τροίξῃνα τὸ παλαιόν», φησὶν ὁ αὐτὸς Κλίμαρχος, «ὅτε τὸν ἱερόν καλούμενον πολύπουον οὔτε τὸν κωπηλάτην νόμιμον ἦν θηρεύειν». Κατὰ δὲ τὸν Roscher (Lexikon der Myth. I σ. 142) λίαν πιθανόν εἶναι ὅτι εἰς τὴν γέννησιν τῶν μύθων περὶ πολυχείρων θαλασσίων δαιμόνων, ὅσος ὁ ἑκατόγχειρ Βριάρεως, συνετέλεσαν καὶ οἱ πολυπόδες, οἵτινες οὐχὶ σπανίως γίνονται μεγάλα θηρία λίαν ἐπικίνδυνα εἰς τοὺς ὕδας, οὗς περιβάλλουσι διὰ τῶν πλοκάμων τῶν καὶ πνίγουσιν. Ἴδε καὶ Lenz I. ἀ. σ. 618 κέξξ. — Λυπούμαι ὅτι δὲν ἠδυνήθην νὰ ἴδω τὴν διατριβὴν τοῦ Tümpel, Der Mykenische Polyp und die Hydra (Festschrift für Overbeck, 1893).

ἐὰν δὲ ληφθῶσι ὑπ' ὄψιν ὁ ἀριθμὸς τῶν ἐν ἐκάστῳ ἀνακαλυφθέντων τάφων καὶ ὁ μακρὸς χρόνος, ὃν κατὰ πᾶσαν πιθανότητα διήρκεσεν ὁ κυκλαδικὸς πολιτισμὸς, δὲν φαίνεται στηριζομένη ἡ γνώμη, ὅτι αἱ νῆσοι καταφυκόντο τότε πυκνότερον ἢ ἐν πάσῃ μεταγενεστέρᾳ ἐποχῇ.

6. Χρονολογία τῶν εὐρημάτων. Ἔθνολογία.

Ὅτι ὁ χρόνος, ὃν πληροῖ ἡ ἐποχὴ τοῦ κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ, ὑπῆρξεν ἱκανῶς μακρὸς, δυσκόλως δύναται ν' ἀμφισβητηθῇ. Ἡ ἀπὸ τῶν ἀτελεστέρων ἔργων τῆς κεραμεικῆς πρόοδος πρὸς τὰ τελειότερα ἐχρειάσθη βεβαίως χρόνον ἵνα συντελεσθῇ, τὸ αὐτὸ δὲ ἰσχύει καὶ περὶ τῶν μαρμαρίνων εἰδωλίων. Ἐπίσης τὰ δύο ἐξ Ἀμοργοῦ ἐγχειρίδια δὲν φαίνονται, ὑπὸ τυπολογικὴν ἔποψιν, σύγχρονα ἀλλήλων· τοῦ ἐν πίν. 12, 6 ὁ τύπος εἶναι ὁ ἀπλούστατος καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἀρχαιότατος, ὁ δὲ τοῦ πίν. 12, 8 νεώτερος, ὡς μᾶλλον ἀνεπτυγμένος. Ἀλλὰ δυστυχῶς ἂν καὶ αἱ διαφοραὶ εἶναι προφανεῖς, ὅμως δύσκολον εἶναι νὰ διακριθῶσι πλείονες χρονολογικαὶ περίοδοι καὶ νὰ κατανεμηθῶσιν εἰς αὐτάς τὰ εὐρήματα μετ' ἀσφαλείας· διότι τὸ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῆς τέχνης συχνὰ παρατηρούμενον, ὅτι τρόποι ἐργασίας καὶ τύποι ἀρχαιότεροι ἐξακολουθοῦσιν ἐπὶ πολὺ νὰ συνυπάρχωσι μετὰ τρόπων καὶ τύπων νεωτέρων καὶ τελειότερων, τοῦτο φαίνεται συνέβαινε, μάλιστα ἐν μείζονι ἴσως μέτρῳ, καὶ κατὰ ταύτην τὴν ἐποχὴν. Περὶ τῆς διαφόρου ποιότητος τῶν ἐκ τῶν τάφων τῆς Πάρου ἀγγείων καὶ τῶν ἐν τοῖς ἐρειπίοις τοῦ Πύργου ἀνακαλυφθέντων ὠμιλήσαμεν ἀνωτέρω καὶ εἶδομεν ὅτι πιθανῶς δὲν προέρχεται ἐκ χρονολογικῆς διαφορᾶς· ἐν τῷ νεκροταφείῳ δὲ Καψάλων τῆς Ἀμοργοῦ, ἐν ᾧ ἀνεκαλύφθη ἡ χαλκῆ λαβὴ καὶ τὸ μαχαίριον πίν. 12, 3 καὶ τὸ ἀγγεῖον πίν. 9, 21¹, ἐφ' οὗ φαίνονται τὰ ἴχνη τοῦ τροχοῦ, ἐν νεκροταφείῳ δηλαδὴ τὸ ὅποιον κατὰ ταῦτα ἡδύνατο νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐν τῶν νεωτάτων, τὰ ἔργα τῆς κεραμεικῆς ἦσαν ἐπίσης βαναυσικά, ὅπως καὶ τὰ πλεῖστα τῶν λοιπῶν νεκροταφείων τῆς αὐτῆς νήσου· καὶ αὐτὸ δὲ τὸ τροχοποίητον ἀγγεῖον δὲν ὑπερέχει τοῦ πολλοῦ πλήθους τῶν ἄλλων κατὰ τὴν τεχνικὴν τελειότητα. Ἐν

γένει πόσον μακρὸν χρόνον διασώζονται ἐνίοτε σχήματα καὶ τρόποι ἐργασίας παλαιότεροι ἀποδεικνύεται ἐκ τούτου, ὅτι μεταξὺ τῶν ἐν Σαλαμῖνι ἐντὸς τάφων τῆς νεωτάτης μυκηναϊκῆς περιόδου ἀνακαλυφθέντων ἀγγείων ὑπάρχει καὶ ἐν πῶμα πυξίδος (εἰκ. 14) ὅμοιον τοῖς ἐκ τῶν κυκλαδικῶν τάφων¹.

14

Ὡσαύτως δὲν μοι φαίνεται ὅτι εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμεύσωσιν οἱ διάφοροι τύποι τῶν εἰδωλίων ὡς κριτήρια ἀρχαιότερων ἢ νεωτέρων χρόνων. Ἐν τῷ νεκροταφείῳ Γλυφῶν τῆς Πάρου εὗρομεν ἐντὸς μὲν ἑνὸς τάφου τὸ εἰδωλίον πίν. 10, 4, ἐντὸς δὲ ἄλλων τέσσαρα ἄμορφα· τὸ ὅλον νεκροταφεῖον ὅμως ἦτο τόσον μικρὸν καὶ οἱ τάφοι οὕτω πλησίον ἀλλήλων κανονικῶς ἐν δύο γραμμαῖς διατεταγμένοι καὶ ἡ κατασκευὴ πάντων οὕτως ὅμοια, ὥστε ἀδύνατον εἶναι νὰ ὑπῆρχε μεγάλη χρονολογικὴ διαφορὰ μεταξὺ αὐτῶν. Ἐτι ὀλιγώτερον δὲ δύναται νὰ χρησιμεύσωσι πρὸς τὸν σκοπὸν ἡμῶν τὰ χαλκᾶ πράγματα· διότι καὶ ὀλίγα εἶναι καὶ ἡ ἐργασία αὐτῶν ὁμοειδῆς καὶ οἱ τύποι, ὡς φαίνεται, μᾶλλον μακρόβιοι².

Ἀλλὰ καὶ ὁ γενικὸς ὄρισμός τῆς ἡλικίας τοῦ κυκλαδικοῦ πολιτισμοῦ δὲν εἶναι δυνατός μετ' ἀπολύτου βεβαιότητος· οὐχ ἦττον ὑπάρχουσιν ἱκανοὶ λόγοι πείθοντες ὅτι ἤκμασε κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τῆς τρίτης πρὸ Χρ. χιλιετηρίδος, ἂν καὶ δυνατόν

¹ Ἀνάλογος εἶναι ἡ ἀνακάλυψις ἐν Ἀθήναις καὶ Σαλαμῖνι (Brückner καὶ Pernice, Athen. Mitth. 1893 σ. 138. 139), ἐν Ἐλευσίνι (Σκιας, Ἐφημ. Ἀρχαιολ. 1898, σ. 105, 115) καὶ ἐν Ἐρετρίᾳ ἐντὸς τάφου τῆς ἐποχῆς τοῦ Διπύλου ἀγγείων, ἅτινα καὶ ἕνεκα τοῦ πηλοῦ καὶ ἕνεκα τοῦ τρόπου τῆς διακοσμητικῆς τῶν συγγενέουσιν πολὺ περισσότερο μετὰ τῶν πρώτων μυκηναϊκῶν ἀγγείων (Θορικοῦ, Ἀφιδνῶν) ἢ μετὰ τῶν τοῦ Διπύλου.

² Πρὸς ἐπίρρωσιν τῶν ἐν τῷ κειμένῳ εἰρημένων ἀναφέρω ὡς παράδειγμα καὶ τὸν τάφον 14. Τὸ εἰδωλίον πίν. 10, 1 φαίνεται ἀρχαιώτερον τῶν εἰδωλίων πίν. 10, ἀρ. 2. 3 καὶ τὸ ἐγχειρίδιον πίν. 12, 8 εἶναι κατὰ τὴν ἀνάλυσιν τοῦ x. Χρησιμοποιεῖται ἐκ καθαροῦ χαλκοῦ, ἐνῶ ἄλλα χαλκᾶ περιέχουσι πολὺν κασσίτερον· τὸ ἐκ τοῦ αὐτοῦ τάφου ὅμως ἀγγεῖον πίν. 9, 21 εἶναι ἴσως τὸ τελειότερον τῶν ἐν Ἀμοργῷ ὑπ' ἐμοῦ ἀνακαλυφθέντων. Πού πρέπει νὰ κατατάξωμεν νῦν τὸν τάφον, μεταξὺ τῶν ἀρχαιότερων ἢ μεταξὺ τῶν νεωτέρων;

είναι νὰ κατέρχεται ἐνιαχοῦ ἢ ἐποχὴ μέχρι τῶν ἀρχῶν τῆς δευτέρας¹.

Ὡς πρὸς τὸ ἐθνολογικὸν δὲ ζήτημα, τὸ σκότος, τὸ ὁποῖον περιβάλλει τὴν ἐποχὴν ταύτην, εἶναι πολὺ πυκνότερον καὶ δὲν φαίνεται δυνατὸν νὰ διαλυθῇ διὰ τῶν ὑπαρχόντων μέσων. Γνωστὸν εἶναι ὅτι πλείστοι τῶν ἀρχαιολόγων ἀπέδιδον ἢ ἀποδίδουσι τοὺς κυκλαδικούς τάφους εἰς τοὺς Κᾶρες, τὴν γνώμην των δὲ ταύτην στηρίζουσιν ἐπὶ χωρίου τοῦ Θουκυδίδου (I 8), ἐν ᾧ ὁ ἱστορικὸς ἀναφέρει, ὅτι καθαιρόντες οἱ Ἀθηναῖοι τὴν Δῆλον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου καὶ ἀνασκάπτοντες τοὺς τάφους αὐτῆς εἶδον ὅτι οἱ πλείστοι τῶν νεκρῶν ἦσαν Κᾶρες· «Δήλου γὰρ καθαιρομένης ὑπὸ Ἀθηναίων ἐν τῷδε τῷ πολέμῳ καὶ τῶν θηκῶν ἀναιρεθεισῶν, ἔσαι ἦσαν τῶν τεθνεώτων ἐν τῇ νήσῳ, ὑπὲρ ἧμισυ Κᾶρες ἐφάνησαν, γνωσθέντες τῇ τε σκευῇ τῶν ὅπλων ξυντεθαμμένη καὶ τῷ τρόπῳ, ᾧ νῦν ἔτι θάπτουσι». Τοῦναντίον ὁ Blinkenberg, ἐν σ. 59 κέξ. τῆς πλειστάκις μνημονευθείσης ἐξαίρετου αὐτοῦ διατριβῆς, πρῶτον ἀμφιβάλλει ὅτι ὁ Θουκυδίδης ὁμιλεῖ περὶ τάφων τοῦ εἶδους τούτου· ἀλλὰ καὶ ἐὰν ὑποτεθῇ, λέγει, βέβαιον τοῦτο, πάλιν οὐδὲν ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Θουκυδίδης δὲν ἐπλανήθη ὑπὸ «ἀναλογιῶν ἐπιπολαίων». Ἐγὼ ὡς πρὸς τὸ πρῶτον πιστεύω ὅτι ἡ γνώμη τῶν πλείστων εἶναι ἢ πιθανώτερα· διότι ὁ ἱστορικὸς ὀνομάζει τοὺς τάφους θήκας², διότι μνημονεύει ὅπλα εὐρισκόμενα ἐν αὐτοῖς³ καὶ διότι ὡς ἐκ τῶν λόγων αὐτοῦ σαφῶς ἐξάγεται, οἱ νεκροὶ ἦσαν τεθαμμένοι κατὰ τρόπον ἀσυνήθη παρ' Ἑλλήσι. Τὰ τρία δὲ ταῦτα γνωρίσματα ἀνευρίσκομεν ἐν ταῖς νήσοις πρὸ πάντων ἐν τοῖς τάφοις, περὶ ὧν ἐναυθὰ ὁ λόγος· διότι ἂν καὶ δὲν ἀνεκαλύφθησαν ἐν τοῖς τάφοις τῆς Πάρου καὶ τῶν δύο ἄλλων παρ' αὐτὴν

¹ Ὁ Blinkenberg σ. 54 κέξ. παραδέχεται ἡλικίαν τῶν τάφων κατὰ τι νεώτερον. Καὶ οὕτως ὁμοίως ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ σχετικῶς μεγάλη ποσότης τοῦ κασιτέρου, ἣν περιέχουσι τὰ χαλκᾶ (ψέλιον, μαχαίριον πίν. 12, 3, σμῆ) ἐν χρόνοις τόσον ἀρχαίοις. Ὁ Bent (l. a. σ. 52) λέγει ὅτι ἀνεκάλυψεν ἐν Ἀντιπάρῳ a band of bronze with about seventy-five per cent of copper in it, δὲν σημεῖοι ὅμως τὴν ποσότητα τοῦ κασιτέρου.

² Ἴδ. Furtwängler καὶ Löschke, Myk. Vasen σ. VI, σημ. 2.

³ Ἀναμφισβήτητόν μοι φαίνεται, ὡς ἠρμήνευσεν ἤδη ὁ U. Köhler (Athen. Mitth. 1878 σ. 10. 11), ὅτι κατὰ τὸν Θουκυδίδην οἱ τάφοι ἐγνωρίσθησαν ὡς καρικοὶ οὐχὶ ἐκ τοῦ σχήματος τῶν ὅπλων, ἀλλ' ἀπλῶς ἐκ τοῦ ἔθιμου τῆς καταθέσεως ὅπλων εἰς αὐτοὺς ἐν συνδυασμῷ μετὰ τοῦ τρόπου τῆς ταφῆς.

κειμένων νήσων ὅπλα, ὅμως οὐδὲν κωλύει νὰ δεχθῶμεν ὅτι ἐν Δῆλῳ συνέβαιεν ὅ,τι ἐν Ἀμοργῷ, ἐνθα αἱ αἰχμαὶ δοράτων καὶ τὰ ἐγχειρίδια δὲν εἶναι σπάνια. Ἄλλο ὅμως εἶναι τὸ ζήτημα, ἐὰν τὸ ἐκ τῶν τάφων τούτων συμπέρασμα τοῦ Θουκυδίδου εἶναι ὀρθόν, φρονῶ δ' ὅτι δικαίως ὁ Blinkenberg ἀρνεῖται εἰς αὐτὸ πᾶσαν ἀποδεικτικὴν σημασίαν. Ἄλλως εἶναι εὐκόλον νὰ φαντασθῶμεν, τίνι τρόπῳ οἱ καθαιρόντες τὴν Δῆλον Ἀθηναῖοι ἐμόρφωσαν τὴν περὶ καρικῆς καταγωγῆς τῶν τάφων γνώμην των, ἣν ἀπεδέχθη ὁ Θουκυδίδης. Οἱ σκελετοὶ τῶν κυκλαδικῶν τάφων πρὸ 2300 ἐτῶν διετηροῦντο πολὺ κάλλιον ἢ σήμερον καὶ πιθανῶς πολλοὶ τάφοι δὲν εἶχον ἔτι πληρωθῆ γωμάτων (δρα ἀνωτ. σ. 150), ὥστε διεκρίνετο τότε σαφῶς ὅτι οἱ νεκροὶ ἐτάφησαν οἰονεὶ κοιμώμενοι. Τοῦτο ὅμως ἐνεποίησε βεβαίως μεγάλην ἐντύπωσιν εἰς τοὺς ἀνασκάπτοντας Ἀθηναίους, οἵτινες δὲν ἦσαν συνειθισμένοι νὰ θάπτωσιν οὕτω τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς. Ἄλλο, οὐχὶ μὲν ἐξ Ἰσου παράδοξον, οὐχ ἦττον ὅμως ἀσύνηθες αὐτοῖς κατὰ τὸν πέμπτον αἰῶνα ἔθιμον ἦτο ἢ ἐνταφίσις ὅπλων μετὰ τοῦ νεκροῦ. Ὡς συμβαίνει δὲ πάντοτε εἰς τοιαύτας περιστάσεις, ἢ περιέργεια τῶν ἀνασκαπτόντων καὶ τῶν παρισταμένων εἰς τὰς ἀνασκαφὰς ἐζήτει νὰ μαντεύσῃ εἰς τίνα λαὸν ἀνήκον οἱ ἀλλόκοτοι ἐκεῖνοι τάφοι. Τότε, φαίνεται, ἐνεθυμήθησαν τινες — καὶ μετὰ τῶν Ἀθηναίων ὑπῆρχον πολλοὶ τὰ παράλια τῆς Μ. Ἀσίας ὡς στρατιῶται ἢ δι' ἄλλην αἰτίαν ἐπισκεφθέντες — ὅτι καθ' ὅμοιον τρόπον καὶ μεθ' ὅπλων ἔθαπτον τοὺς νεκρούς οἱ σύγχρονοι Κᾶρες· συνεπέραναν λοιπὸν ὅτι καὶ οἱ τάφοι τῆς Δήλου ἦσαν καρικοί.

Ἡμεῖς ἐκ τούτου δὲν δυνάμεθα, νομίζω, νὰ εἰκάσωμεν ἢ, τὸ πολὺ, ἔτι μέχρι τοῦ πελοποννησιακοῦ πολέμου ἐσώζετο ἐν Καρίᾳ τρόπος ταφῆς ὅμοιος τῷ τῶν παναρχαίων νησιωτῶν. Τὸ ἄλλο συμπέρασμα ὅμως, ὅτι πάντες οἱ οὕτω θάπτοντες ἦσαν ἀναγκαιῶς Κᾶρες, βεβαίως δὲν ἐπιβάλλεται· διότι ὁ αὐτὸς τρόπος ἀπαντᾷ εἰς πολλὰ ἄλλα μέρη ἀπὸ παμπαλαίων χρόνων. Ἐν αὐτῇ τῇ Μ. Ἀσίᾳ, ἐν Τροίᾳ, ἀνασκάπτων ὁ Frank Calvert τὰ ἐπὶ τοῦ Ἀναί Τεπέ ἐρείπια εὗρεν ἐν τοῖς βαθυτάτοις στρώμασιν, ὧν ἡ ἡλικία δὲν δύναται νὰ εἶναι πολὺ διάφορος τῆς τῶν κυκλαδικῶν τάφων, ἀνθρωπίνους σκελετούς, τὴν θέσιν τῶν ὁποίων περιγράφει ὡς

εξῆς¹. «οἱ νεκροὶ ἦσαν τεθαμμένοι ἔχοντες τὸ πρόσωπον πρὸς τὴν γῆν ἐστραμμένον², τὰς κεφαλὰς πρὸς δυσμὰς καὶ τὰ γόνατα συνεπτυγμένα· ἐνὸς σκελετοῦ ἢ κεφαλῆς εὐρέθη κειμένη ἐπὶ μυλλολίθου. Συνήθως οἱ νεκροὶ ἀπετίθεντο ἐπὶ τῆς μαλακῆς γῆς χωρὶς νὰ παρασκευασθῇ λάκκος ἢ τάφος ἴδιος πρὸς ὑποδοχὴν αὐτῶν. Δύο παιδίων ὅμως τὰ ὅστ᾽ εὐρέθησαν ἐν τάφοις μικροῖς ἐκ πλίνθων ὤμων. Τὸ ἐν ἦτο νήπιον καὶ ἔκειτο ἐπὶ τῶν νώτων Τὸ ἄλλο ἦτο παιδίον νέον, ἔκειτο δ' ἐπὶ τῆς δεξιᾶς πλευρᾶς καὶ εἶχε τὰ γόνατα συνεσταλμένα, τὸν δεξιὸν βραχίονα τεταμένον καὶ τὸν ἀριστερὸν ἐπὶ τοῦ σώματος κεκαμμένον, τὴν δὲ κεφαλὴν ἐστηριγμένην ἐπὶ τοῦ στήθους Τὸ ἐσωτερικὸν τοῦ τάφου εἶχε μῆκ. 0,40^μ, πλ. 0,22 καὶ βάθος 0,20». Ὁ Calvert παραθέτει καὶ εἰκόνα (ἀριθ. 1703) ἐνὸς τῶν σκελετῶν, ἥτις ἔτι μᾶλλον καταδεικνύει τὴν ὁμοιότητα μεταξὺ τούτων τῶν ταφῶν καὶ τῶν νησιωτικῶν.

Ὅμοιαν περίπου θέσιν εἶχον ὄχι μόνον δύο νεκροὶ ἐν τάφῳ μυκηναϊκῷ τοῦ Ναυπλίου³, ἀλλ' ὡς φαίνεται καὶ οἱ νεκροὶ ἐν τοῖς τάφοις τῆς γεωμετρικῆς ἐποχῆς, οὓς ἀνεκάλυψεν ὁ Φίλιος ἐν Ἐλευσίνι⁴. Ἐπίσης ἐν Σικελίᾳ, ἐν τοῖς συγχρόνοις τῇ μυκηναϊκῇ ἐποχῇ τάφοις τῶν Σικελῶν ἢ θέσις τῶν νεκρῶν κατὰ τὴν τρίτην περίοδον εἶναι οἰορεῖ ἀνθρώπων κοιμωμένων καὶ τὴν κεφαλὴν ἐπὶ προσκεφαλαίου ἐρειδόντων⁵, τὸ αὐτὸ δὲ παρατηρεῖται καὶ ἐν τάφοις τῆς χαλκῆς ἐποχῆς ἀνακαλυφθεῖσιν ἐν τῇ βορείῳ Ἰταλίᾳ, ἐν οἷς οἱ νεκροὶ κεῖνται ἐπὶ τῆς δεξιᾶς ἢ τῆς ἀριστερᾶς πλευρᾶς καὶ ἔχουσι τὰ σκέλη συνεσταλμένα⁶. Εἰς τὴν λιθίνην δ' ἐποχὴν ἀνήκει ταφὴ ἐν σπηλαίῳ τῆς Λιγυστικῆς, ἣν ὁ Evans⁷ περιγράφει οὕτω πως: «ὁ σκελετὸς ἦτο κατακεκλιμένος ὀλίγον

τι πρὸς τὴν ἀριστερὰν πλευράν, ὡς ἐν θέσει κοιμωμένου, ἐπ' αὐτοῦ δ' ὑπῆρχον εἰς μὲν μείζων πλακωτὸς λίθος κείμενος ἐπὶ τοῦ μέσου τοῦ σώματος, δύο δὲ μικρότεροι παρ' αὐτὸν καὶ εἰς ἄλλος ὁμοίως μείζων ἐπὶ τῶν ποδῶν. Ὁ ἀριστερὸς βραχίον ἦτο κεκαμμένος ὑπὸ τὴν κεφαλὴν, ὡς ἐὰν ἐχρησίμευεν ὡς προσκεφάλαιον¹.

Ἀνέφερα τὰς ταφὰς ταύτας, ἐν αἷς ὁ νεκρὸς εἶχε τὴν αὐτὴν θέσιν, ἣν καὶ ἐν τοῖς κυκλαδικοῖς τάφοις, οὐχὶ μόνον ἵνα ἀποδείξω, ὅτι ἐξ αὐτῆς δὲν ἐξάγεται τι ὑπὲρ τῶν Καρῶν, ἀλλὰ καὶ διότι μοὶ ἐφάνη ἀξία σημειώσεως ἡ ὁμοιότης καὶ ἐν τισι τῶν λεπτομερειῶν· τιαυταὶ εἶναι π. χ. τὰ λίθινα προσκεφάλαια ἢ ἡ θέσις τῆς χειρὸς ἀντὶ προσκεφαλαίου καὶ ἡ εὐρεσις λίθων ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σώματος τοῦ νεκροῦ ἢ παρ' αὐτὸ (πρβ. ἄνωτ. σ. 147. 148).

7. Νεώτεροι τάφοι ἐν Ἀμοργῷ.

Κατὰ τὰς πληροφορίας, ἃς ἐν Ἀμοργῷ ὦν συνέλεξα καὶ ἃς θεωρῶ ἀκριβεῖς, περὶ τὴν Ἀρκεσίνην δὲν εἶχον ἀνακαλυφθῆ πρὸ ἐμοῦ τάφοι ἀνήκοντες εἰς τὴν κυκλαδικὴν ἐποχὴν· ὥστε τὰ ἐξ Ἀρκεσίνης ἀγγεῖα, ἅτινα ἐδημοσίευσεν ὁ Dümmler², πρέπει νὰ εἶναι νεώτερα· τοῦτο ἄλλως ἀπέδειξεν ἤδη ὁ Blinkenberg³. Ἐνα τάφον ὅμως ἐκ πλακῶν κατασκευασμένον καὶ σχῆμα τραπεζίου ἔχοντα, δηλαδὴ ὅμοιον τοῖς κυκλαδικοῖς, ἀνεκάλυψα ἐγὼ σκάπτων ἐν ἀγρῷ κειμένῳ πλησιέστατα τῶν ἐρειπίων τῆς ἀρχαίας πόλεως· ἀλλ' ἐπειδὴ οὐδὲν κτέρισμα περιεῖχε, δὲν εἶμαι ἀπολύτως βέβαιος περὶ τῆς ἡλικίας του. Ἦτο δὲ καὶ ὁ μόνος τοῦ εἶδους τούτου ἐνταῦθα ἀνακαλυφθεῖς, ἂν καὶ ὁ ἀγρὸς ἦτο πλήρης ἄλλων τάφων ὑστερωτέρων, ὧν πολλοὺς μὲν ἀνεκάλυψε τὸ ἄροτρον τοῦ καλλιεργοῦντος αὐτόν, ἄλλους δ' εὗρον ἐγώ. Πάντες οὗτοι ἦσαν πίθιοι ἢ ἄλλα εὐμεγέθη ἀγγεῖα περιέχοντα ὅστ᾽ αὐτῶν ἀκαυστα, τὰ δὲ κτερίσματα τῶν πλείστων συνίσταντο εἰς ληκύθια καὶ σκυφίδια πρωτοκορινθιακά, ἐντὸς δὲ οὐ εὐρέθησαν κορινθιακοὶ ἀρύβαλλοι καὶ ἐντὸς ἄλ-

¹ Παρὰ Schliemann Ilios, σ. 954.

² Ὑποθέτω ὅτι ἐννοεῖ οὐχὶ ὅλον τὸ πρόσωπον, ἀλλὰ μόνον τὴν ἑτέραν τῶν παρειῶν· πρβ. εἰκόνα αὐτόθι, ἀρ. 1703.

³ Κονδάκης, Ἀθην. τόμ. 8 (1879) σ. 522. — Lolling, Athen. Mitth. 1880, σ. 152. 153.

⁴ Ἀρχαιολ. Ἐφημ. 1889 σ. 171 κίξ. Πρβ. νῦν καὶ Σκιᾶν, Ἀρχ. Ἐφημ. 1898, σ. 96. 97.

⁵ Orsi, Thapsos, Monum. antichi publ. per cura dell' Acad. dei Lincei, VI σ. 142.

⁶ Bull. di palet. ital. XI σ. 140-145. XIX σ. 19. 20. XXIV σ. 13. 19 κίξ.

⁷ The Eastern Question in Anthropology, British Association for the Advancement of Science, 1896.

¹ Ὁ Cartailhac (La France préhistorique, σ. 99) περιγράφων σύγχρονον καὶ ὅμοιον ταφὴν ἐν ἄλλῳ σπηλαίῳ τῆς Λιγυστικῆς παρατηρεῖ ὅτι παρὰ τὸν νεκρὸν ὑπῆρχον λίθοι χρησιμεύοντες πρὸς στήριξιν τοῦ σώματος ἐν τῇ θέσει του.

² Ἐ. ἀ. σ. 24 κίξ., Beilage 2 G.

³ Ἐ. ἀ. σ. 30 κίξ.

λου ἀρύβαλλος ἀττικὸς ἐρυθρόμορφος φέρων γραφὴν σφιγγός. Ἀρχαιότερος τούτων ἦτο εἷς πίθος, ἐν ᾧ εὔρομεν δύο μικρὰ χειροποίητα ἀγγεῖα εἰς τεμάχια τεθραυσμένα, παρὰ δὲ τοῦ ιδιοκτῆτου τοῦ ἀγροῦ ἔλαβον ἄλλο ἀγγεῖον ὑψ. 0,105^μ (εἰκ. 15)

15

εὔρεθὲν ἐν τῷ αὐτῷ νεκροταφείῳ, τὸ ὁποῖον καὶ ἔνεκα τοῦ σχήματος καὶ ἔνεκα τοῦ τεφροῦ ὑπομέλανος χρώματος τοῦ πηλοῦ ἀνήκει εἰς τὰ πρῶτα μυκηναϊκά. Τέλος ἐν τοῖς περὶ τοὺς τάφους χώμασιν ἀνεκαλύφθησαν κατὰ τὰς ἀνασκαφὰς μεταξύ ἄλλων τεμαχίων ἀρχαιωτάτων ἀγγείων, ἐπὶ τῆς λείας ἐπιφανείας τῶν ὁποίων ἐσώζοντο γραμμαὶ χρώματος ἀμαυροῦ, καὶ τρία ῥαμφόσχημα στόμια προχόων μετὰ τῶν λαιμῶν. Ἐπίσης ἐν τοῖς χώμασι τοῦ νεκροταφείου εὔρέθη καὶ ἡ χαλκῆ λόγχη πίν. 12, 1, ἣτις προέρχεται ἴσως ἐκ τινος πίθου καταστραφέντος ἢ σήμερον ἢ ἐν τῇ ἀρχαιότητι· διότι κατὰ τὰς ὑστερωτέρας ἐνταφιάσεις τῶν ἀρχαίων συχὰ βεβαίως συνέβαινε ν' ἀνακαλυφθῶσι καὶ θραυσθῶσι παλαιότεροι πίθοι, νὰ διασκορπισθῶσι δὲ τὰ ἐν αὐτοῖς κτερίσματα.

Ἐκ τούτων φανερόν ἐστίν ὅτι ὁ ἀγρὸς οὗτος ἐχρησίμευσεν ὡς νεκροταφεῖον ἤδη κατὰ τοὺς πρώτους μυκηναϊκοὺς χρόνους καὶ κατόπιν ἐπὶ πολὺ ἀμφίβολον ὅμως εἶναι ἐὰν συνεχῶς ἔθαπτον ἐν αὐτῷ· διότι ἀγγεῖα γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ καὶ στιλπνόχρωμα μυκηναϊκὰ δὲν παρετήρησα ἐγώ. Ὁ Dümmler λέγει¹ ὅτι εὔρε παρὰ τὴν Ἀρκεσίνην τεμάχιον ἀγγείου μυκηναϊκοῦ μετὰ κοσμήματος πορφύρας, ἀλλὰ δὲν γνωρίζω ποῦ ἀκριβῶς τὸ εὔρε. Κατὰ πάσας δὲ τὰς ἐποχὰς, καθ' ἃς ἔθαπτον ἐν τῷ ἀγρῷ τούτῳ, ὁ συνήθης τρόπος τῆς ταφῆς ἦτο ὁ ἐντὸς πίθων. Σημεῖα καύσεως τῶν νεκρῶν δὲν πα-

¹ Ἐ. ἀ. σ. 40.

ρητήρησα, ἀπεναντίας δὲ εἰς τινὰς περιπτώσεις ἦτο προφανές, ὅτι τὰ ὄστᾶ ἦσαν ἄκαυστα. Δις δ' εὔρον ἐντὸς τοῦ αὐτοῦ πίθου δύο κρανία, ἀμφότεροι δ' οὗτοι οἱ τάφοι ἦσαν πιθανῶς τοῦ πέμπτου πρὸ Χρ. αἰῶνος.

Ἡ ἐντὸς πίθων ἐνταφίασις ἀκαύστων σωμάτων δὲν ἦτο, ὡς γνωστόν, ἀσυνήθης ἐν Ἑλλάδι, ἀπαντᾷ δὲ κατὰ διαφόρους ἐποχὰς· διότι καὶ ἐν Θορικῷ¹ καὶ ἐν Ἀφίδναις² καὶ ἐν Ἀθήναις παρὰ τὸ Δίπυλον³ καὶ πολλαχοῦ τῆς Μ. Ἀσίας καὶ ἐν Κριμαίᾳ τῆς Ῥωσσίας ἀκόμη⁴ ἀνεκαλύφθησαν πίθοι περιέχοντες ἄκαυστα ὄστᾶ. Ἐπίσης δ' ἐν Τίρυνθι παρὰ τὴν μεταξὺ Ἀργους καὶ Ναυπλίου ἀμαξιτὴν ὁδὸν εὔρέθησαν κατὰ τὴν καλλιέργειαν ἀγροῦ ἀνήκοντος εἰς τὸν αὐτόθι γεωργικὸν σταθμὸν πίθοι περιέχοντες, ὡς μ' ἐβεβαίωσαν, ὄστᾶ νεκρῶν ἄκαυστα· ἐντὸς ἐνὸς ὑπῆρχε πλὴν τῶν ὄστων καὶ ἀγγεῖον γεωμετρικοῦ ῥυθμοῦ, ἐντὸς δ' ἄλλου ἀγγεῖον πηλοῦ ἐρυθροῦ ὅμοιον ἐντελῶς τῷ παρὰ Schliemann, Tiryns, εἰκ. 1. Περὶ ἐνὸς τῶν ἐν Ἀφίδναις ἐντὸς πίθων εὔρεθέντων σκελετῶν ὑποθέτει ὁ Wide, ὅτι τὰ ὄστᾶ τοῦ στήθους ἐκόπησαν πρὸ τῆς ἐνταφιάσεως· τοιοῦτό τι δὲν παρετήρησα ἐγώ ἐν Ἀμοργῷ, εἰς πολλὰς περιστάσεις ὅμως προφανές ἦτο, ὅτι ὁ νεκρὸς δὲν ἐχώρησεν εἰς τὸν πίθον ἄνευ μεγίστης δυσκολίας καὶ ἄνευ πολλῆς βίας.

Ἐν τῷ παρὰ τὴν Ἀρκεσίνην νεκροταφείῳ τῶν πίθων δὲν εὔρον οὔτε εἰδώλιον οὔτε τεμάχιον πηλίνου ἢ μαρμαρίνου ἀγγείου ὁμοιάζον πρὸς τὰ ἐκ τῶν κυκλαδικῶν τάφων γνωστά· ἔνεκα τούτου ἐσημείωσα ἔκτοτε ἐν τῷ ἡμερολογίῳ μου τὰ ἐξῆς· «ἐξ ὧν ἐν τῇ ἀνασκαφῇ τοῦ ἀγροῦ τούτου βλέπω, συμπεραίνω ὅτι πρέπει νὰ χωρισθῶσι δύο περίοδοι τῆς προϊστορικῆς ἐν Ἀμοργῷ ἐποχῆς· ἡ πρώτη περιλαμβάνει τοὺς κυρίως καρικκοὺς λεγομένους τάφους, ἐν οἷς εὔρισκονται αἱ λόγχαι καὶ τὰ μαρμάρια εἰδώλια καὶ ἀγγεῖα πήλινα ἐκ πηλοῦ ἀκαθαρίστου, ἀγάνωτα καὶ μὲ κοσμήματα, ἐγγάρακτα ἢ ἔντυπα, ὅπως εἶναι τὰ ὑπὸ τοὺς πυθμένας (τὸ πλέγμα καὶ τὸ φύλλον). Ἐν τοῖς αὐτοῖς τάφοις εὔρισκονται καὶ

¹ Στάης ἐν Πρακτικῇ τῆς Ἀρχαιολ. Ἐταιρείας 1893 σ. 16 καὶ Ἀρχ. Ἐφημ. 1895 σ. 232 κέξ.

² Sam Wide, Athen. Mitth. 1896 σ. 385 κέξ.

³ Brückner καὶ Pernice, Athen. Mitth. 1893 σ. 118.

⁴ Virchow, Ueber alte Schädel aus Assos und Cyprien, σ. 11 κέξ.

τὰ μαρμάρια ἀγγεῖα, ιδίως φιάλαι καὶ κανδήλαι¹. Εἰς τὴν δευτέραν δὲ περίοδον φαίνεται ὅτι ἀνήκουσι τὰ κάλλιον ἐσχηματισμένα καὶ ἐκ πηλοῦ καθαρωτέρου ἀγγεῖα, ὅπως εἶναι τὰ ἔχοντα ῥαμφοειδῆς στόμιον, καὶ τὰ διὰ γραμμῶν γραπτῶν κεκοσμημένα, ὅποια εὐρίσκονται περὶ τὴν Ἀρκεσίην. Μαρμάρια εἰδώλια δὲν ἠκούσθη νὰ εὐρέθησαν αὐτόθι (ἐν Ἀρκεσίῃ), ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀγγεῖα μὲ γραφὰς ἢ μὲ ῥαμφοειδῆς στόμιον οὐδέποτε ἀνεκαλύφθησαν,

ὡς πληροφοροῦμαι, εἰς τοὺς καρικοὺς λεγομένους τάφους. Αἱ λόγχοι δύνανται καὶ πρέπει νὰ εἶναι κοινὰ ἀμφοτέραις ταῖς περιόδοις». Τὸ συμπέρασμα τοῦτο ἐπεβεβαιώθη κατὰ τὴν καὶ ὑπὸ τῶν ἀνατκαφῶν τῆς Πάρου, εἰς τοῦτο δὲ κατέληξε καὶ ὁ Blin-kenberg ἐξετάζων τὴν κεραμεικὴν τῆς κυκλαδικῆς ἐποχῆς.

X. ΤΣΟΥΝΤΑΣ

ΣΚΗΝΑΙ ΤΟΥ ΟΙΚΟΓΕΝΕΙΑΚΟΥ ΒΙΟΥ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ

(Πιν. 13)

Εἰς τὸν κύκλον τοῦ οικιακοῦ βίου τῶν ἀρχαίων γυναικῶν εἰσάγουσιν ἡμᾶς τὰ ἐπὶ τοῦ πίνακος XIII ἀπεικονιζόμενα τέσσαρα πήλινα.

Τὰ ὑπὸ τοὺς ἀρ. 1 καὶ 2 ἀνήκουσιν εἰς τὸν κύριον Παπαδῆμον καὶ εὐρέθησαν κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ αὐτοῦ ἐν τάφοις, ἐν Θήβαις, τὰ δ' ὑπὸ τοὺς ἀρ. 3 καὶ 4 εἶνε κτῆμα τοῦ Ἐθνικοῦ Μουσείου καὶ εὐρέθησαν ἐν Τανάγρα ἐν ταῖς ὑπὸ Κορομάντζου τῷ 1888 ἐνεργηθείσαις ἀνασκαφαῖς τάφων.

Ὁ τρόπος τῆς ἐργασίας καὶ τῶν τεσσάρων εἶνε σχεδὸν ὁ αὐτός, δὲν διαφέρει δὲ πολὺ ἀπὸ τῆς ἐργασίας τῶν συνήθως μετὰ μελανομόρφων ληκυθίων ἐν τάφοις εὐρισκομένων, καθημένων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, ἀρχαϊκῶν εἰδωλίων τῆς ποικιλοτρόπως ἤδη ὀνομασθείσης ἐνταφίας θεότητος², τοῦ τύπου τῶν ὁποίων πολλὰ καὶ ἐπὶ τῆς Ἀκροπόλεως Ἀθηνῶν εὐρέθησαν.

Ὁ Winter ὁμιλῶν³ περὶ τῶν ἐν τῇ Ἀκροπόλει εὐρεθέντων λέγει « αἱ μορφαὶ εἶνε ἐν μικρῶ καὶ μετ' οὐκ ὀλίγης ἀδεξιότητος πεπλασμένοι καὶ ἀναμιμνήσκουσιν ἡμᾶς διὰ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς, τοῦ πεπλατυσμένου σχήματος αὐτῶν καὶ

τῆς ἐλλείψεως τῆς πρὸς διευκόλυνσιν τῆς ὀπτήσεως ὀπῆς τῶν σανιδοειδῶν εἰδώλια. Τὸ περίγραμμα τοῦ σώματος αὐτῶν εἶνε ἀπλούστατον, οἱ δὲ βραχίονες κρέμανται ἀμφοτέρωθεν ἐν πλήρει ἀκίνησίᾳ καὶ ὅπως καὶ οἱ πόδες καὶ οἱ μαστοὶ μόλις ὀφθαλμοῦται πλαστικῶς. Ἔτεροι λεπτομέρειαι συμπληροῦνται διὰ τῆς γραφῆς ».

Τὰ χαρακτηριστικὰ ταῦτα ἀρμόζουσι κάλλιστα καὶ εἰς τὰ ἡμέτερα πήλινα, μόνον ὅτι ἐν τούτοις ὁ κοροπλάθος βιαζόμενος βεβαίως καὶ ὑπὸ τοῦ πρὸς παράστασιν ἀντικειμένου προέβη εἰς τροποποιήσεις τινὰς τοῦ γενικοῦ τύπου· αἱ χεῖρες λ.χ. τῶν ἡμετέρων πηλίνων ὡς ποιουσαί τι εἶνε ἀπεσπασμένοι τοῦ σώματος καὶ αὐτὸ δὲ τὸ σῶμα ἐπιρραζόμενον ὑπὸ τῆς ιδέας τῆς ἐνεργείας δὲν παρεστάθη ἐν τῇ συνήθει ἀπολύτῳ ἀπαθείᾳ καὶ οἰονεὶ νεκρικῇ ἀκίνησίᾳ.

Κατὰ ταῦτα οἱ χρόνοι τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν ἡμετέρων πηλίνων ἀνάγονται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Ε' π. Χ. ἑκατονταετηρίδος.

Ἐπὶ τοῦ ἀρ. 1 παρίσταται ἐπὶ μικρᾶς τετραγωνικῆς πλινθίδος¹ γυνή² καθημένη ἐπὶ δυσδιαγνώστου ἀντικειμένου περιπού κυλινδρικοῦ, κιονίσκου ἢ ἄλλου καθίσματος, καὶ κρατοῦσα διὰ τῶν δύο χειρῶν ἐπὶ τῶν γονάτων αὐτῆς μικρὸν

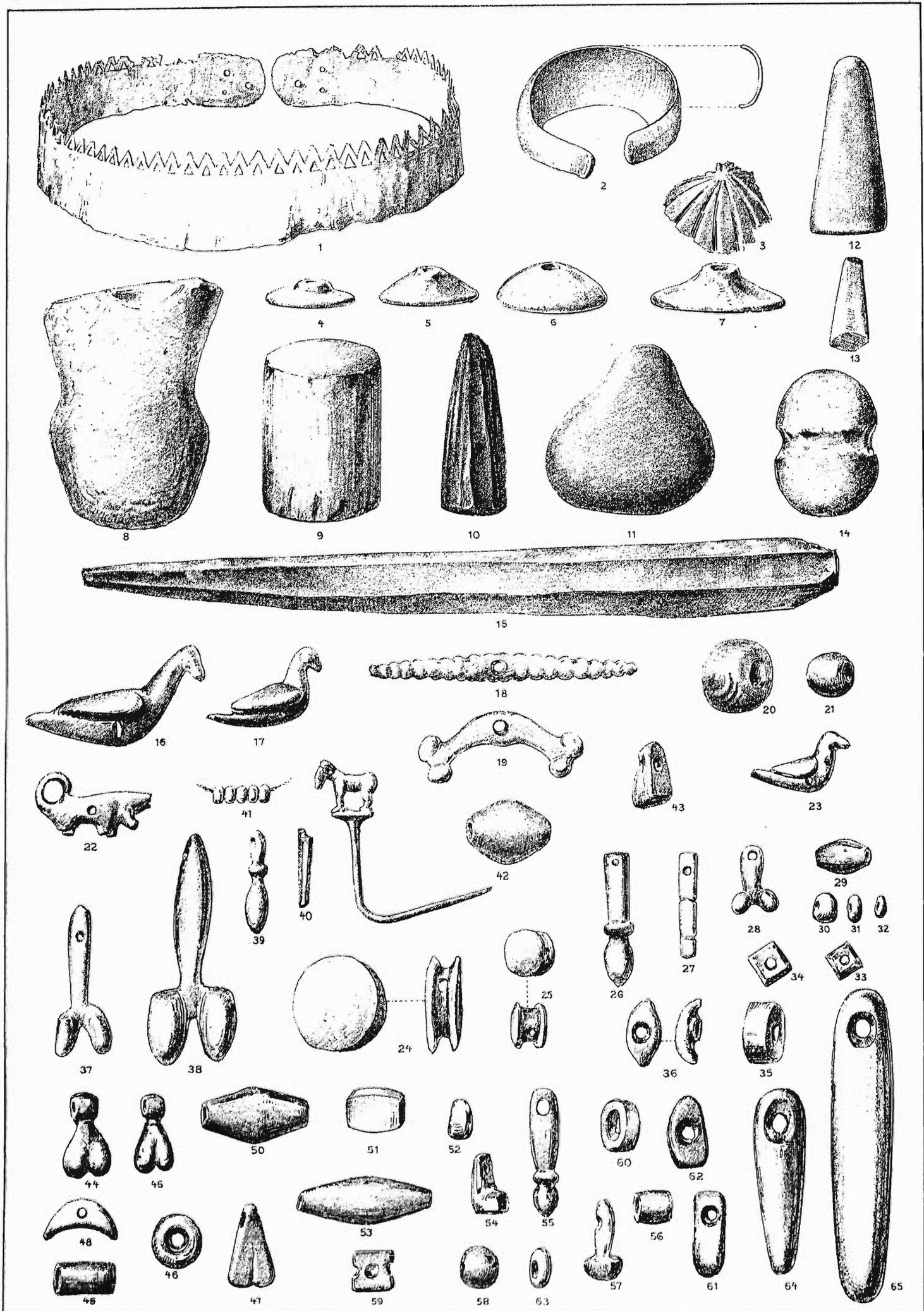
¹ Οὕτω καλοῦνται ἐν ταῖς νήσοις τὰ μαρμάρια καὶ πήλινα δοχεῖα, διότι ἕνεκα τοῦ σχήματος καὶ τῶν πρὸς ἀνάρτησιν τετραμένων ὠτίων των ὁμοιάζουσι κατὰ τι πρὸς τὰς κρεμαστάς κανδήλας τῶν ἐκκλησιῶν.

² Furtwängler Collect. Sabouroff II, σ. 62.

³ Arch. Anz. 1893 σελ. 141.

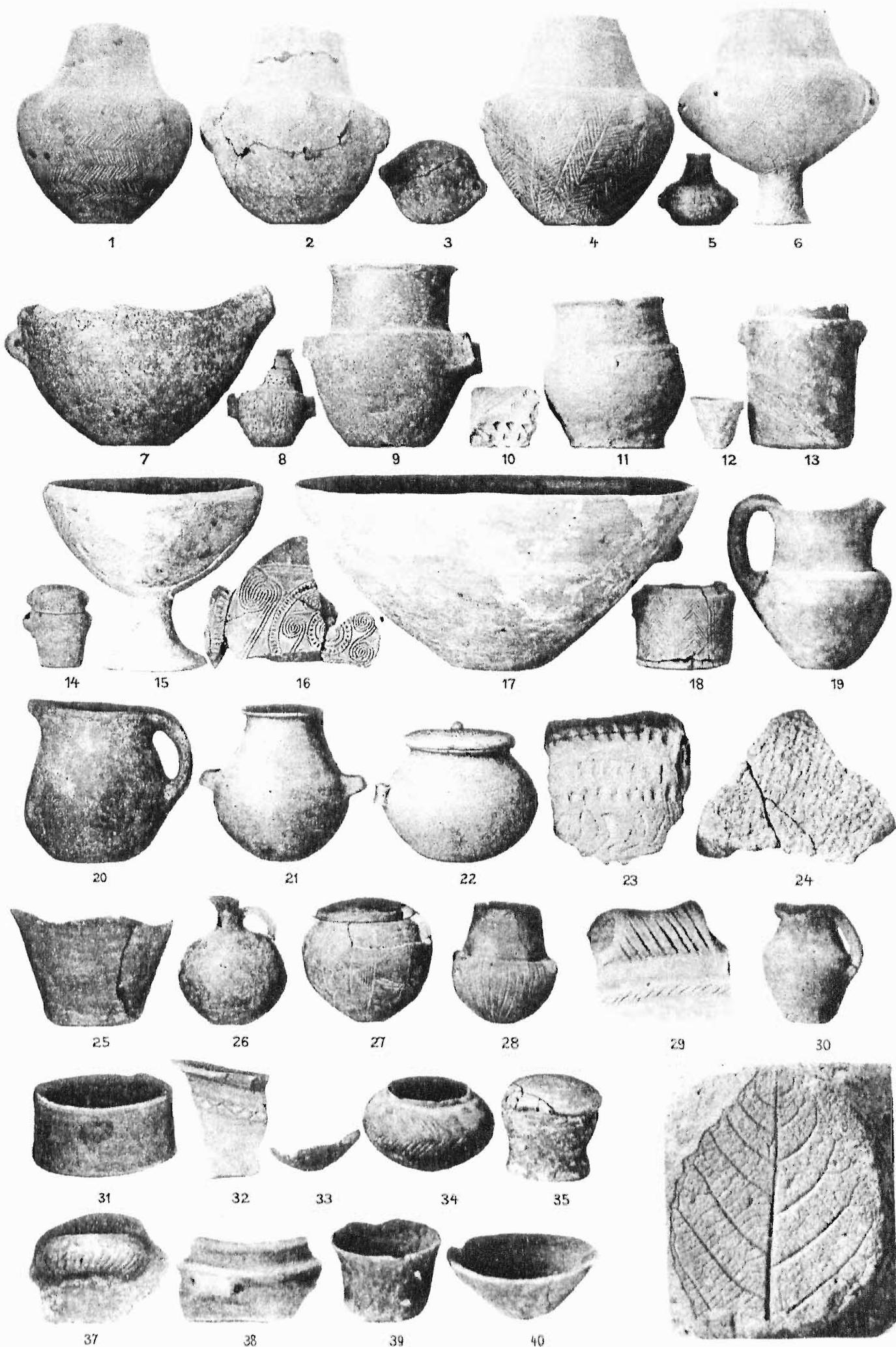
¹ Μήκ. 0,062 πλ. 0,038.

² Ὑψ. 0,09.

ΚΟΣΜΗΜΑΤΑ ΚΑΙ ΕΡΓΑΛΕΙΑ ΕΚ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

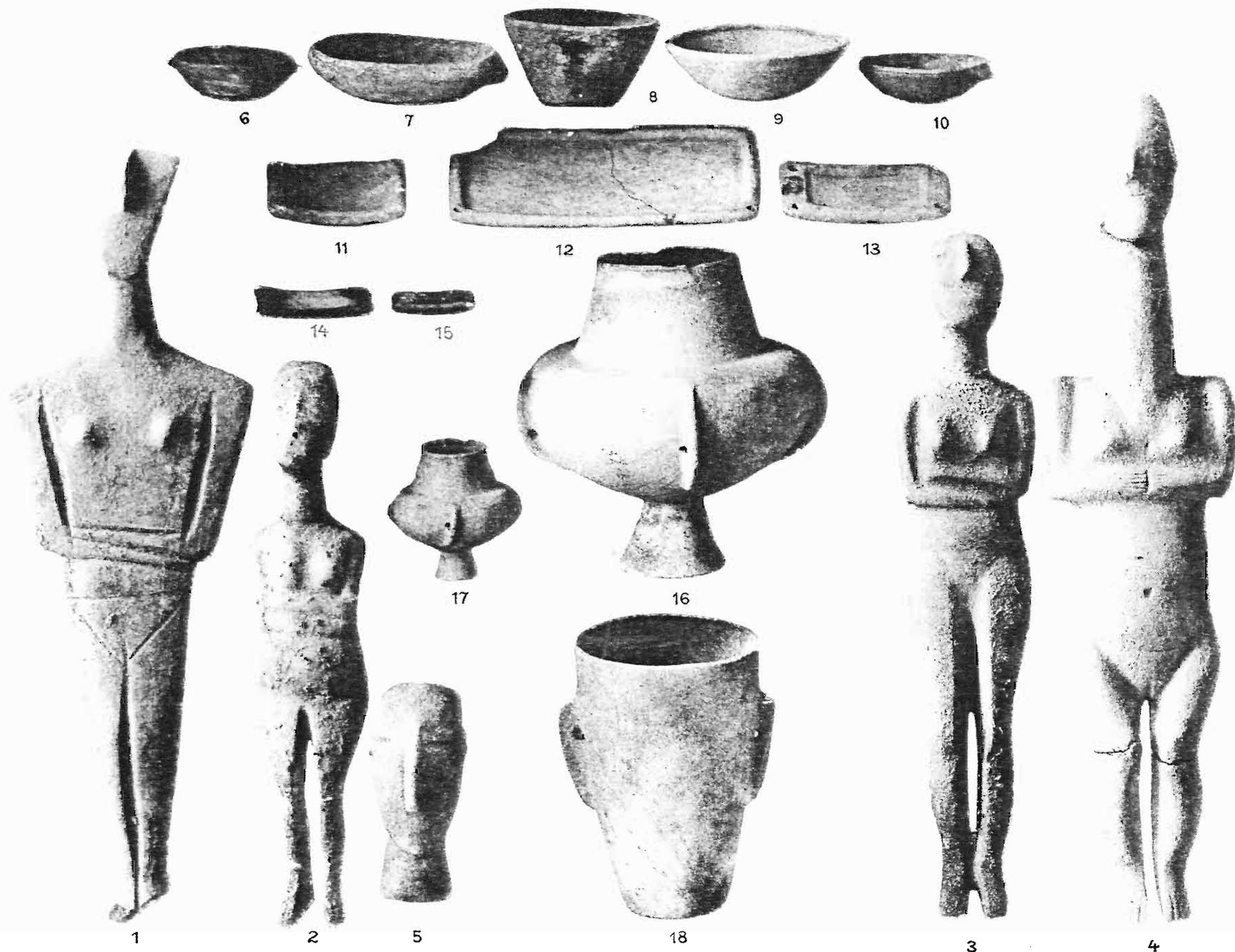
ΜΕΓΕΘΟΣ ΑΡ. 1-15 ΩΣ 1:2. ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΩΣ 1:1.

ΠΗΛΙΝΑ ΑΓΓΕΙΑ ΕΚ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

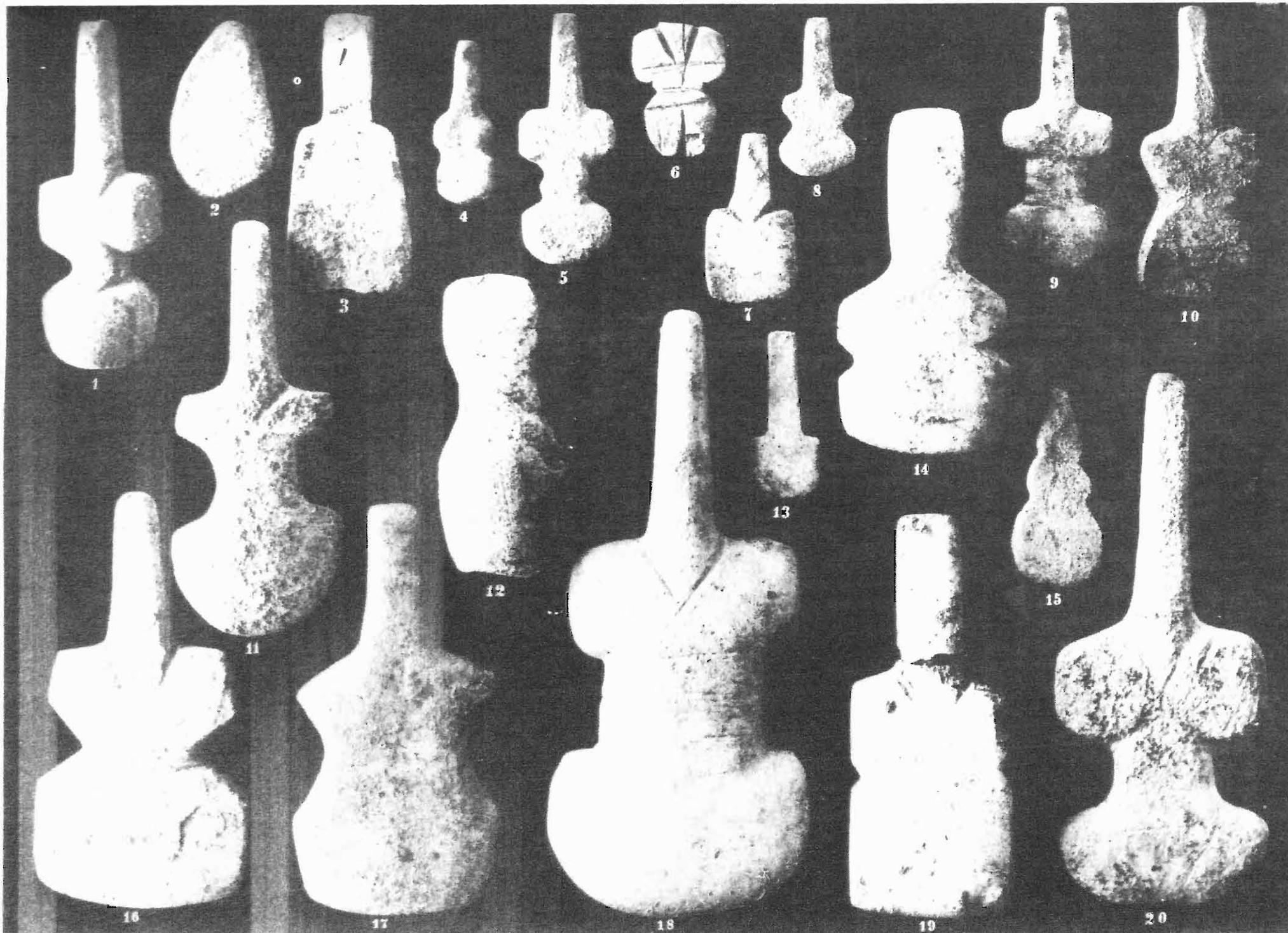
ΜΕΓΕΘΟΣ, ΠΛΗΝ ΑΡ 119, ΩΣ 1:5 ΠΕΡΙΠΟΥ

3/5

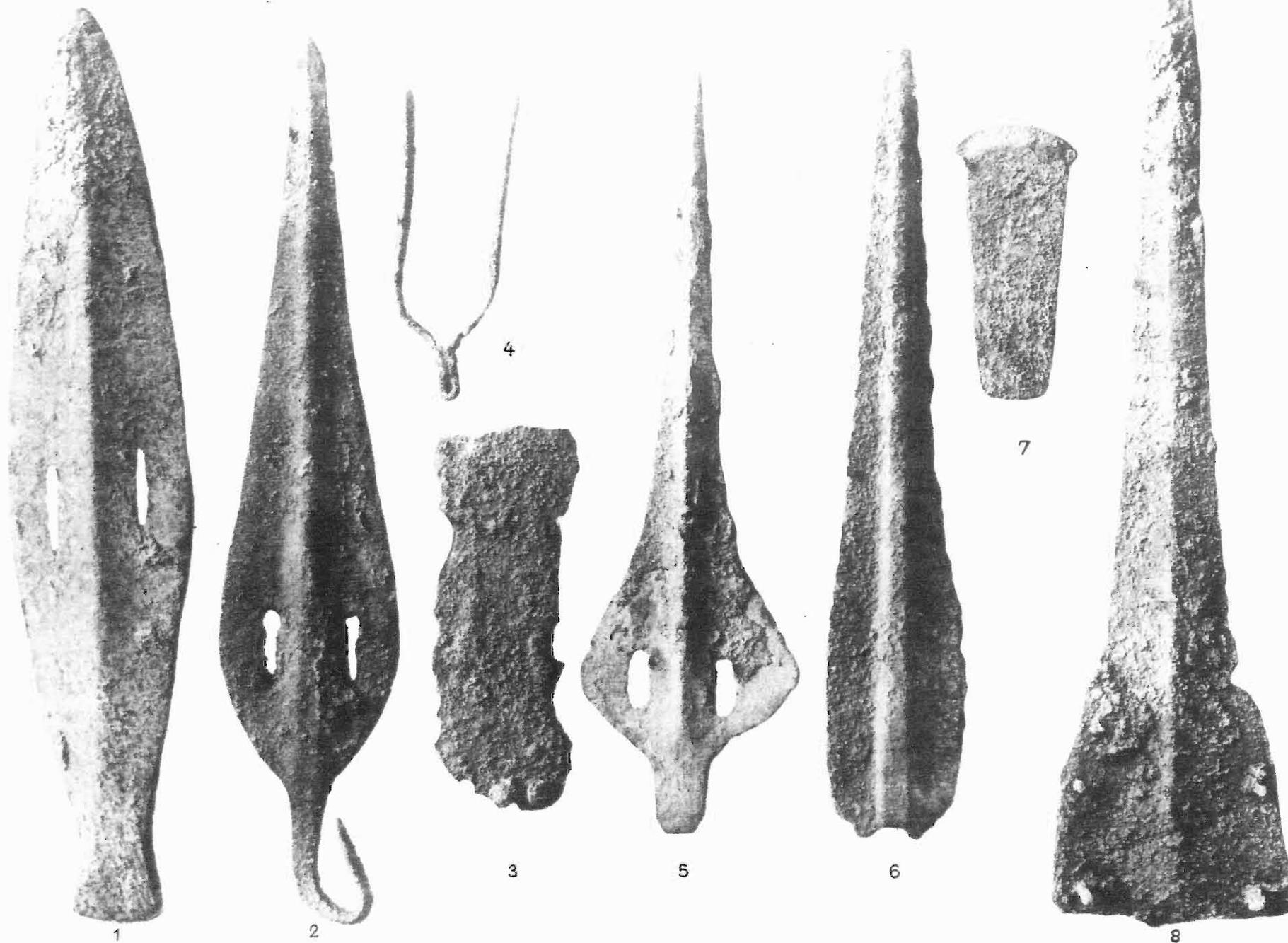
ΜΑΡΜΑΡΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΚΑΙ ΣΚΕΥΗ ΕΚ ΤΑΦΩΝ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ

ΜΕΓΕΘΟΣ ΑΡ. 1-5 ΩΣ 1:2 ΠΕΡΙΠΟΥ, ΤΩΝ ΛΟΙΠΩΝ ΩΣ 1:5

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΑΡ. ΡΩΜΑΙΩΝ

ΜΑΡΜΑΡΙΝΑ ΕΙΔΩΛΙΑ ΕΚ ΤΑΦΩΝ ΤΩΝ ΚΥΚΛΑΔΩΝ, ΜΕΓ. 1-1 ΠΕΡΙΠΟΥ

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ ΑΡ. ΡΩΜΑΙΩΝ.

ΧΑΛΚΑ ΕΞ ΑΜΟΡΓΟΥ

ΜΕΓΕΘΟΣ 1:2 ΠΕΡΙΠΟΥ